

ବିଲୁକା

ସ୍ୱର୍ଗତ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ

ଜଣେ ବଂଶୀଧର ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପାଦିତ

କଳାକାନ୍ତ

ଚିଲିକା

ସ୍ୱର୍ଗତ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ

ସମ୍ପାଦକ—କଟକ ପ୍ରକାଶ ଅଧ୍ୟାପକ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ-୧୯୭୧

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ ଅଭିରାମ ମହାପାତ୍ର, ବି. ଏ.

ବ୍ରହ୍ମନନ୍ଦିର

କଟକ—୨ : ବ୍ରହ୍ମପୁର

ମୂଲ୍ୟ ଏକଟଙ୍କା ପଚାଶ ନୂଆପଇସା

ଭୂମିକା

କବି ପରିଚୟ

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ଆସି ଓଡ଼ିଶାରେ ବସବାସ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ରାୟ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ଵର-ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ବାର ମାଇଲ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ କେଦାରପୁର ଗ୍ରାମଠାରେ ରାଧାନାଥ ୧୮୮୮ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ୨୮ ତାରିଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନାମ ତାରିଣୀ ଦାସୀ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସବେଳେ ତାରିଣୀ ଦାସୀ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ମାତୃ-ସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଛଅବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଧାନାଥ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପାଠ-ଶାଳାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ସୋରେ ପାଠଶାଳାକୁ ଗଲେ । ଏଠାରେ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାରେ ନାନା ବ୍ୟାଘାତ ପଡ଼ିଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ଶାରୀରିକ ଅସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟହେତୁ ସେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ବିରୋଧ ମନୋଯୋଗ ଦେଇପାରି ନ ଥିଲେ । ଡିନିବର୍ଷ ପରେ ସୁନ୍ଦର-ନାରାୟଣ ତାଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ଵର ନେଇଗଲେ । ଏଠାରେ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟର କିଛି ଉନ୍ନତି ହେବାରୁ ରାଧାନାଥ ଦଶବର୍ଷ ବୟସରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏହି ସ୍କୁଲରୁ ରାଧାନାଥ କଲିକତା ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟର ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ୧୭ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ।

ତଦନନ୍ତର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାପାଇଁ ରାଧାନାଥ କଲିକତା ଗଲେ; ମାତ୍ର ଅର୍ଥାଭାବ ତଥା ରୋଗହେତୁରୁ ସେ ମାସକ ପରେ ପଡ଼ା ଛାଡ଼ି

ଦେଇ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କଲେ ।

ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ କଚେରୀରେ ରୁକ୍ମିଣୀ କରୁଥିଲେହେଁ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ପାର୍ସୀ, ହିନ୍ଦି, ବଙ୍ଗଳା, ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଭଳି ଉଦାରମନା ସଚ୍ଚରସ କର୍ମରୁଣୀ ସେ କାଳରେ ବିରଳ ଥିଲେ । ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ନିଜ ଆଦର୍ଶରେ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ସେ ଘରୋଇଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଏଫ୍.ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ରୁକ୍ମିଣୀ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଯେ କେବଳ ଏହି ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତଜ୍ଞ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜିଥିଲେ ଏବଂ ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷାର ପାଠ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ୧୮ ବର୍ଷବେଳେ ରାଧାନାଥ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ‘କବିତାବଳୀ’ ନାମରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରଥମ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଓଡ଼ିଆରେ ‘ଇଟାଲ୍ୟୁ ଯୁବା’ ନାମକ ଗଳ୍ପ ଓ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ତତ୍କାଳୀନ ମାସିକ ସାହିତ୍ୟପତ୍ରିକା ଓ ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲରୁ ରାଧାନାଥ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ସେ ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କୁ ଗୁରୁରୂପେ ପାଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର କେବଳ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ସୁହୃଦ୍ ଓ ସହଯୋଗୀ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଉଭୟେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଅନେକ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ପୁରୀରେ

ଶିକ୍ଷକ ଥିବାବେଳେ ରାଧାନାଥ ସଂସ୍କୃତ ମେଘଦୂତର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଓ ବଙ୍ଗଳା କବିତାବଳୀର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଦୁଇ ଡିନି ବର୍ଷ ପରେ ରାଧାନାଥ ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଛଅମାସ ପରେ ପୁଣି ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟରରୂପେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବଙ୍ଗଳା ‘କବିତାବଳୀ’ର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ପ୍ରକାଶ ପାଇବାରୁ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ବଙ୍ଗଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା । ମଧୁସୂଦନ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକରୂପେ ଯୋଗଦେବାରୁ ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାର ବିଶେଷ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ଓ ଦୁହେଁ ମିଳି ଓଡ଼ିଆ ‘କବିତାବଳୀ’ ରଚନା କଲେ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଆ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଗୋଟିଏ ଅଭାବ ପୂରଣ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ କାଳ ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପରେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପଦକୁ ଉନ୍ନତ ହେଲା । ଏହି ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିବା କାଳରେ ତାଙ୍କର ବଙ୍ଗଳା ‘ଲେଖାବଳୀ’ ବଙ୍ଗଦେଶର ଏଡ୍‌ଜୁକେଟିନ-ଗେଜେଟ ନାମକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ସେତେବେଳେ ସ୍କୁଲ ବିଭାଗର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିଲେ । ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ରାଧାନାଥ ସେହି ଦିନଠାରୁ ନିଜକୁ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ରଚନାରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ।

ସୁନ୍ଦରନାଗପୁଣ କଚେରୀରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ନାନାସ୍ଥାନ ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବା ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଥିଲା । ରାଧାନାଥ ଏହି ପୈତୃକ ଗୃହର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ସେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଭୂଦେବ ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ବଙ୍ଗ ଓ ବିହାରର ନାନା ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଥିବାରୁ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ପରେ ସେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି ଭାରତର ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଅଯୋଧ୍ୟା, ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶ, ରାଜପୁତାନା, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ଗୁଜରାଟ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସେ ପରିଦର୍ଶନ କରି ନିଜର ଭ୍ରମଣ ସ୍ମୃତି-ପୂରଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ଉତ୍କଳର ତଥା ସମଗ୍ର ଭାରତର ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭବ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

ଗୁରୁତ୍ୱ କଲବେଳେ ଉତ୍କଳର ତତ୍କାଳୀନ କରଦ ରାଜ୍ୟ-ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅଧୀନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଉତ୍କଳର ରାଜନ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ସହ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ବାମଣ୍ଡାର ଗୁଣଗ୍ରାସୀ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାସୀ ରାଜା ସାର୍ ବାସୁଦେବ ସୁତଳ ଦେବ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବାମଣ୍ଡାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହିତୈଷିଣୀ ପତ୍ରିକାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଅନେକ ରଚନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ଇଂରେଜ ସରକାର ରାଧାନାଥଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ଓ ବିବିଧ ସହଗୁଣାବଳୀରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ୧୮୯୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଙ୍କୁ ‘ରାୟବାହାଦୁର’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୯ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ

ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭାଗକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲେ ଏବଂ ବଙ୍ଗଳାର ବହୁ କବି ଓ ସାହିତ୍ୟକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଆଦର ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ତଥା ମାନସିକ ଅଶାନ୍ତତ୍ବେତୁ ସେ ୧୯୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚାକିରୀରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ।

ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମିକ ରାଧାନାଥ ୧୯୦୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଢ଼ଜାତ ଭ୍ରମଣରେ ବାହାରି ତେଜାନାଳ, ତାଳଚେର, ପାଲଲହଡ଼ା, ବାମଣ୍ଡା ପ୍ରଭୃତି ରଜ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କଲେ । ଏହି ଭ୍ରମଣ ପରେ ସେ କଟକକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ୧୯୦୮ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ୧୭ ତାରିଖ ଦିନ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲା ।

ରାଧାନାଥ ନିମ୍ନଲିଖିତ କାବ୍ୟକବିତାମାନ ଲେଖି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି ।

କବିତାବଳୀ (ପ୍ରଥମ ଭାଗ) (ବଙ୍ଗଳା)	୧୮୭୮
,, (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ) ,,	୧୮୭୭
ଲେଖାବଳୀ ,,	୧୮୭୯
କେଦାରଗୌରୀ }	(ଉଡ଼ିଆ)
ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା }	
ନନ୍ଦକେଶରୀ	୧୮୮୭
ଉଷା	୧୮୮୮
ପାଦ୍ମିନୀ	୧୮୯୦
ଚଳିକା	୧୮୯୨
ଭୂଲସୀ-ସୁବଳ	୧୮୯୪
ଯଯାତି କେଶରୀ	୧୮୯୫
ମହାଯାତ୍ରା	୧୮୯୬
ଦରବାର	

ଏଗୁଡ଼ିକ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ରଚନା । ଏହା ଛଡ଼ା ସେ ଅନେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ, ସଂସ୍କୃତ କବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଲେଖିଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥ ଓ ତାଙ୍କ କାଳ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଓ କାବ୍ୟବହୁଳ । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ରଚନା ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବଳିଷ୍ଠ ବିକାଶ ଦେଖାଯାଏ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପଞ୍ଚସଖା (କଚନ୍ନାଥ, ବଳରାମ, ଅରୁଣାଚନ୍ଦ୍ର, ଯଶୋବନ୍ତ, ଅନନ୍ତ) ବହୁ ପୁରାଣ ଓ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସପ୍ତଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନତଃ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ଦେଖାଯାଏ; ମାତ୍ର ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭ ବେଳକୁ ଉତ୍କଳଜାତି ଅଧଃପଡ଼ିତ । ମୋଗଲ ଓ ପଠାଣମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାସନରେ ଉତ୍କଳର ସ୍ବାଧୀନତା-ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତିରୋହିତ ହୋଇଯାଇ ଥିଲେ; ମାତ୍ର ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବଳିଗଲ୍ଲ । ଲୋକଙ୍କର ଧନଞ୍ଜବନ ନିରନ୍ତର ବିପନ୍ନ ହେଲା । ଏଥିରେ କାବ୍ୟ କବିତାର ବା ବିକାଶ ଘଟିବ କିପରି ? ଯାହାହେଉ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ନାଗପୁରର ଗ୍ରେନ୍‌ସଲଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କରି ନେଲେ; ମାତ୍ର ଲୋକଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା ନାହିଁ । ଶାସନସେବରେ ଓଡ଼ିଶା ବଙ୍ଗଳା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ରହିଲା । ଇଂରେଜ ଶାସକମାନେ ବଙ୍ଗାଳୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଶାସନ କଲେ । ଅନେକ ବଙ୍ଗାଳୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାକୁ

ଆସି ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଥାୟୀ ଅଧିବାସୀ ହୋଇଗଲେ, ପୁଣି ଓଡ଼ିଶାର ଜମିଦାରୀ ସବୁ କଲିକତାର ଫୋର୍ଟ ଇଉଲିୟମ ଦୁର୍ଗର ନିକଟ ଦେଉଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀ ନାମମାତ୍ର ମୁଲରେ ବଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ବଙ୍ଗୀୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ଉନ୍ନତ ନିମନ୍ତେ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥପିତ୍ତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉଥିଲେ । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତ ବିଷୟରେ ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀ କେବଳ ଉଦାସୀନ ନ ଥିଲେ, ଶୀତହୃଦ ଓ ବିରୋଧୀ ଥିଲେ ।

.କେତେକ କର୍ମଚାରୀ ଓଡ଼ିଶାର ଅର୍ଥସ୍ନେହରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖସାଧନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହୋଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରି ସେମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍କୁଲମାନଙ୍କରେ ବଙ୍ଗଳା ଶିକ୍ଷାର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନ, ଗୌରୀଶଙ୍କର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ତଥା ତତ୍କାଳୀନ ଉଚ୍ଚ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ବିମସ୍ତ ସାହେବଙ୍କ ଶୁଭ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓଡ଼ିଶାରୁ ନିବାରଣ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାରର ପ୍ରାୟ ୫୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗଦେଶ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଅଧୀନ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଏହି ଦୀର୍ଘକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ଆଧୁନିକ ବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ପ୍ରବେଶ କରି ବଙ୍ଗାଳୀମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ବିରାଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲା । ବଙ୍ଗ-ଭାଷାରେ ଆଧୁନିକ ଧରଣର କାବ୍ୟ, କବିତା, ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ ପ୍ରଭୃତି ଲେଖା ହୋଇ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ସାଧନ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶା ଇଂରେଜ ଶାସନ

ଅଧୀନରେ ଆସିଲା ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏ ପ୍ରକାର ଲେଖା ଆସିବା ନ ଥିଲା । ଗୁପ୍ତାଖାନା କଅଣ ଲୋକେ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ସେଥିରେ ପୁଣି ରାଜନୈତିକ ଅସ୍ଥିରତା ଲାଗି ରହିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାପାଇଁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗିଥିଲା । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ଲାଗି କୌଣସି ସୁଯୋଗ ମିଳି ନ ଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୃଢ଼ ଆସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଧୁନିକ ଧରଣର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା । ପୂର୍ବେ ଓଡ଼ିଶାର ଗ୍ରାମପାଠଶାଳାମାନଙ୍କରେ କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗୁଣନ, ହରଣ ମିଶାଣ, ଫେଡ଼ାଣ, ଶୋଧୁ, ମେଲଙ୍କ, ଓଡ଼ାଙ୍କ ପ୍ରଭୃତି ଖଡ଼ି ପାଠସହ କୋଇଲି, ଗୋପୀଭାଷା, ଗୁଣସାଗର ପ୍ରଭୃତି ମୁଖସ୍ଥ କରା ଯାଉଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟାୟେ ବୋଲି ପାରିବା ଓ ବ୍ୟାବହାରିକ ହିସାବ ଚଳାଇ ପାରିବା ଥିଲା ଏ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ତଥା ପ୍ରଣାଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଅତଏବ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । ପ୍ରାୟ ୧୮୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରଚରଣ। ମୁଖ୍ୟତଃ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ଥିଲା ।

୧୮୮୮ ମସିହାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାର ଆରମ୍ଭ ମାତ୍ର । ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା କଲେଜ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । କେବଳ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମେୟ ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପୁଣି ପୁରୀ, କଟକ, ବାଲେଶ୍ଵର ଏହି ତିନି ଜିଲ୍ଲାରେ । ଶାସନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ତିନୋଟି ଜିଲ୍ଲା ହିଁ ସେକାଲର ଓଡ଼ିଶା

ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଥିଲା । ଗଞ୍ଜାମ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଓ ମେଦିନୀପୁରର ଓଡ଼ିଆଭାଷୀମାନେ ପୃଥକ୍ ରହିଥିଲେ । ଗଢ଼ଜାତଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶାର ଅଙ୍ଗ ହେଲେହେଁ ଶାସନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ପୁଣି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର ଗୋଟିଏ ନଗଣ୍ୟ ଅଂଶ । ଫଳତଃ ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷା ଅବହେଳିତ ହେବାରେ କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜମାନେ ଉତ୍କଳକୁ ଶାସକରୂପେ ଆସିବା ପରେ ପରେ ମିଶନାରୀମାନେ ଧର୍ମପ୍ରସାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗଳାର ଶ୍ରୀରାମପୁରରେ ମିଶନାରୀମାନଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ସେହିଠାରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମର ପୁସ୍ତିକାସବୁ ଗୁପ୍ତା ହୋଇ ପ୍ରସାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିତରିତ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନଭାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିବା ପରେ ଇଉରୋପୀୟ ମିଶନାରୀମାନେ ଧର୍ମପୁସ୍ତିକା ଛପାଇବାର ସୁବିଧାଲାଗି କଟକରେ ମିଶନପ୍ରେସ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ପ୍ରେସର ସ୍ଥାପନ ଫଳରେ ଶିକ୍ଷା-ବିସ୍ତାରପଥ ଯେ ସୁଗମ ହେଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏହିପରି ସନ୍ନିକ୍ଷଣରେ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ଫକୀରମୋହନ ଏହି ତିନି ସାହିତ୍ୟରଥୀଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ଏହି ତିନି ଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଏ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଦାନ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା କଠିନ; କିନ୍ତୁ ରାଧାନାଥ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗର ଉଚ୍ଚ କର୍ମୀରୂପ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳରେ ବିଶେଷଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ପୁଣି ସେ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ-କବିତାର ଧାରାକୁ ବଦଳାଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେଉଁ ନୂତନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଦେଲେ, ସେଥିଲାଗି ସେ ନୂତନ ସାହିତ୍ୟ-ସୁଗମସ୍ଥାପନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ

ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସୁସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସାରଳା ଦାସ ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ୍ତ ମହାଭାରତ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପଞ୍ଚସଖା—ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ, ଅରୁଣାଚଳ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଅନନ୍ତ—ଆଦିଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଏମାନେ ପ୍ରଧାନତଃ ଧର୍ମଶ୍ରବଣ ପ୍ରଭୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଭାଷା ସୁଲଭ ଓ ସରଳ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ଥିଲା । ଲେଖାଧାରଣ ଏମାନଙ୍କର ରଚନା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତର ଆଦର ରହିଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଓଡ଼ିଆ ରଚନା ପ୍ରତି ବଡ଼ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ରଚନାକୁ ହେୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେପରି କଳ୍ପନାର ବିଳାସ, ଶବ୍ଦପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର ସନ୍ନିବେଶ, ବିବିଧ ଛନ୍ଦପ୍ରୟୋଗ ଥିବାରୁ ତାହା ଆଦରଣୀୟ, ସେ ପ୍ରକାର ରଚନା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ହୋଇପାରିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଫଳତଃ ଉଚ୍ଚଦରର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସପ୍ତଦଶ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କେତେକ ସାହିତ୍ୟିକ ଏ ଦିଗରେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଲୋକ-ସାଧାରଣଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ଏହି

ଯୁଗର ପ୍ରଧାନ କବି ହେଉଛନ୍ତି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ । ସେ ସଂସ୍କୃତ
କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ବିବିଧ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ଷା କରି ଓଡ଼ିଆରେ କାଳ୍ପନିକ
କାବ୍ୟମାନ ଲେଖିଲେ ।

ଏହି କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଏକପ୍ରକାର ।
କୌଣସି ରାଜପୁତ୍ର ଓ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କର ପ୍ରେମ ହିଁ କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ
ବିଷୟ । ଉଭୟଙ୍କର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, ଯୌବନକାଳୀନ ଅଙ୍ଗଶୋଭାର
ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ମୁଖର ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ଉଭୟଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମର ସଞ୍ଚାର, ମିଳନ, ବିବାହ, ବିରହ ପ୍ରଭୃତିର
ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କାବ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ପରିପୁଷ୍ଟ । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନର
ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ବିଭିନ୍ନ କାଳରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ପରସ୍ପର ଚିନ୍ତା
ଗ୍ରନ୍ଥର କମ୍ ଅଂଶ ଅଧିକାର କରି ନାହିଁ ।

ରଚନାଶୈଳୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଉଞ୍ଜୀୟାକାବ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି ।
ଏଥିରେ କ୍ଲିଷ୍ଟଶବ୍ଦର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର, ପୁଣି ଯମକ, ଅନୁପାସ
ଶ୍ଳେଷ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗହେତୁ କାବ୍ୟ ସହଜ-
ବୋଧ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଭିଧାନର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ
ପାଠକ ଉଞ୍ଜୀୟା କାବ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା କଠିନ; କିନ୍ତୁ ଏପ୍ରକାର
କାବ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇପାରିଥିଲା ।
ସେମାନେ ଶବ୍ଦ-ଦୁର୍ଗ ଭେଦ କରି କାବ୍ୟର ସ ଆସ୍ବାଦନ କରିବାକୁ
ସମର୍ଥ ହେଉଥିଲେ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚମଶା ଯୁଗରେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟର
ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାହା ଥିଲା ଧର୍ମ-ପ୍ରଧାନ । ବିଶେଷତ୍ୱରେ
ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଚତୁର୍ଥ ଥିଲା ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ; କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ
କାଳରେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ଦେଖା ଦେଲା, ତାହା ହେଲା କଳ୍ପନା-
ପ୍ରଧାନ । ପାଠକ ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବା ରସ ପରି-

ବେଷଣ କରିବା ହେଲା ତାହାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟ-
ଗୁଡ଼ିକରେ ଆଦି ବା ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର
କରିଅଛି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅବଲମ୍ବନରେ
'ବୈଦେହୀଶ-ବିଳାସ' ଓ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ 'କଳାକଉତୁକ'
ଲେଖିଥିଲେ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଆଦିରସର ଅବତାରଣା କରାଯାଇ
ଅଛି ।

ଭଞ୍ଜ ନିଜେ ଅନେକ କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ
ଅନୁକରଣ ବା ଅନୁସରଣ କରି ଅନେକ କବି ସେହି ଶ୍ରେଣୀର
କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହିସବୁ କାବ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳରେ ବିଭକ୍ତ,
ପୁଣି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳ ବିଭିନ୍ନ ରାଗ-ରାଗିଣୀରେ ଲିଖିତ । ତେଣୁ
ଅନେକେ ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟର ଅର୍ଥଭେଦ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ
ହେଉ ନ ଥିଲେହେଁ ସ୍ଥଳ ସଙ୍ଗୀତମୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାକୁ ଗାଇ
ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ବାସ୍ତବରେ ଏହି 'ସଙ୍ଗୀତମୟତ୍ବ'
ଭଞ୍ଜଯୁଗର କାବ୍ୟ-କବିତାମାନଙ୍କର ଲୋକପ୍ରିୟତାର ପ୍ରଧାନ
କାରଣ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଉକ୍ତି—

“ଗାଏ ତୁମ୍ଭ ଗୀତ ସଭାରେ ପଣ୍ଡିତ
ପଥେ ପାଛୁ ହୁଷ୍ଟମନା,
ବିଲେ ଗାଏ ଚଷା ଅନ୍ତଃସୁରେ ଯୋଷା
ନୃତ୍ୟରଙ୍ଗେ ବାରାଜନା ।”

ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଅଛି ।

ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବେଳକୁ (ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଉତ୍କଳର
ରାଜନୈତିକ ଜୀବନରେ ଭାଷଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦୃଷ୍ଟିଥିଲା । ଯେଉଁ
ଉତ୍କଳ ଭାରତର ନାନା ଦେଶ ଜୟ କରି ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ

ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ାଇଥିଲା ସେହି ଉତ୍କଳ ସେତେବେଳକୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ପଦାନତ । ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ନାମମାତ୍ର ରାଜପଦ ଧରି ମୁସଲମାନ ନବାବଙ୍କର କରଦ ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ସାମନ୍ତ ରାଜାମାନେ ଗଜପତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ସେମାନେ କୌଣସିମତେ ପ୍ରଜାଙ୍କଠାରୁ ଧନଶୋଷଣ କରି ବିଳାସ ବ୍ୟସନରେ ମାତିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ବୀରତ୍ବ, ଉତ୍କଳର ବିଭବ ଲେପ ପାଇ ଆସିଥିଲା । ସାମନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି କି ରାଜ-ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ତେଣୁ ଶୂଙ୍ଗାର-ରସବହୁଳ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ଏ ଶ୍ରେଣୀର ରାଜା ଓ ରାଜ-ପରିଷଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଦୃତ ହେବାରେ କିଛି ବିସ୍ମୟର କାରଣ ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜମାନେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କଲପରେ ଓଡ଼ିଆର ସୁପ୍ରଶକ୍ତି ଜାଗି ଉଠି ପାଇକବିଦ୍ରୋହ-ଆକାରରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହା ଲାଭ ଆସୁଥିବା ଘାତର ଶେଷ ଶିଖାପରି ଉଲ୍ଲେଖଗଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଦରି ଇଂରେଜ ଶାସନକୁ ମୁଣ୍ଡପାତି ମାନ୍ତିନେଲା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇଂରେଜ-ଅଧିକୃତ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ (ବଙ୍ଗଳା, ମାଦ୍ରାଜ) ଯେଉଁ ନୂତନ ଶିକ୍ଷାର ଆଲୋକ ଦେଖା ଦେଇ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲା ତାହା ଉତ୍କଳରେ ନ ଥିଲା । ବଙ୍ଗଳାର ସାହିତ୍ୟରେ ସେତେବେଳକୁ ନୂତନ ଧାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ, କାବ୍ୟ, କବିତା ସବୁ ବିଭାଗରେ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଅଗ୍ରଗତି କରିଥିଲା । ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଚାଲିଥିଲା ଓ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ନୂତନ ଶକ୍ତି ପ୍ରବେଶ

କରିବାକୁ ଆନ୍ତରିକ କେତେକାଳ ଚାଲିଗଲା । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା କଲେଜ ବସି ନ ଥିଲା । ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା-ପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ କଲିକତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ନୂତନ ଧରଣର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ମନ ଦେଇଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଯୁଗସ୍ତୃଷ୍ଟା-ଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥାଏ । କେହି କେହି ଫକୀର ମୋହନଙ୍କୁ ଏହି ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । କାରଣ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରି ଫକୀରମୋହନ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଦାନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଉପନ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପର ଲେଖକ ହିସାବରେ ଫକୀର ମୋହନ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଥିଲେ । ତଥାପି ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟ ଲେଖକ ହିସାବରେ ଯେତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଓ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜି ଅଛନ୍ତି, ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ତାହା ଘଟିନାହିଁ ।

ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରେମର ଚିନ୍ତା ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସେଥିମଧ୍ୟରେ ସେ ଯେପରି ଉତ୍କଳର ମନୋରମ ପ୍ରକୃତିର ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି ଓ ଜାତୀୟ ଭାବର ସନ୍ନିବେଶ କରିଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଲେଖକ ତାହା କରି ନଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିରାଟ ଭଣ୍ଡାର ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ଚିତ୍ର ବା ଜାତୀୟ ଭାବ ବିରଳ କହିଲେ ତଳେ । ରାଧାନାଥ ଏସବୁ ପ୍ରଥମେ ପାଠକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି-ପଥକୁ ଆଣି ସମ୍ମାନାର୍ହ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ନଦନା, ବିଲପ୍ରାନ୍ତର, ହ୍ରଦ ସମୁଦ୍ର, ବନପର୍ବତ ଯେପରି କି ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖନୀମୁନରେ ନୂତନ ରୂପଧାରଣା କରି ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ ଆଗରେ ଦେଖା ଦେଲେ ।

ଏ ଯୁଗରେ କେଉଁ କେଉଁ ଦିଗରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନୂତନତା ଦେଖା ଦେଇଥିଲା, ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ କରାଯାଉଅଛି ।

ଭଞ୍ଜିଯୁଗ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୀର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି କାବ୍ୟ ଲେଖିବା ପରମ୍ପରା ରହିଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତର ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ କାବ୍ୟର ଅଙ୍ଗକୁ ପୁଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ଭଞ୍ଜିଯୁ ଯୁଗରେ ଗୁପ୍ତସାହିତ୍ୟରେ କାଳ୍ପନିକ ନାୟକ ନାୟିକାମାନେ କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଲଭ କଲେ । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ କାଳ୍ପନିକ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାଛଡ଼ା ସେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଭାରତର ଇତିହାସ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ମଧ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଆହରଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ସୁଷମା-ମଞ୍ଜୁଷା, ‘ଚିଲିକା’ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ଉପାଦାନ ହୋଇପାରିଛି । ସ୍ଥୂଳତଃ ରାଧାନାଥ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ବାସ୍ତବବାଦୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର କାବ୍ୟ ସହିତ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ । କବିମନର ଭାବ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ । କବିଙ୍କର ନିଜ ଜୀବନ ବିଷୟକ ଚିନ୍ତାଧାରା ବା ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ-ମାନଙ୍କରେ ବିରଳ; ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ନିଜ କୃତମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଯଥେଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପାଠକଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜୀବନପ୍ରତି ତାଙ୍କର କି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଥିଲା ତାହାର ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ପାଇଥାଉଁ । ‘ଚିଲିକା’ କାବ୍ୟର ନାନାସ୍ଥଳରେ କବି ନିଜ ଜୀବନର ବିଷାଦମୟ ଚିତ୍ର ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ‘ଦରବାର’ରେ ସେ ସ୍ୱାସାରିକ ବିଭବ ଓ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରତି ନିଜର ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଜାତୀୟତାବର ଉଦ୍ବେଗ ଏ ଯୁଗର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଉତ୍କଳୀୟ ତଥା ଭାରତୀୟମାନେ ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ହୋଇ କିପରି ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନଯୁଗର ଜାତୀୟ ଗୌରବ ଫେରାଇ ଆଣିବାପାଇଁ ଯେ ଦେଶବାସୀ ଉଦ୍ଗ୍ରୀବ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ତାହା ରାଧାନାଥ କୃତଯୁଗମ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କାବ୍ୟକବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଶୁଣିଯୁଗ ବ ଭଞ୍ଜଯୁଗର କାବ୍ୟରେ ଅଳଙ୍କାରର ବହୁଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାରର ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ନିଜ ଶବ୍ଦପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ କବିମାନେ ଶୁଣିଆର ବିଷୟ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଭଞ୍ଜଙ୍କର “ବାବୁ, ନାକ ଶିରୀଦାନ ଯୋଗ୍ୟ, ଯୋଗୀକୁ ବିହର କାନନ କର ଆଲିଙ୍ଗନକୁ” ଏହି ପଦଟିର ଅର୍ଥ ଦେଖାଯାଉ । ଏହାର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ହେ ବାବୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ଏହି ସ୍ତ୍ରୀ (ସୂର୍ଯ୍ୟଶରୀ) କୁ ନାକଶିରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱର୍ଗର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ ଘେନି ବନରେ ବିହାର କର, ଏହାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କର । ଅପର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଏହି ସ୍ତ୍ରୀର ନାକ (ନାସା)ର ଶ୍ରୀ (ଶୋଭା) ଦାନ (ଛେଦନ) କରିଦେବା ଉଚିତ । ଏହାର କାନକୁ ମଧ୍ୟ (ବି) ବିଶେଷ ଭାବରେ ହରଣ କର ଓ ଏହାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରନାହିଁ । ଏପରି ଶ୍ଳେଷାତ୍ମକ ରଚନା ଭଞ୍ଜୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଚୁର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟବହାର ହେତୁ କାବ୍ୟଟି କିପରି ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ହେଉଥିବ ତାହା ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ସଙ୍ଗେ ଉପମା, ରୂପକ, ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥାଳଙ୍କାରରେ ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁ କାବ୍ୟନାୟିକା ବହୁଳ ଅଳଙ୍କାରରେ ଭରପ୍ରସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ୁଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ ଅନୁପ୍ରାସ ପରି ସହଜ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ଓ ଉପମା, ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା ପ୍ରଭୃତି ଅଳ୍ପ କେତେକ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାରରେ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପାଠକମାନଙ୍କର ମନ ହରଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲା । ଆଧୁନିକ ରମଣୀ ଯେପରି ଅଳ୍ପ ଆଭରଣ ପରିଧାନ କରି ନିଜର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସୁରୁଚିର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ, ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସ୍ବଳ୍ପ ଅଳଙ୍କାର-ଭୂଷିତ ହେଲେହେଁ ଲୋକଙ୍କର ଆଦରଣୀୟ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

ଉଞ୍ଜିଯୁଗର ସାହିତ୍ୟ ଛନ୍ଦୋମୟ । ପାହାଡ଼ିଆକେଦାର, କାମୋଦୀ, କନଡ଼ା, ବୈଶି ପ୍ରଭୃତି ରାଗରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଛନ୍ଦ ଲିଖିତ ତାହା ସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେତେ ଅଦ୍ଭୁତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ସଙ୍ଗୀତାନୋଟମାନେ ତାହାର ଗ୍ରାହକ ଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ଏପ୍ରକାର ରାଗ-ରାଗିଣୀକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ, ରାମକେଶ୍ବରୀ, ବିଭାସ, କଳହଂସକେଦାର ପ୍ରଭୃତି କେତୋଟି ସରଳ ଛନ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କଲେ । ସରଳତାଦେହୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ଲୋକ-ପ୍ରିୟ ହେଲା ।

ଏହିପରି ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ରାଧାନାଥ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ବର୍ଜନ କରି ଏକ ନୂତନ ରଚନାପଦ୍ଧତିର ସୂଚନା ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଅନେକ ସମସାମୟିକ ଙ୍କେ ତାଙ୍କର ଅନୁସରଣ କରି-ଅଛନ୍ତି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ରଚନା ପଦ୍ଧତି ବହୁଳ ଶ୍ରବଣେ ଅନୁସୂତ ହେଉଅଛି ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ରାଜପୁତ୍ର ରାଜକନ୍ୟା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଥିଲା । ସେସବୁ ମିଳନାନ୍ତର ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଉଷା,

କେଦାରକୌଣ୍ଡ, ନନ୍ଦକେଶ୍ବରୀ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟକୁ ବିଦ୍ୟୋଗାନ୍ତ କରି ଲେଖିଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖା ନ ଥିଲା । ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟର ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ (blank verse) ଅନୁକରଣରେ ବଙ୍ଗୀୟ କବି ମାଇକେଲ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ‘ମେଘନାଦ ବଧ କାବ୍ୟ’ ଲେଖିଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାଙ୍କ ‘ମହାଯାତ୍ରା’ କାବ୍ୟ ଲେଖିଲେ । ଏହାକୁ ସେ ଯେପରି ଦକ୍ଷତାସହକାରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲେଖକ ସେପରି କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଅନେକ ଓଡ଼ିଆଲେଖକ ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ କବିତା ଲେଖି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାରର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଥିଲେହେଁ ଉପଧାମିଳନ ଉପରେ କୌଣସି କବି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଉପଧା ମିଳାଇବାକୁ ପୂର୍ବତନ କବିମାନେ ଅକ୍ଷମ ଥିଲେ ଏପରି ଭାବିବା ବିଷମ ଭ୍ରମ ହେବ । ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଣରେ ଅପୂର୍ବ ଭାବରେ ଉପଧାମିଳନର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ଉପଧାମିଳନକୁ ରଚନାଶୈଳୀର ଏକ ନିୟମ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ରାଧାନାଥ ଉପଧାମିଳନକୁ ରଚନାର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ମଧୁସୂଦନ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ଦିଗରେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସତ୍ୟବାଦୀଗୋଷ୍ଠୀର ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ

ଲେଖକ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଏହି ଉପଧ୍ୟାୟିକାକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ

ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାବଳୀକୁ ଆନୁମାନେ ନମ୍ବର କେତେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭାଗ କରିପାରୁଁ ।

ମହାକାବ୍ୟ—ମହାଯାତ୍ରା ।

କାବ୍ୟ ଓ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ—କେଦାରଗୌରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା,
ନନ୍ଦକେଶରୀ, ଉଷା, ପାବଣୀ, ଚଳିକା, ଯଯାତି କେଶରୀ,
ଦରବାର ପ୍ରଭୃତି ।

କବିତା—ପବନ, ବେଣୀହୁଡ଼ାର, ଭାରତ-ଶିଶୁର ପ୍ରଭୃତି ।

ଅନୁବାଦ—ମେଘଦୂତ, ହଂସଦୂତ ।

ପ୍ରବନ୍ଧ—ବିବେକା ।

ଉପନ୍ୟାସ—ଇତାଲିୟୁ ଯୁବା ।

ଶେଷୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଦୁଇଟି ଗଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଯିବ ଯେ ରାଧାନାଥ ପ୍ରଧାନତଃ କାବ୍ୟ ଲେଖି
ଯଶ ଅର୍ଜି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଆଲୋଚ୍ୟ ‘ଚଳିକା’ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟଟି
ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମହମାୟୁ ସୃଷ୍ଟି ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ
ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ମହାଯାତ୍ରା’ ବର୍ଣ୍ଣନାୟ ବିଷୟ ହେଉଛି, ପାଣ୍ଡବ-
ମାନଙ୍କର ମହାପ୍ରସ୍ଥାନ । ‘କେଦାରଗୌରୀ’ ମୂଳକଥା ବୈଦେଶିକ
Pyramus and Thisbe ରୁ ଆମ୍ଭଙ୍କ । ‘ଉଷାର’ ମୂଳ
Atlanta's race ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ‘ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର’ ମୂଳ

Daphne and Apollo ଗଳ୍ପରେ ନିହିତ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ମେଘଦୂତ’ କାଳିଦାସଙ୍କ ମେଘଦୂତରୁ ଅନୁଦିତ । ସେହିପରି ‘ହଂସଦୂତ’ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ କୃତ ସଂସ୍କୃତ ଶଶିକାବ୍ୟ ‘ହଂସଦୂତ’ର ଅନୁବାଦ । କାବ୍ୟକବିତାମାନଙ୍କ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ନ ହେଲେହେଁ ‘ଚିଲିକା’ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୌଳିକ କାବ୍ୟ ।

ଚିଲିକା

ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଶାର ତଥା ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିବା ପରେ ଚିଲିକାର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନେ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ତାହାର ରୂପମାଧୁର୍ୟରେ ମୂର୍ଚ୍ଛ ହୋଇ ଏହି ଶଶିକାବ୍ୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ତୁଳନାରେ ଚିଲିକା ଯେ ସମୟକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଭଣ୍ଡାର ଏହା ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକାର ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଜଳରାଶି, ଶେଳ, ଗଣ୍ଡ, ନଳବନ, ଦ୍ୱୀପ, ବିବିଧ ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିଲିକା ସହିତ ବିଜଡ଼ିତ ଉତ୍କଳୀୟ ଇତିହାସ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅଭାବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକୃତ କେବଳ ପୃଷ୍ଠଭୂମି (back ground) ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି; କିନ୍ତୁ ‘ଚିଲିକା’ରେ ପ୍ରକୃତିହିଁ ପ୍ରଧାନ ବର୍ଣ୍ଣନାୟକ ବସ୍ତୁ ହୋଇଅଛି ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ — ‘ଚିଲିକା’ର ବିଷୟ ହେଉଛି ଚିଲିକା ହ୍ରଦ । କବି ଏଥିରେ (କ) ଚିଲିକାର ବିବିଧ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, (ଖ) ଉତ୍କଳର ତଥା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରକୃତିସୁନ୍ଦର ସ୍ଥାନଠାରୁ ଚିଲିକାର

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବିଶେଷତା, (ଗ) ଚଳିକାବିହାରୀ ମଧ୍ୟ ଓ ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତି,
 (ଘ) ଚଳିକାର ଚଟବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଦଶର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, (ଙ) ଚଳିକାର
 ପଶ୍ଚିମଞ୍ଚରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, (ଚ) ଚଳିକାର ପବନତା, (ଛ) ଚଳିକା
 ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳର ଗୌରବାବହ ସ୍ମୃତି,
 (ଜ) ଉତ୍କଳର ଜାତୀୟଜୀବନକୁ ଚଳିକାର ଦାନ (ଝ) ଚଳିକା-
 ଶାବରେ ସର୍ପ୍ୟାସ୍ତ୍ର, (ଞ) ଚଳିକାରେ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, (ଟ) ଚଳିକା-
 ଦର୍ଶନରେ କବିଙ୍କର ଆତ୍ମଚିନ୍ତା, (ଠ) ଓଡ଼ିଶାର ନଦନଦୀ, ପବନ,
 ହ୍ରଦ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନଙ୍କ ଲେଖନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନଥିବାରୁ ଖେଦ
 ଓ (ଡ) ପରିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍କଳ ଭବିଷ୍ୟତ
 ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଦେଶପ୍ରେମୀ ରାଧାନାଥ

ରାଧାନାଥ ଯଥାର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ କବିର ସମ୍ମାନ
 ଲଭ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଉତ୍କଳର ନଦନଦୀ, ବନପବନ, ବୃକ୍ଷଲତା,
 ପଶୁପକ୍ଷୀ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟମାଳୀଙ୍କରେ ଗୌରବମୟ ସ୍ଥାନ
 ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ କବିମାନେ ନିଜ ଲେଖନରେ ଉତ୍କଳର
 କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ମହନୀୟ କରି ନ ଥିବାରୁ ସେ ଯୋଗ ପ୍ରକାଶ
 କରିଅଛନ୍ତି ।

ସୁରୁଷା ଅଂଶୁପା ଲେଖକ ଅଗୋଚର,
 ପୂଜାସ୍ତବ ହେଲ ଗୋଷ୍ଠଦ ପୁଷ୍କର ।

ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବକୁ ସେ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ
 ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଅଛନ୍ତି । କେଉଁଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
 ଭାବରେ ମାତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ପରୋକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ଦେଶପ୍ରେମ

ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି । ସ୍ୱାଧୀନ ‘ଲୋକା’ରେ ରକ୍ତବାହୁର ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର କାଞ୍ଚିବିଜୟ, ମାଣିକାଠାରୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଦଧିଭଷଣ ପ୍ରଭୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ କବିଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶପ୍ରିୟତା ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦାୟା

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରକୃତିପ୍ରେମ ବାଲୁକାଳରୁ ଥିଲା କହିଲେ
 ଚଳେ । ତାଙ୍କର ପିତା ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ଵର
 ଜିଲ୍ଲାର ଜେଡେକ ମନୋହର ସ୍ଥାନକୁ ବୁଲାଇ ନେଉଥିଲେ ।
 ବୟସର ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରକୃତିପ୍ରୀତି ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ।
 ଭାରତୀୟ ପ୍ରକୃତିର ପରିଚୟ ପାଇବା ଲାଗି ସେ ଥରେ ଭୁବେସ
 ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍ତର ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ।
 ହିମାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ସେ ଦାର୍ଜିଲିଙ୍ଗ,
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲେ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ରାଜସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ସେ ବୁଲି
 ଦେଖିଥିଲେ । ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ ସେ ଚିଲିକାରେ ଲେଖି-
 ଅଛନ୍ତି—

କି ଉତ୍ତରାଂଶୁ, କି ଦକ୍ଷିଣ ପଥ
ଭ୍ରମିଲି ମୁଁ ଭାଗ୍ୟବଶେ ଚନ୍ଦ୍ରବତ;
ଭରତର ଚନ୍ଦ୍ର ସୀମନ୍ତ ଅଟଳ
ଦେଖିଲି ହିମାଦି, ହିମଉର୍ଜ୍ଜ୍ବସ୍ତଳ ।

ଶେଲି, ବାଇରନ୍, ଓପ୍‌ଡ଼ସ୍‌ଡ଼ାର୍ଥ ପ୍ରଭୃତି ଇଂରେଜ କବିମାନଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତା ସହିତ ରାଧାନାଥ ସୁପରିଚିତ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେପରି ପ୍ରକୃତିର ବିବିଧ ଚିତ୍ର ଦେଇ ନିଜ ନିଜର କାବ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ଯାଇଥିଲେ, ରାଧାନାଥ ସେହିପରି

କରିଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି
ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ । ଘନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ
ରଚନାରେ ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନକାଳୀନ ପ୍ରକୃତିବିନ୍ଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ;
କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁରେ ପ୍ରକୃତି ନିତାନ୍ତ ଗୌଣ । ରାଧାନାଥଙ୍କ
କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକୃତି ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର
କରିଅଛି । ଏପରିକି ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାରୁ ପ୍ରକୃତିବର୍ଣ୍ଣନାକୁ
ପରିଚାଳନା କଲେ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଅସ୍ତିତ୍ବ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ
ପଡ଼ିବ ।

. ଚିଲିକାର ଛନ୍ଦେ ନିସେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରେମ ତଥା
ଦେଶ-ପ୍ରେମ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି । ଚିଲିକାର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟରେ
ସେ ଏକ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପାରି ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ—

“ବରଷ ନୋହି ତୁ ଯେଣୁ ସୁବୃହତ
ସ୍ତବ୍ଧ ନୋହି ଚିତ୍ତ ହୁଅଇ ଉନ୍ନତ” ।

କିନ୍ତୁ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ତାଙ୍କର—

“ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ଗଲ ନିଜ ପଥ ହୁଡ଼ି
ସନ୍ତ ଗଲ ସେହି ମହାଭାବେ ବୁଡ଼ି ।”

‘ସୁମଧୁର ଦ୍ରୈତଭାବର ଦ୍ୟୋତକ’ ଶୋକପାସୋରା
ଅପ୍ସରା-ଭୁବନ ଚିଲିକାକୁ କବି ଭୁଲି ପାରିନାହାନ୍ତି ଏବଂ ତାହାର
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ତାହାର ପଶ୍ଚିମ ଶୀର୍ଷରେ
ପଶ୍ଚିମ ଜୀବନ କଟାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକାକୁ
କବି ଜୀବନ୍ତରୂପରେ ଦେଖିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଚିଲିକା ଦୂରଦେଶୀ
ପରିପନ୍ଥୀପାଇଁ ରୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରେ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି ।

ରକ୍ତବାହୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଚିଲିକାବନ୍ଧରେ ଫେରିବାବେଳେ ଏହି ଚିଲିକା ରୁଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରି ତାହାକୁ ଧ୍ୟାନ କରିଥିଲା । ଚିଲିକାର ମଣ୍ଡିମ ଘାଟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କବିଙ୍କୁ ବିଶେଷଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ଭାଲେରି, ଜଟିଆ, ଘଣ୍ଟଣିଲା, ଶୋଲରି, ଖଣ୍ଡାହଣା ପ୍ରଭୃତି ପାହାଡ଼ଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ । କବି କେବଳ ବୃକ୍ଷଲତା ପ୍ରଭୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହି ନାହାନ୍ତି; କଳ୍ପନାର ଅଞ୍ଜନ ଦେଇ ସେ ଶୋଲରି ପାହାଡ଼କୁ ଦେଖି ମନେ କରିଛନ୍ତି—

“ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଠନ୍ତି କି ଭେଦଣ ଅବମ
ମୟ-ବିରଚିତ ଯାନେ ବୈରୋଚନ” ।

ସେହିପରି ଖଣ୍ଡାହଣା କବିଙ୍କ ନିକଟରେ “ଅପରାଜିତାର ମଳମା ତରୁ” ହୋଇଅଛି । ଚିଲିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷଣକୁ କ୍ଷଣ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଦର୍ଶକର ମନକୁ ଅଭିଭୂତ କରିଥାଏ । ଏହି ନିର୍ବାନତା କବିଙ୍କୁ ଚିଲିକା ପ୍ରତି ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଅଛି, ତେଣୁ ସେ କହିଅଛନ୍ତି—

“କେତେଥର ଦେଖିଅଛି ଏହିମାନ
ମାତ୍ର ପ୍ରତିଥର ବିଶେ ଆନ ଆନ ।
ଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରତୀତି
ସୁନ୍ଦରପଣର ଚରନ୍ତନ ଶାନ୍ତି” ।

ଚିଲିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ଉପଲବ୍ଧ କରି କହି ଅଛନ୍ତି—

“ବଚନ ବିଷୟ ନୁହଇ ଏ ଛବି,
ହୃଦ ସେ କେବଳ ପାରେ ଅନୁଭବ ।”

ଯେତେବେଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତା ଭାଲେରି ଶିଖରକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-
 ରାଗରେ ଚଢ଼ିତ କରି ଅସ୍ତ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ମନେ
 ହୁଏ ତାହା ଯେପରି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ସିଂହାସନ ଏବଂ ତାହା ଉପରେ
 ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତା ଉପବେଶନ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । କ୍ଷମେ
 ପଦ୍ମର ବର୍ଣ୍ଣ ହରିତ୍ ଓ ମାଳବର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣ କରେ । ସ୍ଥଗ, ମେଷ-
 ପ୍ରଭୃତି ପଶୁ ପଦ୍ମରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଘରକୁ ଫେରି ଯାଆନ୍ତି । “ମହିଷ-
 ଟିପାର ଗୁରୁଗୁରୁ ଧନ” ବନପ୍ରଦେଶକୁ ମୁଖରିତ କରିଦିଏ ।
 ଚିଲିକାରେ ସନ୍ତରଣ କରୁଥିବା ପକ୍ଷୀମାନେ ନିଜ ନିଜ ମାଡ଼କୁ ଉଡ଼ି
 ଆସନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷ ଉପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ-କରଣ ପଡ଼ି ତାହାକୁ
 ସୁନାର ପକ୍ଷ ପରି କରି ଦିଏ । ଚିଲିକାର ମାଳ-ଜଳରାଶି ଉପରେ
 ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରକ୍ତାଭ କରଣ ପଡ଼ିଲେ ମନେହୁଏ ଯେପରିକି ବରୁଣଙ୍କର
 ପ୍ରବାଳନିର୍ମିତ ପ୍ରାସାଦ ଚିଲିକାର ଜଳରାଶିକୁ ଭେଦ କରି ଉଠୁଛି ।
 କିଛି ସମୟ ପରେ ଆକାଶରେ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଆନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ
 ଦିଗରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ନବୋଦିତ
 ଚନ୍ଦ୍ର, ଏହି ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶିବଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧ-
 ନାଶ୍ୱର ମୂର୍ତ୍ତି ପରି ବୋଧ ହୋଇଅଛି । ନୌକାବିହାରୀ ଧୀବର-
 ମାନେ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିବାବେଳେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚମ୍ପୁ ଗୀତ
 ଗାଉଥାନ୍ତି । ଏହିପରି କବି ଚିଲିକାର ବିଭିନ୍ନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର
 ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜର ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମିକତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଅନନ୍ୟା ସୁନ୍ଦରୀ; ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଏହା
 ପ୍ରାଣମୟୀ ମଧ୍ୟ । ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସର୍ବତ୍ର ଜୀବନ୍ତରୂପେ
 ଦେଖା ଦେଇଥାଏ । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ଚିଲିକାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ
 ପ୍ରକୃତରେ ଜୀବନ ଆରୋପ କରି ଅଛନ୍ତି । ବିଜୟ-ଗୌରବରେ

ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଚିଲିକାବନ୍ଧରେ ରଜତ ତରୁରେ-
ଆସୁଥିବା ବେଳେ —

“ଜ୍ଞରେ ଗିରିଗୁହା ଯୋଗ ଦେଲେ ତହିଁ,
ସମୀର ନେଲ ତା ଦିଗେ ଦିଗେ ବହି ।
ସେ ଉତ୍ସବେ ହୋଇ ହରଷେ ଉତ୍ସଳ,
ଚିଲିକା ତୋ ବାଟି ତହିଁ ଦେଲେ ତାଳ ।”

ରକ୍ତବାହୁର ଆତ୍ମମଣବେଳେ ଚିଲିକା ତା’ର ବାଟ ଓଗାଳିଛି
ଓ ଚିଲିକାର ଇଞ୍ଜିତରେ ଉର୍ମି-ଆଟ ଦେନି ମାଳାମୁସମ୍ରାଟ୍, ଦଉଡ଼ି
ଆସି ଅଛନ୍ତି ।

ଚିଲିକାରେ ଅନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ

ରାଧାନାଥ ଇଂରାଜି, ବଙ୍ଗଳା, ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ
ସାହିତ୍ୟରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେହି ସବୁ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ
କବିଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ପୌରାଣିକ
କଥା ଅଛି ଯେ, ପୂର୍ବେ ପଦ୍ମତମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ଥିଲା ଓ ଇନ୍ଦ୍ର
ସେମାନଙ୍କର ପକ୍ଷଗୁଡ଼ିକୁ ଛେଦନ କରିଥିଲେ । କାଳିଦାସ ଏହି
କଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରଘୁବଂଶରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି—

“ପକ୍ଷଛୁଦା ଗୋତ୍ରଭଦ୍ରାଞ୍ଜନାଃ
ଶରଣ୍ୟମେନଂ ଶତଶୋ ମହାଧ୍ରାଃ”

ରାଧାନାଥ ସେହିପରି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି—

ପକ୍ଷଛେଦୀ ଶତଭୟେ କି ଶଇଲେ
ଲୁଚି ରହିଥିଲେ ତୋହର ସଲିଲେ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ରାଧାନାଥ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି—

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମାର ଭେଦକୁ ସୈକତ
ଶାରଦ ଆକାଶେ ଯେତେ ଛୁପୁପଥ ।
ତାରୁପୁଞ୍ଜି ଯଥା ଶୋଭେ ହରିତାଳୀ
ପୁଲିନ ତେସନ ଶୁଭ୍ର-ଶୁକ୍ତି-ଶାଳୀ ।

ଏହା ସହିତ କାଳିଦାସଙ୍କର ରଘୁବଂଶର ସପ୍ତୋଦଶ ସର୍ଗର
ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଟି ତୁଳନାୟ—

ବୈଦେହୀ ! ପଶ୍ୟାମଳୟାଦ୍ ବିଭକ୍ତଂ
ମସ୍ତେତୁନା ଫେନିଲମ ରାଶିମ୍ ।
ଛୁପୁପଥେନେବ ଶରତ ପ୍ରସନ୍ନ —
ମାକାଶମାବିଷ୍ଣୁତ ଗୁରୁତାରମ୍ ।

ଚିଲିକାବର୍ଣ୍ଣିତ—

“ଯହିଁ ମେଘାଲେକେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଅନ୍ତର

× × ×

ଅଦ୍ୟାପି ସୂଚକ ରାମାଶ୍ରମ ରେଖା”

ଏଠାରେ ଯେଉଁ ‘ମେଘାଲେକେ’ ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହୃତ ତାହା
କାଳିଦାସଙ୍କ ମେଘଦୂତ ଅନ୍ତର୍ଗତ—

“ମେଘାଲେକେ ଭବତ ସୁଖିନୋଽପ୍ୟନ୍ୟଥା ବୃତ୍ତଚେତଃ”
ପଦଦ୍ୱାରା ଯେ ପ୍ରଭାବିତ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝି ହୁଏ ।

ଚିଲିକାବନ୍ଧରେ ଗତି କଲବେଳେ କିପରି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ,
ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଧାନାଥ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ।—

“ଯେତେ ହେଉଥାଏ ତରା ଅଗ୍ରସର
ଅଲଗା ଦିଶନ୍ତି ଲଗ୍ନ ପରସ୍ପର,
ସୁଷ୍ଟ ହେଉଥାଏ ହମେ ହମେ ଝୁଟି
ଏକବର୍ଣ୍ଣ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣେ ବିଭାସିତ ।”

ଏହା ସହିତ କାଳୀଦାସଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞାନଶାକୁନ୍ତଳମ୍ ନାଟକରେ
ଥିବା ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଟିର ସାଦୃଶ୍ୟ ସହଜେ ଜଣାପଡ଼େ ।

“ତଦାଲେକେ ସୁଷ୍ଟଂ ବ୍ରଜତି ସହସା ତଦ୍‌ବିପୁଳତାଂ
ଯଦର୍ଦ୍ଧେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ଭବତି କୃତସନ୍ଧାନମିବତତ୍
ପ୍ରକୃତ୍ୟା ଯଦ୍ ବନ୍ଧଂ ତଦପି ସମରେଖଂ ନୟନୟୋ-
ନି ମେ ଦୂରେ କଞ୍ଚିତ୍ କ୍ଷଣମପି ନ ପାଶୋରଥଜବାତ୍ ।”

ପଦ୍ମାବତୀ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ମିଳନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି
ରାଧାନାଥ “ବିହାସଙ୍ଗେ ଏବେ ମିଳିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମା” ବୋଲି ଲେଖି
ଅଛନ୍ତି । ଏହା ରଘୁବଂଶର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଲାପ ଓ
ସୁଦକ୍ଷିଣାଙ୍କ ମିଳନର ଅନୁରୂପ ହୋଇଅଛି । ରଘୁବଂଶର ଏହି
ପଂକ୍ତିଟି ହେଉଛି—

“ହିମନିମ୍ବକ୍ରୟୋ ଯୌଗେ ବିହାରଦ୍ରୁମସୋରିବ”

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ରାଧାନାଥ
ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଅନେକ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ
ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ନାଟକ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଅନୁରାଗ
ଥିଲା । ବିଶେଷତଃ କାଳୀଦାସଙ୍କ ରଚନା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିଶେଷ
ମମତା ଥିଲା । କାଳୀଦାସଙ୍କ ରଚନାମାନଙ୍କରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମଗୁଡ଼ିକ
ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ ‘କାଳୀଦାସ ସୂକ୍ଷ୍ମପୁଃ’ ବୋଲି ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର
ପୁସ୍ତିକା ଇଂରେଜୀ ଅନୁବାଦ ସହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଦୁଃଖର
ବିଷୟ ଏହି ପୁସ୍ତିକାଟି ଆଜିକାଲି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।
ଇଂରେଜୀ କବି Shellyଙ୍କ ନିମ୍ନଲିଖିତ କବିତାଂଶଟି ରାଧାନାଥଙ୍କ
ଚିତ୍ତକାରେ ଭିନ୍ନରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି—

Smiling they live and call life plesure,
To me that cup is dealt in another measure.

ଚଳିକାର ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—

“ହସି ଖେଳି ଯେହୁ ଗମନ୍ତ ସମୟ
ଜୀବନ ମଣନ୍ତି ମହୋତ୍ସବମୟ,
ଛୁର ଭାଗ୍ୟ ମୋର ପିନ୍ଧିତ ପାଷାଣେ
ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନେ ।”

ଅନ୍ୟତ୍ର କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି :—

“ଦୃଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଣତି
ସୁନ୍ଦରପଣର ଚରନ୍ତନ ଶୁଭ” ।

ଏଠାରେ ଇଂରାଜୀ କବି Keatsଙ୍କର “A thing of beauty is a joy for ever”ର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣମାନ ହୁଏ ।

“କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଯନ୍ନବତାମୁପେତ
ତଦେବ ରୂପଂ ରମଣୀୟତାୟାଃ” (ମାଘ)

ଏହି ସଂସ୍କୃତ ଉକ୍ତିଟିର ଭାବ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚଳିକାରେ ନିମ୍ନଲିଖିତରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ।

“ସୁନ୍ଦରେ ତୃପ୍ତିର ଅବସାଦ ନାହିଁ
ଯେତେ ଦେଖିଲେହେଁ ନୂଆ ଦିଶୁଥାଉ ।”

ଏହିପରି ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଇଂରାଜୀ କାବ୍ୟର ଛାୟା ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରୁଦ୍ଧ୍ୟ ହେଉଛି, ଏହାଦ୍ୱାରା ରାଧାନାଥଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭା ମାନ ହୋଇଛି କି ?

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଜଗତର କୌଣସି କବି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ମୌଳିକ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଗୋଟିଏ କଥା

ଅଛି — ଆଶ୍ରୟଦୀନା ‘କବିତା, ବନିତା, ଲତା’ ବଢ଼ି ପାରେ ନାହିଁ । ଜଣେ ଇଂରେଜ ସମାଲୋଚକ କହିଅଛନ୍ତି, “Greatest poets are the greatest borrowers” ଅର୍ଥାତ୍ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିମାନେ ଅନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଧାର ଆଣିଥାନ୍ତି । କବି-ପ୍ରତିଭା ବିଚାର କଲେବେଳେ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ଯେ କବି ଧାର ଆଣିଥିବା ବିଷୟକୁ କିପରି ନିଜସ୍ବ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିଃସନ୍ଦେହରୂପେ କହି ପାରିବା ଯେ ଏପରି ଧାର ଆଣିବାଦ୍ବାରା ରାଧାନାଥଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭା ଆଦୌ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ

କାବ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷସ୍ବରରେ ହେଉ ବା ପରୋକ୍ଷସ୍ବରରେ ହେଉ କବିଙ୍କର ଜୀବନ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବି ଉଣାଅଧିକେ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ । ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ କୃତମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।

ସେ ସମୟରେ ରାଧାନାଥ ଜଣେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ରାଜକର୍ମଚାରୀ-ସ୍ବରୂପେ ସମ୍ମାନ ଲଭ କରୁଥିଲେ । ସାମାନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକତାରୁ ସେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗର ଉଚ୍ଚତମ ଆସନକୁ ଉଠିଥିଲେ ଓ ରାଜାନୁଗ୍ରହ-ସ୍ବରୂପ ‘ରାୟ ବାହାଦୁର’ ପଦ ପାଇଥିଲେ । ତଥାପି ସେ ଯେ ସକଳ ସୁଖର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ରୋଗ ତାଙ୍କର ଆଞ୍ଜବନ ସହଚର ଥିଲା । ପୁଣି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ‘ସୁଖ’ ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଯେ ସମ୍ପଦ ମଧ୍ୟରେ ରହି କୌଣସି ଅସ୍ବଚ୍ଛ ଅନୁଭବ

ନ କରେ’ ତାକୁ ଲୋକେ ‘ସୁଖୀ’ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ
ରାଧାନାଥଙ୍କ ମତରେ—

“ସୁଖ ବୋଲି ଯାହା ଜନନେତ୍ରେ ଦିଶେ
ହାତେ ଆସେ ହାତୁଁ ପଡ଼ିବାପାଇଁ ସେ ।”

ସେ ସାଂସାରିକ ସୁଖ ମଧ୍ୟରେ ମଗ୍ନ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି
ନ ଥିଲେ । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ “ପଞ୍ଚଶିଷ୍ୟ ମୁଁହିଁ ଦୁଃଖ ଗୁରୁଙ୍କର” ।
ସେ ଅତେଇ ଦିନଆ ସୁଖ ବା ବଡ଼ପଣିଆ ପ୍ରତି ଲାଲସୀ ନ ଥିଲେ ।
ଯେଉଁ ବଡ଼ପଣ କେହି ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ପାରିବ ନାହିଁ ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କର
କାମ୍ୟ ଥିଲା । ଜୀବନପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମମତା ଅତି ଅଳ୍ପ ଥିଲା । ସେ
ବିଚାରୁଥିଲେ, “ଜୀବନ ନୁହେଁ ଏ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ” ।

ଯାହାହେଉ ରାଧାନାଥ ସଂସାର-ବିରକ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ନ ଥିଲେ ।
ସେ ଥିଲେ ସଂସାରୀ । ପୃଥକଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇ ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରରେ
ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପରି ସଂସାରୀ
ନ ଥିଲେ । ସେ ସାଂସାରିକ ସୁଖର ନିଶ୍ଚରତା ବିଷୟରେ ସବଦା
ଜାଗରୁକ ଥିଲେ । ପଦ୍ମପଦ୍ମରେ ମାରପରି ସେ ସଂସାରରେ ଉଦାସୀନ
ଭାବରେ ଦିନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ ।

“ସଂସାରେ ଥାଇ ମୁଁ ସଦା ଉଦାସୀନ,
ଉଦାସୀନ ପ୍ରାୟ କଟାଇଲି ଦିନ ।
ସଂସାରୀ ସଙ୍ଗତେ ସଙ୍ଗୀ ହେବାପାଇଁ,
କେବେହେଁ ମୋହର ମନ ବଳେ ନାହିଁ ।”

ଦୁଃଖକୁ ସେ ନିଜର ଗୁରୁରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । “ଦୁଃଖଦତ୍ତ
ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ଷୁରେ ଜଗତ ” ଦେଖିବାରେ ସେ ସତତ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ ।

ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର ଚରଣ ପୂଜା କରିବାକୁ ସେ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ
ଲକ୍ଷ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନପାଇଁ ଶାନ୍ତି-

ରସାସ୍ତ୍ର ଚଳିକାର ପଶ୍ଚିମଞ୍ଚରେ କୁଟୀର ରଚି ପଶ୍ଚିମ ଜୀବନ
ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ
ଜଗତରେ ଧନ ଜୀବନ କିଛି ଚିର ନୁହେଁ । ଦିନେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସପ୍ତ-
ରୁଷ୍ଟର ତଳୁ ଆଣିବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ କବି ମରଜୀବନ ତ୍ୟାଗ କରି
ମଧ୍ୟ ଅମର ରହନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ
ବଳଦେବ, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ, ଏମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସେ ନିଜକୁ ଅତି ସ୍ଥାନ
ବୋଲି ମନେକରି କହି ଅଛନ୍ତି—

“କାହିଁ ସେହି କାହିଁ ମୁହିଁ ଅକିଞ୍ଚନ,
ଦେଖୁଥିଲି ସିନା ଜାଗ୍ରତ ସ୍ବପନ ।”

ରାଧାନାଥ ବିଷାଦବାଦୀ ଥିଲେ ଏବଂ ଦୈବବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ ।
ମନୁଷ୍ୟ ଅହମିକାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଧରାକୁ ସରା ଜ୍ଞାନ କରେ ସତ; କିନ୍ତୁ
ଏକ ଦୈବଶକ୍ତି ତାହାର ଅହମିକାକୁ ଧୂସ୍ର କରି ପକାଏ । ମନୁଷ୍ୟର
ବଳ ପରାହମ ସେହି ଦୈବବଳ ନିକଟରେ ନଗଣ୍ୟ । ପରାହମ ରକ୍ତ-
ବାହୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଧନରହସ୍ୟ ଫେରିଗଲାବେଳେ
ଚଳିକାରେ ସଲିଳ ସମାଧି ପାଇଥିଲା । ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କବି କହି-
ଛନ୍ତି ଯେ ସେତେବେଳେ ରକ୍ତବାହୁ—

“ଜାଣିଲୁ ତୋହର କଣାଘାତେ ଶିଖି
ଦୈବ ନ ଡରଇ ନର ଭ୍ରୁକୁଟିକି ।”

ଚଳିକାରେ କବି ଯେପରି ଦୈବଶକ୍ତି ନିକଟରେ ମାନବର
ଅହମିକା ଅତି ତୁଚ୍ଛ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି, ‘ଦରବାର’ରେ ମଧ୍ୟ ସେହି
ପରି କହିଅଛନ୍ତି । ଜଗତରେ ଧନ, ଜନ, ସମ୍ମାନ ପ୍ରଭୃତି ପାଇଁ ଯେଉଁ
ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଚାଲୁଛି ତାହା ଦେଖି କବି ସ୍ବରୂପ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱ
ବୁଝିବାପାଇଁ କାହାର ବେଳ ନାହିଁ; ଅଥଚ ଧନ, ମାନ, ଯଶପାଇଁ

ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ୟର ପୂଜା କରିବାକୁ ସତତ ନିରତ; ଏହାହିଁ କବିଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଅଛି । ଚୂଥା ଦମ୍ଭ, ମାୟା, ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ପୃଥିବୀକୁ ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ କରି ପାରନ୍ତା ବୋଲି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ସେ ପାର୍ଥିବ ଗୌରବ କାମନା ନ କରି ପରଲୋକରେ କିପରି ଗୌରବ ମିଳିବ ତାହା ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା, ମାତୃଭୂମି ଓ ମାତୃଭାଷାର ସେବାରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବା ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ।

ସେ ବିଷାଦବାଦୀ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ଜଗତରେ ଉନ୍ନତ କରି ପାରିବ ଏ ବିଶ୍ୱାସ ତାଙ୍କର ଥିଲା । ‘ଶ୍ୟାନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ’ ଉତ୍କଳ ନାମର ଗୀତ ପଢ଼ି ନ ଥିବାର ଦେଖି ସେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି; ଦେବୀ ବାଣୀପାଣିକର ଉତ୍କଳ ପ୍ରତି କରୁଣା ନ ଥିବାରୁ ଶୋକ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ଆଶା ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ ଦିନେ ଉତ୍କଳର ସୌଭାଗ୍ୟ ଆସିବ—

“ବାଣୀପାଣି-ପୂଜାଯୋଗ୍ୟ-କଞ୍ଜକୁଳ
ପୂଟିବାର ଏହି କାଳ ଅନୁକୁଳ,
ସେ ପଦ୍ମ ପୂଟିବ କବି-ହୃଦ-ସରେ”

ଚିଲିକାରେ ଇନ୍ଦ୍ରହାସ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ସମାବେଶ

ଚିଲିକା ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ କାବ୍ୟ ହେଲେହେଁ କବି ଦକ୍ଷତାସହକାରେ ଏଥିରେ ପୌରାଣିକ, ଐତିହାସିକ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀମୂଳକ କେତେକ ବିଷୟର ସମାବେଶ କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ବଡ଼ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ପଦ୍ମ-ତ-

ମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ଥିଲା ଓ ଇନ୍ଦ୍ର ସେମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ହେବନି କରୁଥିଲେ । ଏହି ପୌରାଣିକ କଥାଟିକୁ କାଳଦାସଙ୍କ ପରି ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ନିବେଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳର କିମ୍ବଦନ୍ତୀଗୁଡ଼ିକ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସୁବଦ୍ଧିତ ଥିଲା । ଭାର୍ଗବୀ ନଦୀ-ତୀରରେ ଭୁବୁ ମୁନିଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ଥିଲା । ଏଇ କଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପୁନାଗ ଅରଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦରପଣ
ତେଜଃ-ପୁଞ୍ଜ ଭୁବୁ-ପ୍ରଭାବେ ପାବନ
ଭାର୍ଗବୀ, ସ୍ୱର୍ଗର ସୁଗମ ନିଃଶ୍ରେଣୀ
ମନୋହର ଯା’ର ମାଳ ମାରବେଣୀ ।”

ସେହିପରି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ଯେ ସତ୍ୟବାଦର ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାମ୍ନୀ ଏକ ଦ୍ୱିଜକନ୍ୟାର ପ୍ରଣୟରେ ଆସକ୍ତ ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ରାଧିକାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ଗଠିତ ହେଲା ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦୋରପୀଡ଼ାଗ୍ରସ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ମୁଣ୍ଡକୁ ଜୀବନ୍ୟାସ ଦେଲା-ବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଗଲା । ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ-ରଖି କବି ରତ୍ନଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଦ୍ୱିଜକନ୍ୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ସ୍ମ ନେ ପ୍ରଣୟମାତ୍ର
ସୌଗନ୍ଧ୍ୟ ଗନ୍ଧେ ଗୁରୁ ରତ୍ନଚନ୍ଦ୍ର ।”

ଚିଲିକାରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିବା ଦୟା ନଦୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥିତ ଅଛି ଯେ—ମହର୍ଷି ଦଧୀଚି ଏହି ନଦୀ ତଟରେ ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଦେବତାମାନଙ୍କର ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏହିଠାରେ ଶସ୍ତ୍ରର ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ଦୟାନଦୀ ମୁଣ୍ଡିମଣ୍ଡ ଦୟା ।

ଧଉଳି ପାହାଡ଼ର ପାଦଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ ଏହି ଦୟାନଦୀ ଦଧିଶି
ମହାଶୟର ପବନ ସ୍ଥୁତି ବହନ କରିଅଛି । କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଦୟାଶର ଧୀର ମୁମାୟୁ ଦଧିଶି
ଅଭିଷେକ ଫଳେ ପୂତ ଯାର ବାଗି,
ଭବତଳେ ବିଭୁ-ଦୟାମୂର୍ତ୍ତିମଣି
ଧଉଳି ଦର୍ପଣ ଦୟା ସ୍ରୋତସ୍ବତୀ ।”

ଉତ୍କଳର ଭାଗ୍ୟ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ଯୁଗେ ଯୁଗେ
ବିଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଉତ୍କଳର ମହାରାଜା ଗଜପତି ସମ୍ରାଟ୍
ହେଲେହେଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସେବକ । ଜଗନ୍ନାଥ ଉତ୍କଳର ରକ୍ଷକ ।
ମାଦଳାପାଞ୍ଜିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ କାହିଁ
ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯାହା କଲବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ର କଳା ଓ ଧଳା
ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ବସି ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଚିଲିକାକୂଳରେ
ନିଜର ରତ୍ନମୁଦି ବନ୍ଧା ଦେଇ ମାଣିକା ଗଉଡ଼ୁଣୀଠାରୁ ଦହି
ଖାଇଥିଲେ । ଝହାରଜ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗଉଡ଼ୁଣୀଠାରୁ ଏହି ସମ୍ଭାଦ
ପାଇ ତାହାକୁ ପୂରସ୍କୃତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ନାମ
ଅନୁସାରେ ମାଣିକପାଟଣା ଗ୍ରାମ ବସାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଏହି
ସୁପରିଚିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀଟି ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଅତି ମନୋରମ
ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି—

“ଇତିହାସ-ରଙ୍ଗସ୍ଥଳୀ ତୁ ଚିଲିକା,
ତୋର ତୀରେ ପର ଶ୍ରୀମତୀ ମାଣିକା—
ହସ୍ତେ ଭୂଞ୍ଜି ଥିଲେ ସାଦରେ ଲବଣୀ
ଭାବଗ୍ରାସୀ ପ୍ରଭୁ ଭକ୍ତଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ।”

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର କାଞ୍ଚିବଜୟ ଓ ପଦ୍ମାବତୀକୁ
 ଦେନ ଆସିବା ଉତ୍କଳରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗୌରବୋଜ୍ଞୁଳ
 ଅଧ୍ୟାୟ । କବି କଳ୍ପନାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ବଜୟୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
 ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କ ସହ ନୌକା ଆଗ୍ନେୟଣ କରି ଚିଲିକା ବନ୍ଧରେ
 ପୁଷ୍କକୁ ଫେରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କବି ଉତ୍କଳର
 ବୀରତ୍ବ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
 ଦେବଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ସେ ଉତ୍କଳର
 ଗୌରବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ରକ୍ତବାହୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଧନରହ ସହ
 ଚିଲିକାରେ ଫେରିବାବେଳେ ଶ୍ଵାସଣ ବାଢ୍ୟାରେ ପଡ଼ି ଅନୁଚର-
 ମାନଙ୍କ ସହ ପ୍ରାଣ ହରାଇଥିଲା ବୋଲି ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ଲିଖିତ
 ଅଛି । କବି ଏହାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ଯେ—ଚିଲିକା
 ସହାର ମୁର୍ଖି ଧାରଣକରି ମସ୍ତକ ଦୈତ୍ୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଥିଲା ।
 ପରିଣାମରେ—

“ସାହି ସାହି ଡକାପାରି ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ

କେ କାହିଁ ପଡ଼ିଲେ ଛୁନ ଭୁନ ହୋଇ ।”

ଏହିପରି ପୌରାଣିକ, ଐତିହାସିକ ଏବଂ କିମ୍ବଦନ୍ତୀମୂଳକ
 ଆଖ୍ୟାନର ସୂଚନା ଦେଇ କବି କେବଳ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର
 ପରିଚୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି, ଉତ୍କଳର ଗୌରବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ
 କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକର ସମାବେଶଦ୍ୱାରା ଚିଲିକା କାବ୍ୟର
 ମନୋହାରତା ଯେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି ଏହା
 ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହା ଯାଇପାରେ ।

ସିଗୁଣାମିକା ଚଳିକା

ଚଳିକା ପ୍ରକୃତର ନନ୍ଦନା । ପ୍ରକୃତର ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମ ତିନି ଗୁଣ ଅଛି । ରାଧାନାଥ ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁଡ଼ୁଣଦ୍ୱାରା ଚଳିକାଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସି ବିଧି ଗୁଣର ଆରୋପ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣ ନିର୍ମଳ ଏବଂ ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରେ । ରଜୋଗୁଣ ଆସକ୍ତିଜନକ ଏବଂ ଏହା ମାନବକୁ ସାଂସାରିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର କରାଏ । ତମୋଗୁଣ ଅଜ୍ଞାନତା-ପ୍ରସୂତ । ଏହା ମୋହଜନକ । ଏହାର ବଶବର୍ତ୍ତୀହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ବିବେକ ହରାଏ, ଅଜ୍ଞାନତାରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ । ଚଳିକାଠାରେ କବି କିପରି ଏହି ସିଗୁଣର ସମାବେଶ କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଆଲୋଚନାରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ । ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁଣ ଶାନ୍ତିଦାୟକ, ରାଗଦ୍ୱେଷବର୍ଜିତ । ଏହା ମାନବ ହୃଦୟରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଓ ପ୍ରସନ୍ନତା ଜାଗ୍ରତ କରେ । କବି କେବଳ ଚଳିକାର ଜଳ ଦର୍ପଣ ପରି ନିର୍ମଳ ଏତିକି କହି ନାହାନ୍ତି । ଏହାର ତଟ ପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ । ଆଶ୍ରିତ ଓ ଆଗଚ୍ଛକ-ମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷବିଧାନ କରିବା ଚଳିକାର ପ୍ରକୃତି । ଚଳିକାର ଜଳ ବିବିଧ ଖାର୍ଯ୍ୟ ଜଳର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ପବନୀକୃତ । ଏହାର ରୂପ ସୁମଧୁର ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ । ଏହାର ଦର୍ଶନରେ ଚିତ୍ତ ସ୍ତବ୍ଧ ନ ହୋଇ ଉନ୍ନତ ହୁଏ । ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାଦ୍ୱାରା କବି ଚଳିକାର ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର କାହିଁ ଅଭିଯାନ ତାହାଙ୍କ ରାଜ-ସିକତାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଦିଏ । ଚଳିକାରେ ଗଜଦନ୍ତ-ତଣ୍ଡରେ ବସି ପଦ୍ମାବତୀ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରାଜସିକତାର ପରିଚୟକ । ଏଠାରେ କବି ଚଳିକାଠାରେ ମଧ୍ୟ

ରଜୋଗୁଣର ଆରୋପ କରି ଅଛନ୍ତି । ସେ ଏହି ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ
ବିଜୟ ବାହୁଡ଼ାକୁ ମାରବ ଭାବରେ ଗୃହିଁ ରହିନାହିଁ । ସେ ଶରୀରୀ
ପରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଜଣାଇଅଛି । ତା'ର ଗିରିଗୁଡ଼ା-
ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବାଦିତ ଶବ୍ଦକୁ ଦିଗେ ଦିଗେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଅଛି ।
ଚିଲିକାର ବାତିଦଳ ଦର୍ଶରେ ତାଳ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର
ଗୌରବରେ ସେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛି ।

ରକ୍ତବାହୁର ଉତ୍କଳ ଆତ୍ମମଣି ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ
ତାହାର ତମୋଗୁଣର ପରିରୂପକ । କିନ୍ତୁ ଏହି ରକ୍ତବାହୁକୁ ତମୋ-
ଗ୍ରସ୍ତ ଦୈତ୍ୟରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ନିଜପାପର
ପରିଣାମ ଭୋଗିବା ଦର୍ଶନ ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଚିଲିକା ସତ୍ତ୍ୱମୟୀ
ସେ ପୁଣି ଉତ୍କଳର ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଅଛି ।

“ରୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ତୋର ରଖୁଛି ଘୋଡ଼ାଇ

ଦୁରନ୍ତ ଉତ୍କଳ ପରିପତ୍ନୀ ପାଇଁ ।”

ଚିଲିକା ଲମୋମୟୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରି ରକ୍ତବାହୁକୁ ଉପଯୁକ୍ତ
ଶିକ୍ଷା ଦେଇଅଛି । ତା'ର ପଦତମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ଡକାପାରି-
ଛନ୍ତି ।

“ତରୁ ଧରି ଉର୍ମି ଫେନ ଅଛନ୍ତାସେ,

କନ୍ଦୁକ ପରାଏ ଫିଙ୍ଗିଲେ ଆକାଶେ ।”

ଚିଲିକାର ଏହି ବିରୋଧ ଫଳରେ —

“ସବେ ହୋଇଗଲେ ନିର୍ମୂଳ ନିଃଶେଷ,

କେହି ନରହିଲେ ଦେବାକୁ ସନ୍ଦେଶ ।”

ଏହିପରି କିଛି ଚିଲିକାଠାରେ ତମୋଗୁଣର ପ୍ରକାଶ ଦେଖାଇ
ଅଛନ୍ତି ।

ଚିଲିକାର ତୀର୍ଥତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ

କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ, ଇତିହାସ ସର୍ବତ୍ର ଉତ୍କଳ ପବିତ୍ରସ୍ଥଳୀ-
ରୂପେ ପରିଚିତ । ଉତ୍କଳର ନଦନଦୀ ତଥା ମହୋଦଧି ସର୍ବତ୍ର
ଶ୍ରୀମାନ ବିରାଜିତ । ଏହି ସମୁଦ୍ର ଏବଂ ନଦୀତଟମାନଙ୍କରେ
ଅନେକ ଶ୍ରୀ ଓ ଦେବ ମନ୍ଦିର ରହିଅଛି । କେତେ ମହାପୁରୁଷ ଓ
ଧର୍ମପ୍ରଭୁଙ୍କ ଏହି ଉତ୍କଳର କୌଣସି ଶ୍ରୀରେ ଶେଷଜୀବନ
ଯାପନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକା ତଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେବଦେବୀ ଓ ଚିଲିକାରେ-
ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିବା ନଦୀ ଉପନୟନମାନଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଜାଣି ନ କରି
କିଏ ଚିଲିକାକୁ ଗୋଟିଏ ମହାଶ୍ରୀରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି ।
ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ମାଳାତୀର ପାଦ ଧୋଇ
କରୁଥିବା ଅଠରନଳା ନଦୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱରର ସୁଦୃଢ଼ ଜଞ୍ଜିତ ଭାର୍ଗବୀ,
ଦୁର୍ଜକନ୍ୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ନାନେ ପୁଣ୍ୟ ମାର ରହୁଛି, ଭବତଳେ ମୂର୍ତ୍ତିମଣ୍ଡା
ଦୟା ରୂପିଣୀ ଦୟା; ରଣପୁର ଶୁଣ୍ଢବନବିହାରଣୀ ଅମରଗାମିନୀ
ମହାକାମା, ଭୁବନେଶ୍ୱରୀଙ୍କ କେଳି ଉପବନ ବୃକ୍ଷରାଜର ଗୁମ୍ଫାରେ
ଆକ୍ଳାଦିତା ଗରବଣୀ, ଏ ସମସ୍ତ ନଦୀ ଚିଲିକାରେ ମିଳିତ ହୋଇ
ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ପବିତ୍ର ଓ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରୀ ।
ପୁଣି ଶ୍ରୀରାଜ ମହୋଦଧି ସହିତ ଚିଲିକା ନିଜର ମାର ବିନମୟ
କରିଥାଏ । ତେଣୁ—

“ପବିତ୍ର ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ପାବନ

ତୋଠାରେ ହୋଇଛି ଏହା ସଂଘଟନ ।”

କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ଚିଲିକା ତଟରେ ଅନେକ ଦେବଦେବୀଙ୍କର
ଆସ୍ଥାନ ରହିଅଛି । ତାରା,ହରଚନ୍ଦ୍ରୀ,ବାଣପୁରର ଭଗବତୀ,ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱର
ପ୍ରଭୃତି ଦେବଦେବୀ ଏହାର ନିକଟରେ ରହିଥିବାରୁ ଚିଲିକାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ
ବହୁ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି ।

ଚିଲିକା ଯେ ଗୋଟିଏ ଶୀର୍ଷ ଏହା ରାଧାନାଥ ସୁପ୍ରମାଣିତ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଚିଲିକାରେ ଅଳଙ୍କାରର ବ୍ୟବହାର

ପୂର୍ବରୁ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଅଛି ଯେ ରାଧାନାଥ ରଞ୍ଜିତ୍ ସୁଗର ଶିଳାଳଙ୍କାର ଓ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାରର ବାହୁଲ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଅନୁପ୍ରସବର ସରଳ ଶିଳାଳଙ୍କାର ଓ ଉପମା, ରୂପକ, ଅର୍ଥାନ୍ତର ନ୍ୟାସ ପରି କେତୋଟି ସହଜ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାର ବ୍ୟବହାରଦ୍ୱାରା ରାଧାନାଥ ନିଜ କାବ୍ୟ-ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କୁ ଅଳଙ୍କୃତା କରିଥିଲେ । ଚିଲିକାରେ କିପରି ଅଳଙ୍କାରର ଶୋଭନ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି, ତାହାର କେତୋଟି ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

୧ । ଉପମା—(କ) ବାରୁଣୀ ବଦନେ ଏ ଗିରିପଟଳୀ
ଶୋଭେ ଯେହ୍ନେ ମୃଗମଦ ପତ୍ତାବଳୀ ।

(ଖ) ଶର ସୌରକରେ ତାରକା ଯେସନ
ଅସ୍ମିତା ବିସ୍ମୟେ ହେଲେ ନିମଗନ ।

(ଗ) ତାରାସୁଖେ ଯଥା ଶୋଭେ ହରିତାଳୀ
ପୁଲିନ ତେସନ ଶୁଭ୍ର ଶୁକ୍ତିଶାଳୀ ।

୨ । ରୂପକ— ଗଣାପାଣି-ପୂଜାଯୋଗ୍ୟ-କଞ୍ଜକୁଳ
ଫୁଟିବାର ଏହି କାଳ ଅନୁକୂଳ ।
ସେ ପଦ୍ମ ଫୁଟିବ କବି-ହୃଦ-ସରେ
ନବୋଦିତ ଏହି ଭଞ୍ଜ-ରବି-କରେ ।

୩ । ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା —

- (କ) ବିମାନ ଆକାରେ ଭାରେ ଅଗଣନ
ମାଲୋରସ ଶୈଳ ବୈଞ୍ଚୟିବରଣ
ପକ୍ଷକ୍ଷେପା ଶବ୍ଦ ଉପ୍ରେ କି ଶବ୍ଦଲେ
ଲୁଚି ରହିଥିଲେ ତୋହରି ସଲିଲେ ?
ସନ୍ଧିଧି ଲଭିଣ ଭଗବତୀଙ୍କର
ତୋଳିଛନ୍ତି ଗୁଳ୍ମ ଜଟିଳ ଶିଖର !
- (ଖ) ଶ୍ଳୋତାଙ୍ଗ ଚଢ଼ାଇ ଗୃହା ସମୁଦ୍‌ଗତ
ମାର ଭେଦ କିବା ଉଠେ ଶୈବବଦ ?
- (ଗ) ଇନ୍ଦ୍ରମାଳକାନ୍ତି ବିଶାଳ ଶୋଭା
ଦେଖି ମୋ ମନକୁ ଆସଇ ଏପରି,
ଉଦ୍ଧୃତ ଉଠନ୍ତି କି ଭେଦିଣ ଅବମ
ମୟ ବିରଚିତ ଯାନେ ବୈଶ୍ଵେନ ?

୪ । ଅନନ୍ୟସୁ — ତହିଁ ସିଂହାସନେ ସୁଦୟ ଆସୀନା
ଜଗତେ ଭୁଲନା ସେହି ତା'ର ସିନା ।

୫ । ବ୍ୟତିରେକ — ମାଳିମାରେ ବାମା ଚୁରୁ କେଶପାଶ
ତୋ ମାଳ ଗତିକି କଲ ଉପହାସ ।

୬ । ଅନୁପ୍ରାସ — (କ) ମଞ୍ଜୁ ଛୁଣିଅନା କୁଞ୍ଜ ବିହାରଣୀ
ସାକ୍ଷୀ ଗୋପୀନାଥ ହୃଦୟହାରଣୀ ।

(ଖ) ଗନ୍ଧାମୋଦେ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ଅଳିକୁଳ
ଗୁଞ୍ଜିବ ବାମାକୁ କରନ୍ତି ଆକୁଳ ।

(ଗ) ଉତ୍କଳ-କମଳା-ବିଳାସ-ଦୀର୍ଘିକା,
ମରୁଲମାଳିନୀ ମାଳାମୁ ଚଳିକା ।

୭ । ଯମକ—

ସଦାଶିବ ପ୍ରାୟ ପବନ ଶ୍ରୀଫଳ,
ସଦା ଚଳଦଳ ପବନ ପିପ୍ପଳ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିଙ୍କ ଉପରେ ଚଳିକାର ପ୍ରଭାବ

ରାଧାନାଥ ନୂତନ ଧରଣର କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଯୁଗର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଲଳାଭୂମି ଚଳିକାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଚଳିକା ଶକ୍ତିକାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ମନୋରମ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି କୌଣସି କବି କାବ୍ୟ ଲେଖି-ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଖେଦ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚଳିକା-କାବ୍ୟ ଉତ୍କଳର ଅନେକ ଲେଖକଙ୍କୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କାବ୍ୟ ଲେଖିବାର ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା । ନିମ୍ନରେ ଏହିପ୍ରକାର କେତେକ କାବ୍ୟ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଲେଖକଙ୍କର ନାମ ଦିଆଗଲା ।

୧ । ନରାଜ—ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ

୨ । ମେଘାସନ—ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି

୩ । ସିଂହରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି

୪ । ବେଦବ୍ୟାସ—ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର

୫ । ମାଲ୍ୟଗିରି—ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର

୬ । ଅଂଶୁପା—ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର

୭ । ଶକ୍ତିଧାର—ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କର

୮ । ଧାମରା—ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ ଇତ୍ୟାଦି

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଚଳିକାର ଛନ୍ଦ ଓ ରଚନାପଦ୍ଧତିକୁ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସହାୟକ ପୁସ୍ତକ—

‘ଚଳିକା’ର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ-ଗୁଡ଼ିକ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

- ୧ । ଚଳିକା ଦର୍ପଣ—ଅଧ୍ୟାପକ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର
- ୨ । ଚଳିକା ବିବର—ଅଧ୍ୟାପକ ଗୌରକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା
- ୩ । ଚଳିକା ଓ ରାଧାନାଥ—ଅଧ୍ୟାପକ ଗୌରକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା
- ୪ । ଚଳିକା ଅଧ୍ୟୟନ—ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—‘ଚଳିକା’ର ୧୩ଶ ଓ ୧୪ଶ ଧାଡ଼ି ପ୍ରଥମେ ନିମ୍ନ ଆକାରରେ ଥିଲା ।

“ବିମାନ ଆକାରେ ଭାସେ ଶତଶତ
ମାଲୋରସେ ତୋର ଶୈଳ ମାରକତ ।”

(ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠା ଦେଖ ।)

ଚିଲିକା

ଉତ୍କଳ-କମଳା-ବିଳାସ-ପାର୍ବତୀ,
ମରାଳମାଳିନୀ ମାଳାମୁ ଚିଲିକା,
ଉତ୍କଳର ତୁହି ଗୁରୁ ଅଳଙ୍କାର,
ଉତ୍କଳ-ଭ୍ରବନେ ଶୋଭାର ଉତ୍ସାର;
ସୁଦେବେ ଭବୁକ-ମାନସ-ଉଲ୍ଲାସୀ ୪
ଦିଗନ୍ତ-ବିସ୍ତାରିତ ତୋର ବାରିବଣି,
ପ୍ରସନ୍ନବଦନା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳବରଣା
ମୁଖଶ୍ରୀ ଦେଖନ୍ତୁ ଯହିଁ ଦିଗଙ୍ଗନା ।
ମାଳ ଅଙ୍ଗ ତୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁରାଳେ
ନାସି, ନଳବନ, ଶୈଳ, ଦ୍ରୀପମାଳେ ୧୦
ଦକ୍ଷିଣେ ମିଶିଛି ତୋର ଗର୍ଭେ ଆସି
ସୌରକରେଭାସୀ ମାଳ ରତ୍ନାନାସି,
ବିମାନ-ଆକାରେ ଭାସେ ଅଗଣନ
ମାଲୋରସେ ଶୈଳ ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ-ବରଣ ।
ପକ୍ଷଚ୍ଛେଦି-ଶବ୍ଦ-ଭୟେ କି ଶିଖିଲେ
ଲୁଚି ରହିଥିଲେ ତୋହରି ସଲିଳେ ? ୧୫

୧ । ପାର୍ବତୀ—ବୃହତ୍ ପୁଷ୍କରିଣୀ । ୩ । ଗୁରୁ—ସୁନ୍ଦର । ୫ । ଭବୁକ—ଚନ୍ଦ୍ରାଶୀଳ-
ବ୍ୟକ୍ତି । ୮ । ଦିଗଙ୍ଗନା—ଦିଗ ରୂପକ ରମଣୀ । ୧୦ । ନାସି—ଜଳମଧ୍ୟକୁ
ପଶିଥିବା ପଦ୍ମତର ଅଗ୍ରଭାଗ । ୧୨ । ସୌରକରେଭାସୀ—ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣଦ୍ୱାରା
ପାତ୍ରି ମନ୍ତ୍ର, ରତ୍ନାନାସି—ଗଞ୍ଜାମର ରତ୍ନାକରରେ ଥିବା ଏକ ପଦ୍ମତର ନାସି ।
୧୪ । ମାଲୋରସ—ମାଳବର୍ଣ୍ଣବସ୍ତ୍ର, ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ—ମଣିବିଶେଷ । ୧୫ । ପକ୍ଷଚ୍ଛେଦି
ଶବ୍ଦ—ପଦ୍ମତମାନଙ୍କର ପକ୍ଷକୁ ଛେଦନ କରିଥିବା ଇନ୍ଦ୍ର ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ଲଭିଣ ଭଗବତୀଙ୍କର
 ତୋଳିଛନ୍ତି ଗୁଳ୍ମ-ଜଟିଳ ଶିଖର ?
 ଦେଉଳ-କିରୀଟୀ କାଳିଜର ଗିରି,
 ମରକତ-ସେତୁ ପ୍ରାୟେ ଯାର ଶିଖର; ୨୦
 ଶ୍ରେତାଙ୍ଗ ଚଢ଼ାଇଗୁହା ସମୁଦ୍ରଗତ,
 ମାର ଭେଦ କିବା ଉଠେ ଐଶ୍ବରୀ ?
 ତରଙ୍ଗ-ବେଷ୍ଟିତ କାଙ୍କଣ-ଶିଖରୀ,
 ଆଦ୍ୟଫଳେ ଯା'ର ତରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର
 ବର୍ଷେ ବର୍ଷେ ହୃଦବିହାରୀ ଧୀବରେ ୨୫
 ଆଦରେ ପ୍ରେରନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ସେଷଦରେ;
 ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମାର ଭେଦଛୁ ସୈକତ,

୧୭ । ଚିଲିକାନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବାଣପୁରରେ ଭଗବତୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ ।

୧୮ । ଶିଖର—ଅଗ୍ରଭାଗ । ୧୯ । କାଳିଜର—ଚିଲିକାମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ବତ ।
 ଏହି ପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ ଦେଶରେ ପାରିକୁଦ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କାଳିଜର
 ମନ୍ଦିର ରହିଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରଟି କାଳିଜର ପାହାଡ଼ର କିରୀଟ ପରି ଦିଶେ ।

୨୦ । ଚଢ଼ାଇଗୁହା—ଚିଲିକାଗର୍ଭରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଶ୍ରେତବର୍ଣ୍ଣ ପର୍ବତ
 ବିଶେଷ । ଅନେକ ସମୟରେ ପକ୍ଷୀମାନେ ଏଠାରେ ବିଷ୍ଣୁ ଡାକ କରନ୍ତି ।
 ପାହାଡ଼ଟି ବୃକ୍ଷଲତାଶୂନ୍ୟ ଓ ଚଢ଼ାଇ ଗୁହାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର
 ନାମ ‘ଚଢ଼ାଇଗୁହା’ ହୋଇଛି । ୨୧ । ଐଶ୍ବରୀ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ହସ୍ତୀ, ଏହାର
 ବର୍ଣ୍ଣ ଶୁକ୍ଳ । ୨୨ । କାଙ୍କଣଶିଖରୀ—ଚିଲିକାମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପର୍ବତ । ଏଥିରେ
 ପ୍ରଭୁର କାଙ୍କଡ଼ ଫଳେ । ୨୩ । ଆଦ୍ୟଫଳେ...କର—ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ପହଞ୍ଚି
 ଫଳ ଜଗନ୍ନାଥ ବା ଗ୍ରାମ ଦେବତାଙ୍କୁ ଦିଆଯିବା ପ୍ରଥା ଅଛି । ୨୪ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-
 ସେଷଦର—ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ସେଷଦର ।

ଶାଚଦ ଆକାଶେ ଯେହ୍ନେ ଗୁପ୍ତାପଥ;
 ତାରାପୁଞ୍ଜେ ଯଥା ଶୋଭେ ହରିତାଳୀ
 ପୁଲିନ ତେସନ ଶୁଭ୍ର-ଶୁକ୍ଳିଶାଳୀ, ୩୦
 ଗୁରୁ ଡାର ତୋର ଶୋଭାର ଆଶ୍ରମ,
 ଶୈଳ, ଟଙ୍କ, ବନେ ମଧୁର ବିଷମ;
 ଗିରିଶୋଲ, ନାସି, କାନ୍ତାର, କନ୍ଦର
 ସୁରମ୍ୟ ଢଟିନା ଜନମନୋହର, ୩୫
 ବିକଟ ସଙ୍କଟ, ଭୁଞ୍ଜ ଶୈଳସାନୁ,
 ଗତିପଥେ ଯାହା ପରଶନ୍ତି ଭାନୁ,
 ନୀଳ ଗଣ୍ଡି ଯାର ଗଭୀର ବିବର
 ଫଣିପତି-ଫଣା-ମଣିରେ ଘ୍ରସ୍ବର,
 ଭୁଗ୍ନ ଦୁର୍ଗ, ଜରଜର୍ଜର ଦେଉଳ
 ଶୈବାଳ-ଅରଣ୍ୟ-ଲତା-ଗୁଳ୍ମକୁଳ ୪୦
 ମୂର୍ତ୍ତିମଣି ହୋଇ ଭବଭଙ୍ଗୁରତା
 ପ୍ରତିଧ୍ବନିଛଳେ କହେ ଯହିଁ କଥା,
 କୁରଙ୍ଗ କୁରଙ୍ଗୀ ଚର-ଦୀଡ଼ାସ୍ଥଳ
 ନବଦୁର୍ବାଦଳ-ଶ୍ୟାମଳ ଶାଦ୍ବଳ,

୨୮ । ଗୁପ୍ତାପଥ—ଆକାଶରେ ଯେଉଁ ତାରକାପୁଞ୍ଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଂଶବିଶେଷ ।
 ୨୯ । ହରିତାଳୀ—ଗୁପ୍ତାପଥ ୩୦ । ପୁଲିନ—ତଟ, ଶୁକ୍ଳିଶାଳୀ—ଶାମୁକାରେ
 ପୁଞ୍ଜ ୩୧ । ଟଙ୍କ—ଟାଙ୍କର ୩୩ । କାନ୍ତାର—ପଡ଼ିଆ । ୩୪ । ସୁରମ୍ୟ—ଅତି
 ସୁନ୍ଦର ୩୫ । ସଙ୍କଟ—ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ରିପଥ, ଭୁଞ୍ଜ—ଅତିଉଚ୍ଚ, ସାନୁ—ପବନ
 ଶିଖର ୩୬ । ବିବର—ଗର୍ଭ ୩୭ । ଘ୍ରସ୍ବର—ଘାସ୍ତି ମନ୍ତ୍ର ୩୮ । ଜର—ବାଉଁଶ
 ୪୦ । ଶୈବାଳ—ଶିଉଳ । ୪୪ । ଦୁର୍ବାଦଳ—ଦୁବଦାସ, ଶାଦ୍ବଳ—
 ଭୃଗୁଜୁନୁଭୂମି । ୪୫ । ବିଶାଳ—ବୃହତ୍ ।

ବିଶାଳ ପୁଲିନ ମନୋମୋହକରୀ,
 ମରୀଚିକା ଯାର ଚର ସହଚରୀ ୪୫
 ଦ୍ଵୀପମାଳା ଶସ୍ୟେ ହରିତାୟମାନ,
 ଏମାନ ତୋହର ଶୋଭା-ଉପଦାନ;
 ଏତେ ଛବି ଯେଣୁ ଏକାଧାରେ ଠୁଳ
 ଛବିଲ ଉତ୍ତଳେ ତୋ ନବ ଅତୁଳ । ୫୦
 ବହୁଦିନ ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ଅବିରତେ
 ଦେଖିଲି ନାନା ସ୍ଥାନ ଭୁଞ୍ଜିତେ,
 କି ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ କି ଦକ୍ଷିଣାପଥ,
 ଭ୍ରମିଲି ମୁଁ ଭ୍ରାନ୍ତବଶେ ଚନ୍ଦ୍ରବତ,
 ଭରତର ରତ୍ନ-ସୀମନ୍ତ-ଅଚଳ ୫୫
 ଦେଖିଲି ହିମାଦ୍ର ହିମ-ଉର୍ଜ୍ଜ୍ଵସ୍ଵଳ;
 ପାଦେ କୋଟି କୋଟି ଶିଖରିସମାଜ,
 ସବୋତେ ଶୋଭନ୍ତି ଶୁଭ୍ର ଶିଳବଜ୍ର,
 ଶୃଙ୍ଗୋପରି ଶୃଙ୍ଗ—ଶୃଙ୍ଗ ତଦୁପରି,
 ମାଳ ବ୍ୟୋମପଟେ ଚନ୍ଦ୍ର ହେଲପରି, ୬୦
 ମାହାର-ମୁକୁଟେ ମସ୍ତକ ମଣ୍ଡିତ
 ସ୍ଵରୋ ଶୋଭେ ଶୁଭ୍ର ଗଙ୍ଗା-ଉପବାତ,
 ନିସ୍ତବ୍ଧ ମାରବ ସେ ମହାବିଜନେ

୪୭ । ସହଚରୀ—ସଙ୍ଗିନୀ । ୪୯ । ହରିତାୟମାନ—ସବୁଜ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।
 ୫୦ । ଅତୁଳ—ତୁଳନାସ୍ଥାନ । ୫୩ । ଦକ୍ଷିଣାପଥ—ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ । ୫୫ । ଅଚଳ—
 ପବନ । ୫୭ । ହିମାଦ୍ର—ହିମାଳୟ ପର୍ବତ; ହିମଉର୍ଜ୍ଜ୍ଵସ୍ଵଳ—ତୁଷାରଦ୍ଵାରା
 ଦାସ୍ତମନ୍ତ । ୫୭ । ଶିଖରିସମାଜ—ପର୍ବତସମୂହ । ୬୦ । ବ୍ୟୋମ—ଆକାଶ ।
 ୬୧ । ମାହାର—ତୁଷାର, ବରଫ । ୬୨ । ଉପବାତ—ପକ୍ଷୀ ।

ସନାତନ ଶ୍ରେତ ତୁଷାର-ଆସନେ
 ବ୍ୟୋମକେଶ-ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲି ଚମକ ୬୫
 ପଡ଼ିଲି ସେ ରୂପେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ଥକ,
 ମନେ ମନେ କହି ନମିଲି ମାରବେ,
 “ନରମା ଦେବାମୁନେ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀଗୁରବେ ।”
 ଶୁଭକ୍ଷ୍ମାନେ ଭ୍ରମି ଶ୍ରୀମ ମରୁଷ୍ଟଳୀ
 ଦେଖିଲି ଶୁଷଣ ରୁକ୍ଷ ଶୈଳାବଳୀ ୭୦
 ମାର-ତରୁ-ହୀନ, ବନ୍ଧୁର, କର୍କଶ,
 କରାଳ ଯେସନ କାଳ ସବଂଜସ,
 ଚଣ୍ଡାଂଶୁକରଣେ ଖର ଅତିଶୟ,
 ଦଶଶାୟୀ-ଭେଗି-ଶ୍ଯାସେ ବିଦମୟ,
 ତପ୍ତ ବାୟୁ ଯହିଁ ପ୍ରଚଣ୍ଡେ ସଞ୍ଚର ୭୫
 ପାନ୍ଥ-ଆୟୁ ନିଏ ପ୍ରତିପଦେ ହରି,
 ଗୁପ୍ତାଦାନେ ଦକ୍ଷ ଯହିଁ ନାଗଫେଣୀ,
 ମାରଦାନେ ପୁଣି ମରାଚକା-ବେଣୀ,
 ତୃଷାତୁର ରୋଗୀ ଗୃହେ ଯଥା ବସି
 ସୁରେ କମଳମା-ହରିତ-ସରସୀ ୮୦

୬୫ । ସନାତନ — ଚରଣାୟୀ । ୬୫ । ବ୍ୟୋମକେଶ — ଶିବ, ହିମାଳୟରେ
 ଶିବ ବାସ କରବା ପୁରାଣପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୭୭ । ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି — ମାନସିକ ଶକ୍ତି ।
 ୭୮ । ଦେବାମୁନେ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀଗୁରବେ — (ସ) ଦେବତାମ୍ନା ଗୌରୀପତି
 ଶିବଙ୍କୁ ନମସ୍କାର । ୭୦ । ରୁକ୍ଷ — ମରାସ, ବୃକ୍ଷଲତ ଶୂନ୍ୟ; ଶୈଳାବଳୀ —
 ପର୍ବତସମୂହ । ୭୧ । ବନ୍ଧୁର — ଉଚ୍ଚମାର । ୭୨ । କରାଳ-ଶୁଷଣ, ସବଂଜସ-
 ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କଷ୍ଟଦିଏ । ୭୩ । ଚଣ୍ଡାଂଶୁ — ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୭୪ । ଦଶଶାୟୀ-ଚନ୍ଦ୍ରରବାସୀ,
 ଭେଗୀ — ସର୍ପ । ୭୬ । ପାନ୍ଥ — ପଥକ । ୮୦ । କମଳମାହରିତସରସୀ — ପଦ୍ମଦ୍ବାରା
 ଶ୍ୟାମଲବର୍ଣ୍ଣା ପୁଷ୍ପରଣୀ ।

ସେହି ରୂପ-ଦୃଶ୍ୟେ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଛବି ତୋର
 ନେହାତିଥି ସ୍ମୃତି କରୁଥିଲୁ ମୋର;
 ଭ୍ରମିଲି ଭାଷଣ ବିନ୍ୟାସ-କାନ୍ତାର
 ଧୂଆଁ ଧାରେ ଯହିଁ ହୋଇ ଶତଧାର
 ଭୈରବ ଆରାବେ ରେବା ଦେଇ ଲମ୍ପି ୮୫
 ଜନମାଏ ଜନ ମାନସେ ପ୍ରକମ୍ପି,
 ଶୁଭ୍ର-ସୁକ୍ଳ-ପୟଃ-ପ୍ରପାତ-ସୁଭଗା,
 ହର-ଜଟା-ଭ୍ରଷ୍ଟା ଯଥା ହି ପଥଗା,
 ଶୀକର-ଜଳଦେ ବିଭାବସୁକର
 ସୃଜେ ଯହିଁ ଶନ୍ଦରୂପ ମନୋହର ୯୦
 ଶୁଣିଲି ଶ୍ରବଣେ ସେ ଭୈରବ ରବ
 ଉଦ୍ଧୃତ ଦେଖିଲି ସେ ଜଳର ତାଣ୍ଡବ,
 ଭ୍ରମିଲି ଦକ୍ଷିଣାପଥେ ଉପତ୍ୟକା
 ହିଲି-ହଙ୍କାରତ ଅଟଗା ଦଣ୍ଡକା,
 ଶର୍ପାଶ୍ରମ, ଗିରି, ତଟିନୀ, କନ୍ଦରା ୯୫
 ମହାଚଣ୍ୟମାଳେ ଚନ୍ଦ୍ର-କଳେବରା,
 ଦୃଷଣ ହି ଶିର ଖର ଅଧୁଷିତ

୮୩ । ବିନ୍ୟାସ—ବିନ୍ୟାସବଦ । ୪ । ଧୂଆଁ ଧାର—ନର୍ମଦାର ପ୍ରପାତ
 ବିଶେଷ । ୮୫ । ଭୈରବ ଆରାବ—ଭାଷଣ ଶବ୍ଦ, ରେବା—ନର୍ମଦା,
 ୮୭ । ସୁକ୍ଳ—ଅତି ନିର୍ମଳ, ୮୮ । ହି ପଥଗା—ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ପାତାଳ
 ତନୁପୁରରେ ଗତି କରୁଥିବା ଗଙ୍ଗା, ୮୯ । ଶୀକର—ଜଳକଣା, ୯୦ । ତାଣ୍ଡବ
 (ଶିବଙ୍କର) ଭାଷଣ ନୃତ୍ୟ, ୯୪ । ଦଣ୍ଡକା—ନର୍ମଦା ଓ ଗୋଦାବରୀର
 ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟମୟ ପ୍ରଦେଶ; ୯୭—୧୦୮ । ଦୃଷଣ, ହି ଶିର ଓ ଖର—ରାମାୟଣ

ଜନସ୍ଥାନ ଯାର ଥିଲା ସନ୍ନିହିତ;
 ଧାରାସ୍ରାବୀ, ଶ୍ରୀମରାଗୀ, ତଡ଼ିଦ୍‌ବନ୍ତ—
 ପର୍ଜନ୍ୟ ଗର୍ଜନେ କମ୍ପିଲେ ଦିଗନ୍ତ, ୧୦୦
 ଯହିଁ ମେଘାଲେକେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଅନ୍ତର
 ମୈଥୁଳୀ-ପାଳିତ କେକି-ବଂଶଧର
 ନାପେ ନୃତ୍ୟକାଶୀ ନୀଳକଣ୍ଠ-କେକା
 ଅଦ୍ୟାପି ସୂଚଇ ରମାଶ୍ରମରେଖା;
 ଶ୍ରୀକ୍ଷଣ କନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ବସି ତହିଁ ୧୦୫
 ଗଦ୍‌ଗଦ ଶବ୍ଦେ ଗୋଦାବରୀ ଯହିଁ
 କୁହରେ ପଡ଼ୁଛି ଭୁବୁ ଦେହୁଁ ଝରି,
 ତହିଁ କି ଲେ ତୋତେ ନ ଥିଲି ସୁମର ?
 ବାଢ଼୍ୟା-ଆନ୍ଦୋଳିତ ମହାଭୟଙ୍କର
 ଭ୍ରମିଲି ଶ୍ରୀକ୍ଷଣ ରାଜ୍ୟେ ବରୁଣର, ୧୧୦
 ଯହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରବାଲେ ଅୟୁଷ୍ଟକପ୍ରଭ
 ନୀଳାର୍ଣ୍ଣବ-ଦେହେ ଲଗ୍ନ ନୀଳ ନଭଃ,
 ଉର୍ମିପରେ ଉର୍ମି—ଉର୍ମି ତଦୁପରେ
 ପୋତ ଗ୍ରାସିବାକୁ ଆସୁଥାଇ ଖରେ, ୧୧୫
 ସୁବ୍ୟଭାବେ ଏହି ମହାଦୃଶ୍ୟମାନ

ବଞ୍ଚିତ ରାକ୍ଷସ, ୧୧ । ଶ୍ରୀମରାଗୀ—ଶ୍ରୀକ୍ଷଣ ଶବ୍ଦକାଶୀ; ତଡ଼ିଦ୍‌ବନ୍ତ—ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ସୂଚ
 ୧୦୦ । ପର୍ଜନ୍ୟ—ମେଘ, ୧୦୧ । ମେଘାଲେକେ—ମେଘ ଦର୍ଶନରେ, ୧୦୨ ।
 ମୈଥୁଳୀ—ସୀତା, କେକା—ମୟୂର, ୧୦୩ । ନାପ—କଦମ୍ବବୃକ୍ଷ, ୧୦୪ । ଭୁବୁ—
 ପବନଶିଖର, ୧୧୦ । ବରୁଣର ରାଜ୍ୟ—ସମୁଦ୍ର, ୧୧୧ । ଅୟୁଷ୍ଟକପ୍ରଭ—
 ଲୌହନର୍ମିତ ଚନ୍ଦ୍ରପଦ୍ମ, ୧୧୨ । ଅର୍ଣ୍ଣବ—ସମୁଦ୍ର, ୧୧୩ । ଉର୍ମି—ଲହରୀ,

ଦେଖିଲି ଭାବରେ ଭ୍ରମି ନାନା ସ୍ଥାନ,
 ଭାଷଣ, ବିରାଟ, ବିକଟ, ଉଦାର
 ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ହେଲୁ ବିସ୍ମୟ ଅପାର;
 ଚିତ୍ତ-ବୃତ୍ତି ଗଲ ନିଜ ପଥ ହୁଡ଼ି,
 ସତ୍ତା ଗଲ ସେହି ମହାଭାବ ବୁଡ଼ି; ୧୨୦
 ଖର ସୌରକରେ ତାରକା ଯେସନ
 ଅସ୍ଥିତା ବିସ୍ମୟ ହେଲୁ ନିଗମନ;
 ଗୁରୁ ପ୍ରାୟେ ତାଙ୍କୁ ଦୂରୁଁ କରି ଭାବ
 ସଖୀ ପ୍ରାୟେ ତୋତେ ସ୍ମରୁଥିଲି ନିତ;
 ଇନ୍ଦର ଜନର ଅବସାଦକର
 ଯୋଗି ରବିଙ୍କି ସେ ସ୍ଥାନ ମନୋହର; ୧୨୧
 ରବି-କରେ ମୁଦ କମଳ ଲଭିଲେ,
 ଝାଉଁଳ ପଡ଼ିଲୁ ଅନ୍ୟ ପୁଷ୍ପ ତହିଁ,
 ଯେହୁ ପୁଷ୍ପ ପୁଣି ସ୍ନିଗ୍ଧ ଶୈଳରେ
 ପିଅନ୍ତି ପୀୟୂଷ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଅନ୍ତରେ, ୧୨୨
 ତୋ ଛବି ଦର୍ଶନେ ସେହିରୂପେ ମନ
 ଲଭେ ସୁମଧୁର ଶାନ୍ତି ଆସୁ ଦନ,
 ବିରାଟ ନୋହି ତୁ ଯେଣୁ ସୁବୃନ୍ଦ,

୧୧୯ । ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି — ଚିତ୍ତଶକ୍ତି, ୧୨୦ । ସତ୍ତା — ଅସ୍ଥିତ ୧୨୧ । ସୌରକର
 — ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ, ୧୨୨ । ଅସ୍ଥିତା — ମୃତ ଅଛି ଏହିଭାବ (ଗଭୀର ବିସ୍ମୟହେତୁ
 କବି ନିଜର ଅସ୍ଥିତ ଭୁଲିଗଲେ), ୧୨୩ । ଶାନ୍ତି — ଭୟ ୧୨୪ । ଇନ୍ଦର —
 ଅନ୍ୟ, ସାଧାରଣ; ଅବସାଦକର — ବିରକ୍ତଜନକ, ୧୨୫ । ମୁଦ — ଆନନ୍ଦ,
 ୧୨୬ । ସ୍ନିଗ୍ଧ — କୋମଳ, ଶୀତଳ ୧୨୭ । ପୀୟୂଷ — ଅମୃତ, ୧୨୮ ।
 ଆସାଦନ — ଗୁଣିବା, ଉପଭୋଗ, ୧୨୯ । ବିରାଟ — ବଡ଼ ।

ସ୍ତବ୍ୟ ନୋହି ମନ ହୁଅଇ ଉନ୍ନତ,
 ଅବସାଦେ ଅବା ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତିରେ ୧୩୫
 ବୁଡ଼େ ନାହିଁ ମନ ତୋର ରମ୍ୟତାରେ;
 ଫିରୁ ଗୁଫା ତୋର ଚିତ୍ତ-ଉଲ୍ଲାସକ
 ସୁମଧୁର ଦ୍ଵେତ-ଭାବର ଦେହାତକ ।
 ସଙ୍ଗୀତ ତୋହର ଚିର ସହଚର;
 ମାନ ବସ ତୋର ସଙ୍ଗୀତ ମଧୁର, ୧୪୦
 ଭାସମାନ ଶ୍ରେତ ପ୍ରାସାଦ ଆକାରେ
 ଗାଆନ୍ତି ବିହଙ୍ଗେ ତରଙ୍ଗ ଦୋଳାରେ,
 ମାଳତର କରି ଗୁପ୍ତାରେ ତୋ ଅଙ୍ଗ
 ଉଦ୍ଧେ ମେଘାକାରେ ଉଡ଼ନ୍ତି ବିହଙ୍ଗ,
 ପକ୍ଷ ସ୍ଵର ଶୁଭ୍ର ସ୍ଥଳିଚଳଣ୍ୟ ହୋଇ, ୧୪୫
 ଚଳ-ପଥେ ଚଳ ମାରନ୍ତି ଗାଙ୍ଗୋଇ,
 କଳା, ମାଳ, ପୀତ, ହରିତ, ଲେହନ—
 ବିହଙ୍ଗମ ଉର୍ମି କାହିଁ ବିମଣ୍ଡିତ,
 ଜଳଦେଶ-କଳ-କିଙ୍କଣୀ ନିକୃଷ୍ଟ,
 ପ୍ରାୟ ଶୁଭ୍ରଥାଇ ଶରଳ-ନିଃସ୍ଵନ, ୧୫୦

୧୩୫ । ସ୍ତବ୍ୟ—ବୋଧଶୂନ୍ୟ, ୧୩୫ । ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତି—ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ଵ
 ଭୁଲିଯିବା, ୧୩୬ । ରମ୍ୟ—ମନୋହର, ୧୩୭ । ଉଲ୍ଲାସକ—ଆନନ୍ଦଦାୟକ,
 ୧୩୮ । ଦ୍ଵେତଭାବ—ଦର୍ଶକ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଭିନ୍ନ, ଏହି ଧାରଣା; ଦେହାତକ—
 ସୂଚକ, ୧୪୦ । ମୁଖର—ଶବ୍ଦାୟମାନ ୧୪୧ । ପ୍ରାସାଦ—କୋଠାଘର,
 ୧୪୪ । ବିହଙ୍ଗ—ପକ୍ଷୀ, ୧୪୬ । ଚଳ—ପହଁରୁଥିବା, ୧୪୭ । ହରିତ—ସବୁଜ
 ଲେହନ—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, ୧୪୯ । ନିକୃଷ୍ଟ—ଧନ, ୧୫୦ । ଶରଳ—ଏକପ୍ରକାର
 ଜଳତର ପକ୍ଷୀ, ନିଃସ୍ଵନ—ସ୍ଵର ।

ଯଥେ ଯଥେ ମହ୍ୟ ନିଜ ଶୁଭ୍ର କାନ୍ତି,
 ମଳ ମାରେ ଡେଇଁ ଉଲ୍ଲାସେ ଦେଖାନ୍ତି,
 ଧୂଳିକା ମୁକୁତା-ଶୁକ୍ତି-ବର୍ଣ୍ଣ-ଛଟା
 ଶଲ୍‌କାବୃତ ବସ୍ତ୍ର ପ୍ରକଟେ ଭେଜଟା,
 ବିଷଦିଗ୍ଧ ଶଙ୍କୁ ପ୍ରାୟେ ବନ୍ଧି ପୁଞ୍ଜ ୧୫୫
 ଶଙ୍କା ଉପୁଜାଏ ବିକଟ ଶାଙ୍କୁତ,
 ଶିଶୁମାର ଖେଳେ ତରଙ୍ଗେ ଓଲଟି
 ଉଠି ବୁଢ଼ିଲ ନ ପଡ଼ୁ ନେତ୍ରେ ପଟୀ,
 କଳା ମୁଣ୍ଡ ଜଳେ ଲୁଟକେ ଦେଖାଇ
 ବୁଲଇ ମଗର ଏଣେ ତେଣେ ଧାଇଁ, ୧୬୦
 କୋଟି କୋଟି ଜୀବ ଲଭନ୍ତି ଜୀବିକା
 ତୋ ଦେହେ ଏରୂପେ ବିରଚି ଚଳିକା,
 କୋଟି କୋଟି ଜୀବେ ଯୋଗାଇ ଆହାର
 ନ ସରଇ ତୋର ଅକ୍ଷୟ ଉଣ୍ଡାର ।
 କି ଆଶ୍ଚିତ, କିବା ଆଗନ୍ତୁକରୟ ୧୬୫
 ନିର୍ବିଶେଷେ ସବେ ପୂରନ୍ତି ଆଶୟ,
 ଏହି ଯେ ତୋ ମଳ ବସ ତାରକିତ
 କରି ବିହରନ୍ତି ହଂସ ଅଗଣିତ,
 କେବଣ ଦେଖୁଁ ଏ ବର୍ଷେ ବର୍ଷେ ଆସି

୧୫୧ । ଯଥେ—ଦଳ, ୧୫୩ । ମୁକୁତା-ଶୁକ୍ତି—ମୁକ୍ତାୟବା ଶାମୁକା,
 ୧୫୪ । ଶଲ୍‌କା—କାଢ଼ି, ୧୫୫ । ବିଷଦିଗ୍ଧ—ବିଷଲିପ୍ତ, ଶଙ୍କୁ—ମୁନିଆଁ ଅସ୍ତ୍ର,
 ୧୫୬ । ଶାଙ୍କୁତ—ଜଳତର ଶୁଷ୍କ ଜୀବ ବିଶେଷ, ୫୮ । ପଟୀ—ପତା,
 ୧୬୪ । ଅକ୍ଷୟ—ଅସରନ୍ତି, ୧୬୫ । ଆଗନ୍ତୁକ—ଅନ୍ୟଆଡ଼ୁ ଆସିଥିବା,
 ୧୬୬ । ଆଶୟ—ଅଭିଳାଷ ।

ଦୀଢ଼ନ୍ତି ତୋ ଅଙ୍ଗେ ନାନାରଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀ, ୧୭୦
 କଳ୍ପସିତ-ବୀର କଳ୍ପସହାରକ,
 କାସୀରେ କୁମୁଦ-ହାସ-ପ୍ରକାଶକ
 ଦକ୍ଷିଣାଶା-ବଧୂ ଅବତଂସ-ମୋଡ଼ି
 ମହୋଦ୍ଧୂଳ କୁନ୍ଦ-ସମୁଦ୍ଭବ-ଜ୍ୟୋତି
 ଉଲ୍ଲେ ଆକାଶେ, ଆସ ଦଳେ ଦଳେ ୧୭୫
 ପୂର୍ବନ୍ତି ଜଳ ଏ କଳ କୋଳାହଳେ,
 ଏମାନେ କି ସହଚର ଶରତର
 ଶରତ ସଙ୍ଗେ ହୁଅନ୍ତି ଅନ୍ତର ?
 ଉଦ୍ଧୂଳ-ଶରତ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ପରିଜନ—
 ପ୍ରାୟ ଦେଶେ ଦେଶେ କରନ୍ତି ଭ୍ରମଣ, ୧୮୦
 ଶଶାଙ୍କ-ଧବଳା ନିଶା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠା
 କାଶିନାସମୟୀ ସ୍ଵଚ୍ଛ ପ୍ରୋତସ୍ଵଜା,
 ମାଳତୀ ବିଶଦ ନିବିଡ଼ ନିକୁଞ୍ଜି,
 କୁମୁଦ-ଧବଳ ସରୋବରସ୍ତୁଜି

୧୭୧ । କଳ୍ପସିତ—ପଙ୍କିଳ, ୧୭୨ । କାସୀର—ସୁଦ୍ର ପୁଷ୍କରିଣୀ, କୁମୁଦ—
 କଇଁ, ୧୭୩ । ଦକ୍ଷିଣାଶାବଧୂ—ଦକ୍ଷିଣଦିଗରୂପକ ବଧୂ; ଅବତଂସ—ଶିରଃ-
 ଭୂଷଣ, ୧୭୪ । କୁନ୍ଦସମୁଦ୍ଭବ ଜ୍ୟୋତି—ଅଗନ୍ୟୁନକ୍ଷତ୍ର (ଅଗନ୍ୟୁମୁନ କୁନ୍ଦରୁ
 ଜନ୍ମି ଥିବା ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ) । ଉଦ୍ଧୂଳଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ମିତ୍ରାବରୁଣ ମହର୍ଷିଙ୍କ
 ତେଜ ସ୍ଫୁଲନ ହେବାରୁ ତାହା କୁନ୍ଦରେ ରଖାଯାଇଥିଲା । ତହିଁରୁ ଅଗନ୍ୟୁ
 ମହର୍ଷିଙ୍କର ଜନ୍ମ । ୧୭୭ । ସହଚର—ସଙ୍ଗୀ ୧୭୮ । ପରିଜନ—ସେବକ,
 ୧୮୧ । ଶଶାଙ୍କ ଧବଳା—ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ହେତୁ ଶୁକ୍ଳ ଦିଶୁଥିବା, ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠା—
 ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ, ୧୮୨ । ସ୍ଵଚ୍ଛ—ଅତି ନିର୍ମଳ, ପ୍ରୋତସ୍ଵଜା—ନୟା, ୧୮୩ ।
 ବିଶଦ—ନିର୍ମଳ ।

ଲଭୁ ସ୍ଥିରତର ଶରତ ପ୍ରସାଦ, ୧୮୫
 ଏ ସମ୍ପଦର ଏ ଅଟନ୍ତି ଦାୟାଦ,
 ନିଜେ ଶୁଭ୍ର, ଶୁଭ୍ର କରନ୍ତି ବିହାର
 ଶୁଭ୍ରମୟ ସଦା ଏହାଙ୍କ ସ୍ୱସାଗ,
 ଶୁଭ୍ର ଶରତର ଜୟ-ବୈଜୟନ୍ତୀ—
 ପ୍ରାୟ ପନ୍ତି ବାନ୍ଧି ନରେ ବିହରନ୍ତି । ୧୯୦
 କମଳା-ବିଳାସ-ଭୂମି ତୋର ଖର,
 ଫଳ ଫୁଲ ଶନ୍ଦେହ ସଦା ସୁରୁଚିର,
 ନାରିକେଳ, ପୁଗ, ପନସ, ରସାଳ,
 ମୁରୁକୁୟା, ଚମ୍ପା, କେଶର, ତମାଳ,
 ଅଶୋକ ବସନ୍ତ-ବିଭବ-ବିକାଶୀ, ୧୯୫
 କଦମ୍ବ ଜଳଦ-ତମ୍ବର-ବିଳାସୀ,
 ସଦାଶିବପ୍ରିୟ ପବନ ଶ୍ରୀଫଳ,
 ସଦା ଚଳଦଳ ପବନ ପିପ୍ପଳ,
 ପୁରାଣ ଶାଳୁଳୀ ସୁବିଶାଳକାୟ
 ଶ୍ୟାମ ଶ୍ୟାମା ଯହିଁ ରଚନ୍ତି କୁଲୟ, ୨୦୦
 ଗ୍ରାମଦେବତାଙ୍କ ମଣ୍ଡପ-ବିତାନ

୧୮୫ । ପ୍ରସାଦ—ଅନୁଗ୍ରହ, ୧୮୬ । ଦାୟାଦ—ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ, ବଂଶଧର,
 ୧୮୯ । ବୈଜୟନ୍ତୀ—ପଟାଙ୍କା, ୧୯୦ । ନଭ—ଆକାଶ, ୧୯୧ । କମଳା—
 ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ୧୯୨ । ସୁରୁଚିର—ଅତି ସୁନ୍ଦର, ୧୯୩ । ନାରିକେଳ—ନଡ଼ିଆ,
 ପୁଗ—ଗୁଆ, ରସାଳ,—ଆମ୍ବ, ୧୯୪ । ସଦାଶିବ—ମହାଦେବ, ଶ୍ରୀଫଳ—
 ବେଲ, ୧୯୫ । ଚଳଦଳ—ସାହାର ପତ୍ର ହଲୁଆଏ, ପିପ୍ପଳ—ଅଶ୍ୱତ୍ଥ,
 ୧୯୬ । ଶାଳୁଳୀ—ଶିମୁଳି, ୨୦୦ । ଶ୍ୟାମ—ଚିଲ, କୁଲୟ—ବସା,

ସିନ୍ଧୁରତ ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛେ ଗୋଡ଼ିବାଣ,
 ଶିବାଳୟ-ଉପକଣ୍ଠେ କନିଅର
 ପୁବର୍ଣ୍ଣ ଚଷକଧର ମଧୁପର,
 କର୍ଣ୍ଣପୁରରୂପେ ପୁଷ୍ପ ଯା'ର ଦୋଳେ ୨୦୫
 ପଲ୍ଲୀ-ବିଳାସିନୀ-ଅମଳ- କପୋତେ,
 ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ କରୁଟ-ଧାରୀ ତୁଙ୍ଗ ତାଳ
 ସରୋବର-ଘାଟେ ଶୋଭେ ମାଳ ମାଳ,
 ମହାନନ୍ଦ ଯାର ବାହୁଛାୟାଶ୍ରୟେ,
 ବାୟା ବାୟାବଧୁ ବସନ୍ତ ନିର୍ଭୟେ, ୨୧୦
 ମୂଳେ କାଳରୂପୀ ଶୁଷଣ ଭୂଜଙ୍ଗ—
 ଭୁକୁଟି ନ ଗଣି କରୁଥାନ୍ତି ରଙ୍ଗ,
 ତାକୁ ବିଲମ୍ବିତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଦୋଳେ
 ଦୋଳାନ୍ତି ଶାବକକୁଳେ ସ୍ନେହଭୋଳେ
 ପଦାଗ୍ରୀତ ଜୀବେ ଗୁପ୍ତାପ୍ରଦାୟକ, ୨୧୫
 କଷ୍ଟ ସହି, ପର କଷ୍ଟ-ସହାରକ
 ବଟଦ୍ରୁମ, ଯାର ଯୋଗ୍ୟ ପୁଷ୍ପବତ
 ଭୂଷଣୀ ଓହଲ ସ୍ତନ୍ନେ ପରିଣତ,

୨୦୨ । ଗୋଡ଼ିବାଣ—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣର ଫୁଲ, ୨୦୩ । ଉପକଣ୍ଠ—ସମ୍ପର୍କ, ୨୦୪ ।
 ଚଷକ—ମଦ୍ୟପାତ୍ର, ମଧୁପ—ଭ୍ରମର (ମଧୁପ—ମଦ୍ୟପାତ୍ରୀ), ୨୦୫ ।
 କର୍ଣ୍ଣପୁର—କାନ ଅଳଙ୍କାର, ୨୦୬ । ଅମଳ—ନିର୍ମଳ, କପୋତ—ଚଣ୍ଡିଦେଶ
 ୨୦୭ । ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ—ମଣିବିଶେଷ, ତୁଙ୍ଗ—ଅତି ଉଚ୍ଚ, ୨୦୮ । ସରୋବର
 ପୁଷ୍କରିଣୀ, ୨୧୧ । ଭୂଜଙ୍ଗ—ସର୍ପ, ୨୧୨ । ଭୁକୁଟି—କୁଟିଳ ଦୃଷ୍ଟି,
 ୨୧୩ । ବିଲମ୍ବିତ—ଓହଲିଥିବା, ୨୧୪ । ଶାବକକୁଳ—ଛୁଆମାନ, ୨୧୬ ।
 ବଟଦ୍ରୁମ—ବରଗଛ, ପୁଷ୍ପବତ—ପୁଷ୍ପଭୂଷଣ । ୨୧୮ । ସ୍ତନ୍ନ—ଖମ୍ବ ।

ମରକତ-ପର୍ଣ୍ଣେ ପଦ୍ମରାଗ-ଫଳେ
 ଯା, ବିଗ୍ରହ ଗ୍ରାମ-ସୀମାନ୍ତ ଉଜ୍ଜଳେ, ୨୨୦
 ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଶୁଭ୍ରର ଯହିଁ କଳଗିର
 ହଳଦୀବସନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଗୁଣ୍ଡୁଚିର,
 ଏ ଆଦି ପାଦପମାଳେ ଅକ୍ଷାରତ
 ଖରପଲ୍ଲୀ ତୋର ସ୍ମିତ୍ ପୁଲକିତ,
 ବୃତ୍ତରେ ପୁଷ୍ପିତ କେତକୀକ ଯହିଁ ୨୨୫
 ସମୀରଣ ତୋର ନିରତେ ସେବକ,
 କେତେଥର ଦେଖିଅଛି ଏହିମାନ
 ମାତ୍ର ପ୍ରତିଥର ଦିଶେ ଆନ ଆନ,
 ଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଜାତି
 ସୁନ୍ଦରପଣର ଚରନ୍ତନ ଗତି, ୨୩୦
 ସୁନ୍ଦରେ ତୃପ୍ତିର ଅବସାଦ ନାହିଁ,
 ଯେତେ ଦେଖିଲେହେଁ ନୂଆ ଦିଶୁଥାଇ ।
 ତୋ ପଶ୍ଚିମ ଖରଣୋତ୍ତର ନିଳୟ,
 ଦେଖି ନ ରହିବ ଲାଖି କା ହୃଦୟ ?
 ଶ୍ୟାମଳରୁ ସମେ ମଳ ମଳତର ୨୩୫
 ସୋପାନସ୍ୱରୂପେ ଦିଶେ ଶୈଳସ୍ତର,

୨୧୯ । ମରକତ ଓ ପଦ୍ମରାଗ — ଏକ ଏକ ପ୍ରକାର ମଣି, ପର୍ଣ୍ଣ-ପଦ୍ମ,
 ୨୨୦ । ବିଗ୍ରହ — ଶିଖର, ୨୨୧ । କଳଗିର — ମଧୁରସ୍ୱର, ୨୨୩ । ପାଦପ — ବୃକ୍ଷ,
 ୨୨୫ । ବୃତ୍ତ — ବେଦ, ପୁଷ୍ପିତ — ଫୁଟିଥିବା, ୨୨୯ । ଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ — ପୂର୍ବରୁ
 ଦେଖାଯାଇଥିବା; ପ୍ରଜାତି — ବିଶ୍ୱାସ, ଧାରଣା, ୨୩୦ । ଚରନ୍ତନ — ଚରଣାୟା,
 ୨୩୦ । ତୃପ୍ତି — ସନ୍ତୋଷ, ୨୩୩ । ନିଳୟ — (ଗୃହ) ଆଧାର, ୨୩୭ ।
 ସୋପାନ — ପାହାଚ ।

ଅତ୍ରୁକ୍ଷ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରଜାତୀ ପାଚେରୀ
 ଶୋଭେ ଶୋଭାମୟ ଭୂଧର ଭାବଲଗ୍ନ,
 ନିମନମ୍ନ ହୋଇ ନୀଳଜଳରାଶି
 ଭେଦଅଛି ଯା'ର ସୁଖ୍ୟାମଳନାସି, ୨୪୦
 ଡୋର ଡୋର ହୋଇ ପରଶିଛି ଶିଖ
 ଠାବେ ଠାବେ ଯା'ର ମାର୍ଗ ଗଇରକ;
 ସୁଖ୍ୟାମଳଗୁଳୁ ଜଟିଳ ଜଟିଆ
 ଖରୁଁ ମରେ ଯା'ର ହୋଇଅଛି ଠିଆ,
 ତନୁଆଡୁ ଯାକୁ ତଜିଁ ବାଟଦଳ ୨୪୫
 ପ୍ରବୃତ୍ତି ନିଜ କ୍ଳୀବତ୍ କେବଳ;
 ତଟବନେ ଯାର ରଜେ ଅନ୍ଧାରୁଆ
 ଜଳଦେବାଙ୍କର କେଳିଯୋଗ୍ୟ ଗୁହା,
 ପାଷାଣଭେଦରେ ମଣ୍ଡିତ ତୋରଣ,
 ଶଇବାଳସ୍ତରେ ଭୂତ ସୁଚକକଣ, ୨୫୦
 ବସି ଯହିଁ ଦ୍ରବଦାସିନୀ ଅମଣ୍ଡ,
 ସ୍ବଚ୍ଛ ମୁକ୍ତାଫଳେ ବାନ୍ଧନ୍ତି କବରୀ

୨୩୭ । ଅତ୍ରୁକ୍ଷ — ଆକାଶସ୍ପର୍ଶୀ, ୨୩୮ । ଭୂଧର — ପଦ୍ମତ । ଭାବଲଗ୍ନ
 ଗନ୍ତାମ ଓ ପୁଣ୍ୟ ଜିଲ୍ଲାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପଦ୍ମତବିଶେଷ, ୨୪୨ । ଗୈରକ ମାର୍ଗ —
 ପାବନାୟ ପଥ, ୨୪୩ । ଜଟିଆ — ଚଳିକାଫରେଷ୍ଟିତ ପଦ୍ମତବିଶେଷ. ୨୪୫ ।
 ବାଟଦଳ — ଲହରୀମାଳା, ୨୪୬ । କ୍ଳୀବତ୍ — ଅପାରଗତା, ୨୪୭ । ଅନ୍ଧାରୁଆ,
 — ଅନ୍ଧାରମୟ, ୨୪୯ । ପାଷାଣଭେଦ — ପାଦତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଜନ୍ମ ଥିବା
 ଗୁଳୁବିଶେଷ, ତୋରଣ — ପ୍ରବେଶ ପଥ, ୨୫୦ । ଶୈବାଳ — ଶିଉଳି,
 ଭୂତ — କାନ୍ଥ, ୨୫୧ । ଅମଣ୍ଡ — ଦେବା, ସ୍ବଚ୍ଛ — ନିର୍ମଳ, ୨୫୨ । କବରୀ —
 କେଶପାଣି ।

ବୃଷସ୍ତନ, ଶିଳା ରୁଷ-କଳେବର
 ସିଂହେଶ୍ବରଙ୍କର ଯାମଳ ଭୂଧର,
 ବହଇ ସାଳିଆ ପ୍ରସନ୍ନ-ସଲିଳା ୨୫୫
 ତଟଦେଶେ ଯା'ର ଶୈଳ ଘଣ୍ଟଶିଳା;
 ଇନ୍ଦ୍ରମାଳକାନ୍ତ ବଶାଳ ଶୋଲଗ୍ର
 ଦେଖି ମୋ ମନକୁ ଆସଇ ଏପରି,
 ଉଦ୍ଧୃତ ଉଠନ୍ତି କି ଭେଦିଣ ଅବନୀ
 ମୟୂରରଚିତ ଯାନେ ବୈରୋଚନ ? ୨୬୦
 ଅପରାଜିତାର ନୀଳମା ତରୁର,
 ଦୁରେ ଗିରିରାଜ ରାଜେ ମନୋହର,
 କରମୁଣ୍ଡାକୃତ ଗିରି ଖଣ୍ଡାହଣୀ,
 କାନ୍ତାରେ ହୁଅଇ ପାନ୍ଥ ଯହିଁ ବଣୀ,
 ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଅନ୍ଧାର ଜଣାଇ ଅଳକା ୨୬୫

୨୫୩ । ରୁଷ — ନାରସ, ୨୫୪ । ସିଂହେଶ୍ବର — ଶିବ ବିଶେଷ, ସିଂହେଶ୍ବରଙ୍କ
 ନିକଟରେ ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇଟି ପର୍ବତ ଅଛି । ଏହି ପର୍ବତ ଦ୍ବୟକୁ
 ମାମୁଁ-ଭଣଜା ପାହାଡ଼ କହନ୍ତି । ୨୫୫ । ସାଳିଆ ରଣପୁର-ମାଳରୁ ବାହାର
 ଚଲିକାରେ ପଡ଼ିଛି । ବାଣପୁରର ଭଗବତମନ୍ଦିର ଏହା କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।
 ୨୫୬ । ଘଣ୍ଟଶିଳା — ସାଳିଆ କୂଳରେ ଥିବା ପାହାଡ଼ବିଶେଷ, ୨୫୭ ।
 ଶୋଲଗ୍ର — ବାଲୁଗାଁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପର୍ବତ, ୨୫୮ । ଅବନୀ — ପୃଥ୍ବୀ,
 ୨୬୦ । ମୟୁ — ଅୟୁରମାନଙ୍କର ଶିଳା, ବୈରୋଚନ — ବିରୋଚନଙ୍କର ପୁତ୍ର
 ଦୈତ୍ୟରାଜ ବଳି, ଏହାଙ୍କୁ ଭଗବାନ୍ ବାମନ ଅବତାରରେ ପାତାଳକୁ
 ରୂପିଥିଲେ । ୨୬୧ । ତରୁର — ଚୈର, ୨୬୩ । କରମୁଣ୍ଡାକୃତ — ହଃମୁଣ୍ଡର
 ଆକାର ବଶିଷ୍ଠ, ଝଣ୍ଡାହଣୀ-ବାଣପୁର ପଶ୍ଚିମରେ ଏକ ପର୍ବତ, ୨୬୪ । କାନ୍ତାର
 — ଜନଶୂନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତର, ପାନ୍ଥ — ପଥକ, ୨୬୫ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ — ଦ୍ବିପହର ।

କରସୀମନ୍ତ୍ରୀ—ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ବନ୍ଧୁ
 ମାରନ୍ତି ନିବିଡ଼ କାଚକବଣିଆ,
 ଅଭ୍ରଙ୍କଶୃଙ୍ଗ ଗିରି ଗଉଣିଆ,
 ଫଣାଧରକୃତ ମୈନାକ ଶିଖରୀ,
 ଯା ଶିରେ ବସନ୍ତ ରଣପୁରରଶ୍ୱରୀ, ୨୭୦
 ।ରୁଣୀ ବଦନେ ଏ ଗିରିପଟଳୀ
 ଶୋଭେ ଯେହ୍ନେ ମୃଗମଦ-ପଦାବଳୀ,
 ପୂର୍ବଘରୁ ତୋର ଆରୋହ ଚରଣୀ
 ଆସୁଥିବାବେଳେ, ଏ ଘର-ଅବନୀ
 ଏହି ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ ନିଜ ଚନ୍ଦ୍ରପଟେ ୨୭୪
 ଦର୍ଶକ ନୟନେ ହମଶଃ ପ୍ରକଟେ,
 କୁହେଲିକା ଭେଦି ଯେହ୍ନେ ଶୈଳକୂଟ
 ହମେ ହେଉଥାନ୍ତି ନଭେ ପରିଚ୍ଛୁଟ,
 ଜଳୋଦ୍ଗତ ଇନ୍ଦ୍ରମାଳର ଗମ୍ଭୀର,
 ପ୍ରାୟେ ଦିଶୁଥାଇ ଦ୍ୱୀପଶୈଳବ୍ରଜ ; ୨୮୦

୨୭୭ । କରସୀମନ୍ତ୍ରୀ—କରୁଣୀ; ବିଶ୍ୱମ୍ଭ—ବିଶ୍ୱାମ । ୨୭୭ । ମାରନ୍ତି —
 ନିବିଡ଼, ସାନ୍ନି, କାଚକ — ବାଉଁଶ । ୨୭୮ । ଅଭ୍ରଙ୍କଶ — ଆକାଶସ୍ପର୍ଶୀ, ଗଉଣିଆ
 — ରଣପୁରରେ ଥିବା ଏକ ପର୍ବତ । ଏହାର ଶୃଙ୍ଗ ଦୂରରୁ ଗୋଟିଏ ଗଉଣିପରି
 ଦିଶେ । ୨୭୯ । ଫଣାଧରକୃତ — ସାପର ଆକାରପରି, ମୈନାକ ଶିଖରୀ —
 ମଣିନାଗ ପର୍ବତ, ଏହି ପର୍ବତ ଉପରେ ରଣପୁରର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ଦୁର୍ଗାଙ୍କ
 ମନ୍ଦିର ଅଛି । ୨୮୦ । ବାରୁଣୀ — ପଶ୍ଚିମ ଦିଗ, ଗିରିପଟଳୀ — ପର୍ବତମାଳା,
 ୨୮୧ । ମୃଗମଦପଦାବଳୀ — ମୃଗମଦ କସ୍ତୁରରେ ଚିତ୍ରିତ ପଦ୍ମସମୂହ ।
 ୨୮୨ । କୁହେଲିକା — କୁହୁଡ଼ି, ଶୈଳକୂଟ — ପର୍ବତ ଶୃଙ୍ଗ । ୨୮୩ ।
 ପରିଚ୍ଛୁଟ — ପ୍ରକାଶିତ । ୨୮୪ । ଜଳୋଦ୍ଗତ — ପାଣିରୁ ବାହାରିଥିବା ।
 ୨୮୫ । ବ୍ରଜ — ସମୂହ ।

ଯେତେ ହେଉଥାଇ ତସୁ ଅଗ୍ରସର
ଅଲଗା ଦିଶନ୍ତି ଲଗ୍ନ ପରସ୍ପର,
ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେଉଥାଏ ହମେ ହମେ ଶ୍ରୀତ,
ଏକବର୍ଣ୍ଣ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣେ ବିଭାସିତ ।

ପଲକେ ପଲକେ ହୁଅଇ ପ୍ରକାଶ ୨୮୫

ଛୁପା ଆଲୋକର ଅପୂର୍ବ ବିଳାସ;
ସାୟନ୍ତନ ଘନ ଖେଳଇ ଗଗନେ
ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତର ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ବରଣେ,
ଠାବେ ଠାବେ ଅଭ୍ରଶ୍ରେ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣକାନ୍ତି
ଶିର ତୋଳି ଶୈଳ-ଶିଖୁଁ ଝାଙ୍କୁଥାନ୍ତି, ୨୯୦
ଶୋଭାସି ପୁଟି ଅନ୍ତରାକ୍ଷେ, ସ୍ଥଳେ,
ତହୁଁ ତୋ ତରଙ୍ଗବନ୍ଧେ ପ୍ରତିଫଳେ,
ଆହା ! ଏ ଶୋଭାର କାହିଁ ପଟାନ୍ତର ?
ଥଲେ ଥିବ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣେ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ଅଗୋଚର;
ପାସୋରବ ଦେଖି, କହ, କେଉଁ ଜନ ୨୯୫
ଏ ଶୋକପାସୋର ଅପ୍ସରଭୁବନ ?

୨୮୨ । ଲଗ୍ନ — ଲଗ୍ନାଲଗି । ୨୮୩ । ଶ୍ରୀତ — ମୋଟ । ୨୮୪ । ବିଭାସିତ —
ପ୍ରକାଶିତ । ୨୮୫ । ପଲକ — ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ୨୮୬ । ବିଳାସ — ଶ୍ରୀତା ।
୨୮୭ । ସାୟନ୍ତନ — ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ । ୨୮୮ । ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ — ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ପରି
ବିଚିତ୍ର (magical) । ୨୮୯ । ଅଭ୍ର — ମେଘ । ୨୯୦ । ତୋଳି — ଟେକି ।
୨୯୧ । ଅନ୍ତରାକ୍ଷ — ଆକାଶ । ୨୯୨ । ପ୍ରତିଫଳେ — ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ ।
୨୯୩ । ପଟାନ୍ତର — ଭୁଲନା । ୨୯୪ । ଅଗୋଚର — ଅଜଣା ।
୨୯୫ । ଶୋକପାସୋର — ଯାହା ଦୁଃଖକୁ ଭୁଲଇ ଦିଏ ।

ଭରଣୀ-ଭକତ କେଉଁ ରୂପପାତ୍ରୀ
 ତୃପ୍ତ ହେବ ଏହା ଅରେ ମାତ୍ର ଧ୍ୟାୟି ?
 ବଚନ ବିଷୟ ନୁହଇ ଏ ଛବି,
 ହୃଦ ସେ କେବଳ ପାରେ ଅନୁଭବ । ୩୦୦
 ନାନା ଶୀର୍ଷଜଳ ଆସି ଦିବା ନିଶି
 ପୂଜ କରେ ତୋର ଅଙ୍ଗ ତହିଁ ମିଶି,
 ସର୍ବ-ଦେବ-ଦେବୀ-ସ୍ନାନେ ପବିତ୍ର ତ
 ମାଳାତଳ ପାଦେ ବହେ ଯେ ସରିତ । ୩୦୫
 ପୁନ୍ନାଗ-ଅରଣ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ଦରପଣ,
 ତେଜଃସୁଞ୍ଜି-ଭୃଗୁ-ପ୍ରଭାବେ ପାବନ;
 ଭାର୍ଗବୀ ସ୍ୱର୍ଗର ସୁଗମ ନିଃଶ୍ରେଣୀ,
 ମନୋହର ଯାର ମାର ମାଳବେଶୀ,
 ସ୍ନାନକାଳେ ଦ୍ୱିଜକୁମାରୀନିତୟ—
 ମୃଗ ଦିଶେ ହେମ-ତାମରସମୟ, ୩୧୦

୧୯୭ । ଭରଣୀଭକ୍ତ ସରସଜଳର ଉପାସକ ଅର୍ଥାତ୍ କବି, ରୂପପାତ୍ରୀ
 —ରୂପ ପାନକାଶ୍ଚ ଅର୍ଥାତ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାସୀ । ୧୯୮ । ତୃପ୍ତ — ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଧ୍ୟାୟି-
 ଚିନ୍ତାକର । ୧୯୯ । ବଚନ ବିଷୟ — କହିବାର କଥା । ୩୦୧ । ପୂଜ —
 ପବିତ୍ର । ୩୦୩ । ପବିତ୍ର — ପବିତ୍ର ହୋଇଥିବା । ୩୦୪ । ମାଳାତଳ ବା
 ପୁଷ୍ପକ୍ଷେତ୍ର ନିକଟରେ ‘ଅଠରନଳା’ ନଈ ଅଛି । ୩୦୫ । ପୁନ୍ନାଗ — ପୋଲୁଙ୍ଗ ।
 ୩୦୬ । ତେଜଃସୁଞ୍ଜି... ପାବନ — କଥିତ ଅଛି ଯେ ଭୃଗୁମୁନି ଏହି
 ନଦୀକୂଳରେ ତପସ୍ୟା କରିଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ ଭାର୍ଗବୀ । ଏହାର ଗର-
 ଦେଶରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଶାସନମାନ ଅଛି । ୩୦୭ । ସୁଗମ — ସହଜଗମ୍ୟ,
 ନିଃଶ୍ରେଣୀ — ନିଶ୍ଚିଣ୍ଟ । ୩୧୦ । ହେମତାମରସମୟ — ସ୍ପର୍ଶିତ ପଦ୍ମ ସଦୃଶ ।

ମଞ୍ଜୁ କୁରୁଅନା-କୁଞ୍ଜ-ବିହାରଣୀ
 ସାକ୍ଷୀଗୋପୀନାଥ-ହୃଦୟହାରଣୀ,
 ଦ୍ଵିଜକନ୍ୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ସ୍ନାନେ ପୁଣ୍ୟମାଗ୍ନୀ,
 ସୌଗନ୍ଧିକ ଗନ୍ଧେ ଚୁରୁ ରହଚର,
 ଦୟାବାର ଧୀର ମୁମୁକ୍ଷୁ ଦଧୀତି — ୩୧୫
 ଅଭିଷେକଫଳେ ପୂଜା ଯାର ବାଚ
 ଭବତଳେ ବିଭବଦୟା ମୂର୍ତ୍ତିମଣ୍ଡା
 ଧଉଳି-ଦର୍ପଣ ଦୟା ସ୍ରୋତସ୍ଵତୀ,
 ଭୁବନେଶ୍ଵରୀଙ୍କ କେଳି-ଉପବନ

୩୧୧ । ମଞ୍ଜୁ — ପୁନ୍ଦର । ୩୧୨ । ସାକ୍ଷୀଗୋପୀନାଥ — ସାକ୍ଷ ଗୋପନା
 (ସତ୍ୟବାଦୀ)ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବତା । ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ ହ୍ରୀମୟ କୌଣସି ପଣ୍ଡାର
 ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ବୋଲି ହିଁ ଅଟିଏ ଥିଲା । ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ପାଖରେ ସେତେବେଳେ
 ରାଧିକା ମୂର୍ତ୍ତି ନଥିଲେ । ଗୋପୀନାଥ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ
 ଗୃହରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣା ପ୍ରଭୃତି ମିଳିଲା । ଲୋକେ ରାଧିକାଙ୍କର ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପ୍ରତିମାଟିଏ
 ଗଢ଼ାଇଲେ । ତା ସଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଜୁର ଧରିଲା । ପ୍ରତିମା ପ୍ରତିଷ୍ଠାଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀର
 ମୂର୍ତ୍ତି ଘଟିଲା । ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ଶ୍ରୀ ରାଧିକା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରୂପେ ପଣ୍ଡା ଘରେ ଜନ୍ମି
 ଥିଲେ । ୩୧୩ । ପୁଣ୍ୟ ମାଗ୍ନୀ — ଯାହାର ଜଳ ପବିତ୍ର । ୩୧୪ । ସୌଗନ୍ଧିକ —
 ମାଳକର୍ମ୍ମ,ରହଚର — ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ନିକଟରେ ପ୍ରବାହତ ନୟା ।

୩୧୫ । ଦଧୀତି — କୃଷ୍ଣ ପୁରକୁ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ବଜ୍ର ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ
 ଦଧୀତି ନିଜର ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜନ କରି ଅସ୍ଥି ଦେଇଥିଲେ । ଦଧିଭଦ୍ରା ଡାରରେ
 ତାଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ଥିଲା । ଦଧିଭଦ୍ରା ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ‘ଦଇଆ’ ହୋଇଅଛି ।

୩୧୬ । ଅଭିଷେକ — ସ୍ନାନ । ୩୧୭ । ଧଉଳି ଦର୍ପଣ.....ଦୟା
 ସ୍ରୋତସ୍ଵତୀ — ଦୟାନୟା କୁଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଧଉଳି ପାହାଡ଼ ସେହି
 ନୟାରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ । ୩୧୮ । ଭୁବନେଶ୍ଵରୀ — ପାବଣୀ, ଭୁବନେଶ୍ଵରର
 ଲକ୍ଷ୍ମୀରାଜଙ୍କ ଶକ୍ତି ।

କିଶଳୟ-ତାମ୍ର ଏକାମ୍ର-କାନନ; ୩୨୦
 ଦୁମରଜ-ସ୍ତୁପ-ଅନ୍ଧାରେ ଯାହାର
 ମୃଦୁ କଳନାଦେ ବହେ ସ୍ଵଚ୍ଛଧାର,
 ନଦୀ-ମହାକିମ୍ବ ଅମରଗାମିନୀ,
 ରଣପୁର-ବସ୍ତ୍ର-ବନ-ବିହାରଣୀ,
 ଏ ଆଦି ବିବିଧ ପୁଣ୍ୟଞ୍ଚାର୍ଥ ସଙ୍ଗ ୩୨୫
 ଲଭି ପରିପୁଷ୍ଟ ତୋର ଖଳ ଅଙ୍ଗ,
 ନିଜେ ଶୀର୍ଷେଶ୍ଵର ସବଞ୍ଚାର୍ଥାଶ୍ରୟ
 ତୋ ସଙ୍ଗେ କରନ୍ତି ମାର ବିନମୟ,
 ପବନ ସୁନ୍ଦର, ସୁନ୍ଦର ପାବନ,
 ତୋଠାରେ ହୋଇଛି ଏହା ଫୁଲଟନ । ୩୩୦
 ତେଣୁ ସିନା ତୋର ଶର ଦ୍ଵୀପାବଳୀ
 ଦେବଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରିୟ ବାସସ୍ଥଳୀ,
 ତେଣୁ ସିନା ତାରା, ଚଣ୍ଡୀ, ଭଗବତୀ
 ସରାଗେ ତୋ ଶରର ବିହିଲେ ବସନ୍ତ ।

୩୨୦ । କିଶଳୟ—କୋମଳ ପତ୍ର, ତାମ୍ର—ତମ୍ବା ପରି ବର୍ଣ୍ଣ; ଏକାମ୍ରକାନନ
 —ଭୃବନେଶ୍ଵର । ୩୨୧ । ମୃଦୁକଳନାଦେ...ସ୍ଵଚ୍ଛଧାର—ଦୟାର ଏକ ଉପନୟନ
 ଗନ୍ଧବତୀ । ୩୨୩ । ମହାକିମ୍ବ—ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ନଦୀ, ସ୍ଥାନୀୟ ନାମ ମଲ୍ଲଗୁଣୀ;
 ଅମରଗାମିନୀ—ବେଗବତୀ । ୩୨୭ । ସବଞ୍ଚାର୍ଥାଶ୍ରୟ—ସମୁଦ୍ର । ୩୨୮ । ତୋ
 ସଙ୍ଗେ...ବିନମୟ—ସମୁଦ୍ର ସହୃଦ ଚିଲିକାର ଜଳ ମିଶେ । ୩୨୯ । ପାବନ-
 ପବନ । ୩୩୩ । ତାରା—ଚିଲିକା ଶରବର୍ତ୍ତୀ ହାତୀଆ ପାହାଡ଼ର ତଟ ଦେଶରେ
 ତାରା ଦେବୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଏହା ଗୋଟିଏ ପବନ ଓ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ ।
 ଚଣ୍ଡୀ—ପୁରୀଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଛଅ କୋଶ ଦୂରରେ ହରଚଣ୍ଡୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ ।
 ଭଗବତୀ—ବାଣପୁରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ; ବାଣପୁର ଚିଲିକାଠାରୁ ତିନି ମାଇଲ
 ଦୂର ।

ତେଣୁ ନାଗେଶ୍ୱର-ନିକୁଞ୍ଜ-ବିଳାସୀ ଶଙ୍ଖାଃ
 ପ୍ରଭୁ ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱର ତୋ ଶରନବାସୀ ।
 ତୋ ଦର୍ଶନେ ସୁଦ୍ଧ ମନୁଷ୍ୟର ଚିତ୍ତ
 ଦେଶେ କାଳେ ହୁଏ ଦୂର-ବିସ୍ତାରିତ ।
 ଅଞ୍ଜତର ତୁହି ସାକ୍ଷୀ ପୁରତନ,
 ଦେଖିଲୁ ନରର ଉତ୍ଥାନ ପତନ । ଶଃ ୦
 କେତେ ରାଜଧାନୀ ତୋ ଶରେ ଉତ୍ଥୁତ
 ହୋଇ ତହିଁ ପୁଣି ହେଲେ ଅସ୍ତମିତ ।
 ଧୋଉଅଛି ତୋର ମାଳ ଉର୍ମିମାଳ
 ଏବେ ତାଙ୍କ କାଳ-ଚର୍ଚ୍ଚିତ କଳାଳ ।
 କେତେ ରାଜା, କେତେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ଶର ଶଃ ୫
 ଆଲେଡ଼ିଲେ ତୋର ପ୍ରିୟ ମାଳମାର ।
 ତୋ ଆକାଶେ ପୁଣି ଜୟବାଦ୍ୟ ରେଲେ,
 ଉଡ଼ାଇ ବାନା ତୋ ପବନ ହଲ୍ଲୋଲେ,
 ସଦମ୍ବେ ବାହିଲେ ତୋର ବସେ ତ
 ଅକ୍ଷୟ ଯଶର ଆଶା ବସେ ଧରି । ଶଃ ୦
 ଅଭିଯାନେ ତାଙ୍କ ତର ମେରୁଦଣ୍ଡେ
 ଯେ ରେଖା ପଡ଼ିଲ ତୋର ମାଳ ଗଣ୍ଡେ,
 ସେହି ରେଖା ପ୍ରାୟେ ତାଙ୍କ ଯଶମାନ
 ଜାତ ମାତେ ସିନା ହେଲ ଅନୁର୍ଦ୍ଧାନ !

ଶଙ୍ଖାଃ । ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱର — ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଟାଙ୍ଗି ଥାନାରେ ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରଙ୍କ ମନ୍ଦିର,
 ଏଠାରେ ବହୁତ ନାଗେଶ୍ୱର ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଶଙ୍ଖାଃ । ବିସ୍ତାରିତ — ପ୍ରସାରିତ
 ଶଙ୍ଖାଃ । ପୁରତନ — ପ୍ରାଚୀନ । ଶଃ ୨ । ଅସ୍ତମିତ — ବିଲୀନ । ଶଙ୍ଖାଃ । ଉର୍ମି —
 ଲହରୀ । ଶଙ୍ଖାଃ । ହଲ୍ଲୋଲ — ଲହରୀ । ଶଃ ୫ । ସଦମ୍ବେ — ଉପରେ ।

ବୁଢ଼ା ହାଣି, ଆହା ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମଥା ୩୫୭
 କେତେଦିନ ପାଇଁ କଲେ କେତେ କଥା !
 ଯଶରଞ୍ଜ ହୋଇ ପଦାଞ୍ଜ ସେ ବାରେ
 ରଖି ପାରିଲେ କି ଯଶ-ପଦବୀରେ ?
 ସୁଲଭ ଯେ ଲକ୍ଷ ବଦିକୁଳଯଶଃ,
 କାଳ କି ସେ ଲକ୍ଷେ କେବେ ହୁଏ ବଶ ? ୩୬୦
 ଇତିହାସ ରଞ୍ଜସୁଲୀ ତୁ ଚଳିକା,
 ତୋର ଶରେ ପର ଶ୍ରୀମତୀ ମାଣିକା—
 ହସ୍ତେ ଭୁଞ୍ଜିଥିଲେ ସାଦର ଲବଣୀ
 ଭବତ୍ରାସୀ ପ୍ରଭୁ ଭକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାଂଶୁ ।
 ଦିନେ ତୋର ଶରେ ବସି ନିକାଞ୍ଚନ ୩୬୫
 କାଞ୍ଚିଯାହା କଥା ମଡ଼ିଗଲା ମନେ,
 ସୁନ୍ଦରୀ ଶ୍ରୀ କାଳସ୍ରୋତ ପ୍ରତିଲେମେ
 ଦେଖିଲି ଅମର-ବିରଜିତ-ବ୍ୟୋମେ,
 ଧରନ୍ତି ଜଳନା ନାମ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ,
 ବାଣୀପାଣିଙ୍କର ଚରସହଚରୀ । ୩୭୦

୩୫୭ । ଯଶରଞ୍ଜ — ଯଶ ଅର୍ଜିବାକୁ ଆଗୁରୁ, ପଦାଞ୍ଜ — ପଦଚକ୍ର ।
 ୩୫୮ । ସୁଲଭ — ସହଜପ୍ରାପ୍ୟ, ବଦିକୁଳ — ଶୁଣିବା ଗୁରୁଣ ସମୂହ । ୩୬୧ । ରଞ୍ଜ
 ସୁଲୀ — ଶ୍ରୀଜୀଉମାନେ । ୩୬୨ । ଶ୍ରୀମତୀ ମାଣିକା — ସୁରୁଷୋତ୍ତମସଦୃଶ କାଞ୍ଚିଧୂଳକୁ
 ଗଲୁବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ର ରାତ୍ରି ରୂପରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଇଥିଲେ;
 ବାଟରେ ଚଳିକାକୁଳରେ ମାଣିକ ଗଉଡ଼ୁଣୀଠାରୁ ଦହ ଖାଇ ହାତର ମୁଦ
 ବନ୍ଦା ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ୩୬୫ । ନିକାଞ୍ଚନ — ନିର୍ଜନ । ୩୬୭ ।
 ପ୍ରତିଲେମେ — ବିପରୀତ ଦିଗରେ । ୩୬୮ । ଅମର — ଦେବୀ, ବ୍ୟୋମ — ଆକାଶ ।
 ୩୭୦ । ବାଣୀପାଣି — ସରସ୍ବତୀ, ସହଚରୀ — ସଙ୍ଗୀନୀ ।

ଭକ୍ତି ଭାବେ ତାଙ୍କୁ କଲି ଆରାଧନା,
 ଦବ୍ୟତସ୍ତୁ ମୋତେ ଦେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା,
 ଦେଖିଲି ଦୃଶ୍ୟ ମୁଁ ବସି ତୋର ଚଟେ,
 ଲାଗି ରହିଛି ଯା ସଦା ସ୍ମୃତିପଟେ ।

ସମୀରେ ଅଝାଲ ମାଳା ସ୍ଥୀତ କରି ୩୭୫

ଦକ୍ଷିଣୁ ଆସିଲୁ ଶତ ଶତ ତରା,
 ତରାରେ ଆସୀନ ସୈନିକ ନିକର,
 ସୌରକରେ ବର୍ମ ଆୟୁଧ ଭସ୍ବର,
 ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ—ସୁଦର୍ଶନ ଲକ୍ଷ୍ମିନେ ଲକ୍ଷ୍ମି ତ

ଲେହିତ ପତାକା ବାତେ ଆହୋଳିତ, ୩୮୦

ତାଳେ ତାଳେ ପଡ଼ି ତୋ ବସେ ଶେପଶୀ
 ଉଠଇ ଗନ୍ଧୀରେ ଜୟଗୀତ ଧ୍ବନି,

ମଧ୍ୟେ ଶୋହେ ତରା ଅତି ମନୋହର

ଗଜଦନ୍ତେ ଗଡ଼ା ଯାର କଳେବର,

ରଙ୍ଗ ଚନ୍ଦ୍ରାଭ ପ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ତାରକିତ ୩୮୫

ସ୍ବଟିକ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଉଦ୍ଧୃତ ବିଲମ୍ବିତ,

ଚନ୍ଦ୍ରାଭ ତଳେ ଝଲଇ ମଞ୍ଜୁଳ—

ଝାଲର ପରାଏ ପଦ ସଙ୍ଗେ ଫୁଲ,

୩୭୫ । ଅଝାଲ — ପାଲ, ସ୍ଥୀତକରି — ଫୁଲଇ । ୩୭୭ । ଆସୀନ —
 ଉପବିଷ୍ଟ । ୩୭୮ । ସୌରକର — ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ, ବର୍ମ — ସାଞ୍ଜୁ, ଆୟୁଧ — ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର,
 ଭସ୍ବର — ଘାସ୍ତ୍ରମାନ । ୩୭୯ । ଲକ୍ଷ୍ମିନ — ସଙ୍କେତ, ଲକ୍ଷ୍ମି ତ — ଚନ୍ଦ୍ରିତ ।
 ୩୮୧ । ଶେପଶୀ — ଆତ୍ମଲ । ୩୮୩ । ଗଜଦନ୍ତ — ହାତୀ ଦାନ୍ତ । ୩୮୫ । ଚନ୍ଦ୍ରା-
 ଭ — ଚନ୍ଦ୍ରାଧା, ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ତାରକିତ — ସୁନାର ତାରା ଚନ୍ଦ୍ରିତ । ୩୮୭ । ସ୍ବଟିକ —
 ମୂଲ୍‌ବାନ ସ୍ବଚ୍ଛ ମଣି ବିଶେଷ । ୩୮୭ । ମଞ୍ଜୁଳ — ମନୋହର ।

ତହିଁ ସିଂହାସନେ ସୁନ୍ଦରୀ ଆସୀନା
ଜଗତେ ଭୁଲନା ସେହି ତାର ସିନା । ୩୯୦

ପାରିଜାତ କୁଞ୍ଜେ ଇନ୍ଦ୍ରା ସୁନ୍ଦରୀ,
ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନୁ ବାହାରଲ ପରି,
ମ୍ଳାନ ମୁଖକ୍ତବି ବିଷାଦ ରେଖାରେ,
ଭ୍ରୁଲତା ଅଙ୍କା କି ଲଙ୍କା-ଭୁଲିକାରେ ?
ଭ୍ରୁମଧ୍ୟେ କୁକୁମ ବିନ୍ଦୁ ସୁମଧୁର, ୩୯୫
ବେନି କର୍ଣ୍ଣେ ଶୋହେ ମଣିକର୍ଣ୍ଣପୁର,

ବୈପରୀତ୍ୟେ ଦୁଃଖ ବଢ଼ାଇ ବିଶେଷେ
କୃଷ୍ଣ କେଶପାଶ ଦୋଳେ ପୃଷ୍ଠଦେଶେ,
ଗନ୍ଧାମୋଦେ ଅର ହୋଇ ଅଳିକୁଳ
ଗୁଞ୍ଜିରି ବାମାକୁ କରନ୍ତି ଆକୁଳ ୪୦୦

ବରଭୁଜେ ଚାଲି ଲାଲା-ଅରବିନ୍ଦ
ସମୁଦ୍ର ସୁନ୍ଦରୀ ତଡ଼ଇ ମିଳନ୍ଦ ।
ମଣ୍ଡାଇ ସୁମାଳ-ନେତ୍ର ପଙ୍କଜାସ୍ୟ
ଅପହ-ମଣ୍ଡନ ଚଳଭୁରୁ-ଲସ୍ୟ,
ବରଭୁଜେ ଧରି ରଜତ କ୍ଷେପଣୀ ୪୦୫
ତରୁଣୀଏ ମିଳି ବାହାନ୍ତି ତରଣୀ ।
କ୍ଷେପଣୀ-କ୍ଷେପଣେ ତୋହର ସଲିଳେ

୩୯୧ । ଇନ୍ଦ୍ରା — ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ୩୯୩ । ମ୍ଳାନ — ମଳିନ, ୩୯୭ । କର୍ଣ୍ଣପୁର —
କାନର ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ, ୩୯୭ । ବୈପରୀତ୍ୟ — ପାର୍ଥକ୍ୟ, ଦୁଃଖ — ତେଜ
୪୦୧ । ଅରବିନ୍ଦ — ପଦ୍ମ, ୪୦୨ । ମିଳନ୍ଦ — ଭ୍ରମର, ୪୦୩ । ପଙ୍କଜାସ୍ୟ —
ପଦ୍ମମୁଖ, ୪୦୪ । ଚଳ — ଗତିଶୀଳ, ଲସ୍ୟ — ନୃତ୍ୟ (ନାଟ୍ୟନୃତ୍ୟ)
୪୦୫ । ରଜତ କ୍ଷେପଣୀ — ରୂପରେ ତଥାପି ଆହୁଲ ।

ସ୍ଵରକର ଉତ୍ସ ଉଠିଲ ସଲ୍ଲଳେ,
 ସୁନ୍ଦରୀର ନେତ୍ର-ଶୋଭା ଅନୁକର
 ତୋ ଜଳେ ସ୍ନେହରେ ରଜତ ସଫର । ୪୧୦
 ମାଳିମାରେ ବାମା ଚୁରୁ କେଶପାଶ
 ତୋ ମାଳ-ବାଚକ କଲ ଉପହାସ,
 ତେଣୁ କି ତରଙ୍ଗ ଅପମାନଭରେ
 ଶିର ପିଟୁଥିଲେ ତରଣୀ-ପଞ୍ଜରେ ?
 କାମିନୀ-ଚକ୍ଷୁରେ କୁସୁମ-ମୁକୁଟେ ୪୧୫
 କମଳ ପାଶୁଡ଼ା ବାତେ ପଡ଼େ ଉଠେ ।
 ସୁନ୍ଦରୀର ତରଙ୍ଗ-ସମ ବିଭୂଷିତ,
 ଗଜଦନ୍ତେ ଗଡ଼ା ଅପର ବୋଇତ ।
 ସମସ୍ତାଙ୍ଗୀ ସୁବା କର୍ମୋତ୍ପଳ ଅଙ୍ଗ
 ତରଙ୍ଗଦନ୍ତେ ରଙ୍ଗେ କାଟନ୍ତି ତରଙ୍ଗ, ୪୨୦
 ତଥପରେ ମଣ୍ଡି ଛନ୍ତି ସିଂହାସନ,
 ସୁବା ଦେବାକୃତି, ସିଂହ-ସଂହନନ ।
 ବଦନଶ୍ରୀ ତେଜ-ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ-ବ୍ୟଞ୍ଜକ,
 କୃପାଣ ପାଣିରେ କରେ ଜଳଜଳ,
 ମୁଣ୍ଡି ପରିଗ୍ରହ ଉଦେ କି ସାହସ ?
 କିମ୍ବା ଶାସ ଧର୍ମ କିମ୍ବା ବାରରସ ?

୪୦୮ । ଉତ୍ସ — ଲହରୀ, ସଲ୍ଲଳେ — ଲାଲା ସହକାରେ, ୪୧୦ । ସଫର —
 ଶୁଦ୍ଧ ମତ୍ସ୍ୟ ବିଶେଷ, ୪୧୫ । ଚକ୍ଷୁର — କେଶ, ୪୨୦ । ତରଙ୍ଗଦନ୍ତ — ଆହୁଳ,
 ୪୨୧ । ସଂହନନ — ଆଘାତକାରୀ, ୪୨୩ । ବ୍ୟଞ୍ଜକ — ପ୍ରକାଶକ,
 ୪୨୪ । କୃପାଣ — ଖଣ୍ଡା, ୪୨୫ । ପରିଗ୍ରହ — ଧାରଣକରି । ୪୨୭ । ଶାସଧର୍ମ —
 ଶାନ୍ତିସୂର ଧର୍ମ ।

ରସିକୁଳା ତଟୁଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣତଟିନୀ—

ଯାଏ ଗୁପ୍ତା ଯାର ବ୍ୟାପଇ ମେଦିନୀ,

ଶିର ପରେ ଗୋଡ଼ି ସେହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଛତି,

ଚନ୍ଦ୍ରାଇ ଦେଉଛି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ପତି ।

୪୩୦

ଜୀର ଦୁର୍ଗଶିରେ ଶସ୍ତ୍ର କରେ ଧରି

ଦେଖୁଥିଲେ ଦୃଶ୍ୟ ସମୁଦ୍ରେ ପ୍ରହରୀ,

ଗିରିବାସୀ ଯେତେ ସାମନ୍ତ ପ୍ରଧାନ

ଜଗର ସମ୍ମାଦେ ଆଗୁ ସାବଧାନ

ହୋଇ ଦଳେ ଦଳେ ଥିଲେ ଉପସ୍ଥିତ,

୪୩୫

ଦେଖି ବାନା ବିଷ୍ଣୁ-ଆୟୁଧ-ଲଞ୍ଜିତ,

ମସ୍ତକ ନୁଆଁଇ ସବେ କଲେ ନନ୍ଦି,

ପାଶେ ଆସିବାରୁ ଚରଣୀପଙ୍କଜ ।

ଗାଇଲେ ମଧୁର କଣ୍ଠେ ବନ୍ଦିଦଳେ

“ହେ ବିଶ୍ୱସୁନ୍ଦର ! ସ୍ୱାଗତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳେ,

୪୪୦

ଜୟ କାଞ୍ଚିଜେମା ବିଶ୍ୱମନୋରମା,

ବିରଞ୍ଚିଧୂଷ୍ଟରେ ଶୋଭାର ଉପମା ।

ତୁମ୍ଭ ଆଗମନେ ପବିତ୍ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ,

ଜାହ୍ନବା ପରଶେ ଯେହ୍ନେ ଧରାତଳ,

୪୨୭ । ରସିକୁଳା—ଗଞ୍ଜାମରେ ପ୍ରବାହିତ ନଦୀ ବିଶେଷ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ-
ତଟିନୀ—ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ଉତ୍ତର ସୀମାଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ,

୪୩୨ । ସମୁଦ୍ରେ—ସମ୍ମାନସହ, ୪୩୭ । ବିଷ୍ଣୁ ଆୟୁଧଲଞ୍ଜିତ—ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ

୪୩୭ । ନନ୍ଦି—ପ୍ରଶାମ, ୪୩୮ । ଚରଣୀପଂକ୍ତି—ପୋତମାଳା ।

୪୪୧ । ମନୋରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ୪୪୨ — ବିରଞ୍ଚି—ବ୍ରହ୍ମା । ୪୪୪ । ଜାହ୍ନବା—

ଗଙ୍ଗା ।

ଶୋଭିବ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପଦ୍ମେ ସଦାଶୟା, ୪୪୫
 ସରେ ଯଥା ପଦ୍ମ, ପଦ୍ମେ ପଦ୍ମାଳୟା ।
 ଜୟ ଅରଜନ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ,
 ବିଶ୍ୱେ ତୁମ୍ଭେ ବିଶ୍ୱ-ରକ୍ଷା-କ୍ରାନ୍ତ-କ୍ଷମ,
 ଲଭିଲ ଦେଖାଇ ଜଗତେ, ଯୋଗ୍ୟତା
 ସତ୍ତ୍ୱିୟାରୂପେ ଏ ରୂପ କଳ୍ପଲତା; ୪୫୦
 ସୁନ୍ଦର ମଧୁର ବେନିଙ୍କ ମିଳନ—
 ଶୌର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଆହା, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯେସନ,
 ଚନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ଏବେ ମିଳିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମା,
 ଶ୍ରୀପତି ସହିତେ ଲେକମାତା ରମା;
 ବେନିଙ୍କ ସୃଜନେ ବିରଞ୍ଚ କୌଶଳ ୪୫୫
 ହେଲ ବେନିଙ୍କର ମିଳନେ ସଫଳ ।”
 ବନ୍ଦାପନା ଅନ୍ତେ ବାଦ୍ୟଶବ୍ଦ
 ଉଠିଲ କମ୍ପାଇ ମହା ବିଷ୍ଣୁ ପଦ,
 ଶାରେ ଗିରିଗୁହା ଯୋଗ ଦେଲେ ତହିଁ,
 ସମୀର ନେଲ ତା ଦିଗେ ଦିଗେ ବହି । ୪୬୦

୪୪୫ । ସଦ୍ମ — ଗୃହ, ସଦାଶୟା — ଉଦାରମନା, ୪୪୬ । ପଦ୍ମାଳୟା —
 ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ୪୪୭ । ଅରଜନ — ଶୟନକାରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ — କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ତେ,
 ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ସିଂହାସନରେ ବସିଥିଲେ ।
 ୪୫୦ । ସତ୍ତ୍ୱିୟା — ସାଧୁକର୍ମ, ୪୫୧ । ଶୌର୍ଯ୍ୟ — ବୀରତ୍ୱ; ୪୫୩ । ଚନ୍ଦ୍ରା —
 ସତେଜଶ ନକ୍ଷତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ, ଚନ୍ଦ୍ର ସତେଜଶ ନକ୍ଷତ୍ରକୁ ଭେଗ କରେ,
 ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରିୟା, ୪୫୪ । ଶ୍ରୀପତି — ବିଷ୍ଣୁ; ରମା — ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୪୫୭ ।
 ବାଦ୍ୟ — ବାଦ୍ୟ, ୪୫୮ । ବିଷ୍ଣୁପଦ — ଆକାଶ ।

ସେ ଉତ୍ସବେ ହୋଇ ହରଷେ ଉତ୍ସଳ
 ଚଲିକା ! ତୋ ଗୀତ ତହିଁ ଦେଲେ ତାଳ,
 ସେ ଦୋର ଆଧୁନେ ଭାଙ୍ଗି ଗଲା ଧାନ
 ଧାନ ସଙ୍ଗେ ଦୃଶ୍ୟ ହେଲା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ।
 ଜାଣିଲି ସେ ସବୁ କଳ୍ପନା କୌଶଳ, ୪୬୫
 ଫେଡ଼ିଲେ ନୟନ ଦେଖିଲି କେବଳ
 ଅନନ୍ତ-ମାଳିମା ଦୁଃଖ-ବିଭୀଷଣ
 ତୋ ଅମର ସନ୍ତ ଅଗ୍ରେ ବରଜିତ ।
 ରୁଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତି ତୋର ରଖୁ ତୁ ହୋଡ଼ାଇ
 ଦୂରନ୍ତ ଉତ୍କଳ-ପରିପତ୍ନୀ ପାଇଁ, ୪୭୦
 ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତ ଯଥା ପରଶେ ଶୀତଳ,
 ତେଜସ୍ବୀ ଦର୍ଶନେ ହୁଏ ଉର୍ଜସ୍ବଳ;
 ଶଯ୍ୟୁ ଦେଖି ତୁହି ସେ ରୂପେ ଚଲିକା,
 ପ୍ରକଟୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଶକ୍ତି ମାରାତ୍ମକା ।
 ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ତୋର ଉତ୍କଳେ ଚଢ଼ାଉ— ୪୭୫
 କରି ଦେଖିଥିଲୁ ଦୈତ୍ୟ ରକ୍ତବାହୁ
 ତମୋଗୁଣେ ଭଜି ଆୟୁଧ ପିଣ୍ଡାଚୀ
 ମନୁଷ୍ୟକୁ ଯେହୁ ମଣିଥିଲୁ ମାଛ ।

୪୭୧ । ଉତ୍ସଳ—ଅଧୀର, ୪୭୩ । ଆଧୁନ—ଧନ, ୪୭୭ । ଦୁଃଖ-
 ବିଭୀଷଣ—ସଂସ୍ତ ଦ୍ବାରା ଜାକ୍ବଲ୍ୟମାନ, ୪୭୮ । ସନ୍ତ—ଅସ୍ତିତ୍ବ, ଅବସ୍ଥିତି
 ୪୭୯ । ରୁଦ୍ର—ଭୀଷଣ, ୪୭୦ । ପରିପତ୍ନୀ—ଶଯ୍ୟୁ, ୪୭୧ । ଉର୍ଜସ୍ବଳ—ତେଜ-
 ସ୍ବାନ, ୪୭୪ । ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ—ଲୁଚ୍ଚାୟିତ, ମାରାତ୍ମକା—ଭୀଷଣ, ୪୭୫ । ଚଢ଼ାଉ
 —ଆବୃତ, ୪୭୬ । ରକ୍ତବାହୁ—ଜଣେ ଆତ୍ମଦେଶୀୟ ଆବୃତକାରୀ;
 ୪୭୭ । ତମୋଗୁଣ—ଅନ୍ଧକାର, ଆୟୁଧ—ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ।

ଉତ୍ତଳପତ୍ନୀ କର ଭସ୍ମୀଭୂତ
 ନରରକ୍ତେ ଧରା କରି ପରିପ୍ଳୁତ, ୪୮୦
 ସବରହସ୍ତସ୍ତ୍ର ଭରତର ସାର
 ହଠେ ଲୁଟି କରି ଶ୍ରୀ କୋଠଭଣ୍ଡାର,
 ବିଜୟ-ଉଲ୍ଲାସ-ମଦେ ବାହୁ ତରା
 ବାହୁଡ଼ିଲା ଯେବେ ସ୍ୱଦେଶେ ମହାଶୟ,
 ତା ଉଲ୍ଲାସ-ଗୀତ ତୋହର ପ୍ରତାପେ ୪୮୫
 ପରିଣତ ହେଲା ପଲକେ ବିଳାପେ ।
 ଉତ୍ତରଲେ ଯାଇ ଓଗାଳିଲୁ ବାଟ,
 ଆକାଶ, ପାତାଳ ଛୁଡ଼ିଲେ କୁହାଟ,
 କାଳୀଜୟୀ ଶୈଳେ ଦେବା ହେଁ ମବତୀ
 ଉଭା ହୋଇ କଲେ ସଙ୍କେତ ତୋ ପ୍ରତି ୪୯୦
 ଫିଙ୍ଗି ତୋ ତରଙ୍ଗେ ପୁରସ୍ତୁତି ସି ଶୂଳ,
 ସେ ସଙ୍କେତ ଫେନରୁଡ଼ି ଉର୍ମିକୁଳ,
 ଉତ୍କଳେଶର ଦେବା-ବାହନ-କେଶରୀ
 ପ୍ରାୟେ ଦଉଡ଼ିଲେ ଗ୍ରାସିବାକୁ ତରା,
 ତୋ ଇଚ୍ଛା ତେ ସଙ୍ଗେ ଘେନି ଉର୍ମିଆଟ ୪୯୫

୪୭୯ । ପତ୍ନୀ—ନଗର ବା ଦେଶ, ୪୮୦ । ପରିପ୍ଳୁତ—ଆକ୍ରମିତ,
 ୪୮୧ । ରହସ୍ତସ୍ତ୍ର—ଯେ ରହଜାତ କରିଛି ୪୮୨ । ଶ୍ରୀକୋଠ ଭଣ୍ଡାର—
 ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭଣ୍ଡାର, ୪୮୩ । ମଦ—ଗର୍ବ, ୪୮୪ । ମହାଶୟ—ଆମ୍ବୁଗର୍ବୀ,
 ୪୮୭ । ଉତ୍ତରଲେ—ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ, ୪୮୮ । କୁହାଟ—ରଡ଼ି, ୪୮୯ ।
 ହେଁ ମବତୀ—ପାବଣୀ, ୪୯୧ । ଫେନରୁଡ଼ି—ଫେନ ରୁଡ଼ିରେ ବା ଉପରେ
 ଯାହାର; ୪୯୩ । ଉତ୍କଳେଶର—ଯାହାର କେଶର ଫୁଲଯାଇଛି, କେଶରୀ—
 ସିଂହ, ୪୯୫ । ଆଟ—ସୈନ୍ୟ ।

ଦଉଡ଼ି ଆସିଲେ ନୀଳାମ୍ବୁ ସମ୍ରାଟ,
 ବନ୍ଧୁ-ଧୂସି-ରୁଦ୍ର-ପ୍ରଖର-ନିଶ୍ଵାସ
 ପରସ୍ପେ ବନ୍ଧୁଲ ବାସୁ ଅଶଞ୍ଚଳ,
 ଦୈତ୍ୟହନ୍ତା ବଜ୍ରୀ ଶ୍ରୀମ-ବଜ୍ର-କରେ
 ଜମୁତବାହନେ ଉଠିଲେ ଅମ୍ବରେ, ୫୦୦
 ଦମ୍ଭୋଳ ସେ କାଳେ କଲ ଘୋର ଧ୍ବନି,
 ଧରହର ହୋଇ କର୍ମିଲ ଅବନୀ,
 ଧରହର କର୍ମି ଅବନୀ ସଙ୍ଗତେ,
 ପଦ୍ମକୁ ଡକା ଗୁଡ଼ିଲେ ପଦ୍ମତେ,
 ଭଲେରି କହିଲ ଗୋଲରିକ ରାଇ ୫୦୫
 ଗଲ ସେ ଆରାବ ଶୃଙ୍ଗୁ ଶୃଙ୍ଗେ ଧାଇଁ ।
 ତୋ ଉରଦର୍ପଣେ ସଦନେ ବିମୁଦ
 ହୋଇ ଚମକିଲ ଜମୁତେ ଚଡ଼ିତ,
 ଦେଖାଇ ଦେଲ ତୋ ସଂହାରମୁଚିତ
 ପ୍ରକୃତିର ସେହି କରାଳ ଆଳତି ୫୧୦
 ଯା ଦେଖି ଆତଙ୍କେ ଦୈତ୍ୟ-ଆଖଣ୍ଡଳ
 ବିଫଳ ମଣିଲ ନିଜ ଭୁଜବଳ,
 ତା କୃପାଶୁ ଅଛି ଶକ୍ତି ବଳବାନ,
 ଅକାଳେ ଏ ଜ୍ଞାନ ଲଭିଲ ଅଜ୍ଞାନ ।

୪୯୯ । ବଜ୍ରୀ—ବଜ୍ରଧର, ଇନ୍ଦ୍ର; ଜମୁତ—ମେଘ, ୫୦୧ । ଦମ୍ଭୋଳ—ବଜ୍ର,
 ୫୦୫ । ରାଇ—ଡାକି, ୫୦୭ । ଆରାବ—ଧ୍ବନି, ୫୦୭ । ଉର—ବନ୍ଧ,
 ୫୧୦ । ପ୍ରକୃତିର...ଆଳତି—ଚକ୍ରାଳାର ଗଣ୍ଡମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷତଃ କାଳୀ-
 ଜୟୀ ଗଣ୍ଡରେ ନୌକାରେ ଗଲବେଳେ ଝଡ଼ ହେଲେ ନୌଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର
 ପ୍ରାଣ ସଂଶୟ ଘଟେ । ତାହାହିଁ ଏଠାରେ ଲକ୍ଷିତ । ୫୧୧ । ଅଖଣ୍ଡଳ—
 ଇନ୍ଦ୍ର, ୫୦୩ । କୃପାଶ—ଶଙ୍ଖା ।

ଜାଣିଲୁ ତୋହର କଣାଘାତେ ଶିଖି ୫୧୫

ଦେବ ନ ଡରଇ ନର ଭ୍ରୁକୁଟିକି,

ତରା ଧରି ଉର୍ମି ଫେନ-ଅଛନ୍ଦାସେ,

କନ୍ଦୁକ ପରସ୍ପେ ଫିଙ୍ଗିଲେ ଆକାଶେ,

ସାହି ସାହି ଡକା ପାରି ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ

କେ କାହିଁ ପଡ଼ିଲେ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇ । ୫୨୦

ସବେ ହୋଇଗଲେ ନିର୍ମୂଳ ନଃଶେଷ,

କେହି ନ ରହିଲେ ଦେବାକୁ ସନ୍ଦେଶ ।

କାହିଁ ଗଲ ସେହି ବିଜୟ ଉତ୍ସବ ?

ଭାସିଲ ତୋ ବସେ ବିଜୟୀଙ୍କ ଶବ ।

ଆସିଥିଲେ ଲେଡ଼ି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ବିଭି, ୫୨୫

ବହିଲେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ତାର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ।

ଭ୍ରୁ-ଭଙ୍ଗରେ ଯାଙ୍କ କର୍ମିଲ ଭୂତଳ,

ମନ୍ତ୍ର ଡ଼ିବାକୁ ଏବେ ନାହିଁ ବଳ ।

ଦ୍ୱିସପ୍ତ-ଭୁବନ ଯେ ମଣିଲେ ଅଳ୍ପ

ଆଶିଲେ ସେ ସପ୍ତ ଗୁଣଶ୍ରୁତ ତଳୁ । ୫୩୦

ପାରିଲେଣି ଏବେ ଦେବ ବିକର୍ତ୍ତନ

ଭଲେରି ଶିଖରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ସିଂହାସନ,

ଠାବେ ଠାବେ ଛୁପୁ ପଡ଼ିଣ ଶଇଲେ

ହରିତ ହେଲଣି ପରିଶିତ ମାଲେ,

୫୧୫ । କଣାଘାତ — ଗୁରୁକ ପ୍ରହାର, ୫୧୬ । ଭ୍ରୁକୁଟି — ଭ୍ରୁକୁଶଳ,
 ୫୧୮ । କନ୍ଦୁକ — ପେଣ୍ଡୁ, ୫୧୯ । ଦ୍ରାହ — ରକ୍ଷକର, ୫୨୨ । ସନ୍ଦେଶ —
 ସଂବାଦ, ଖବର, ୫୨୮ । ମନ୍ତ୍ର — ମାତ୍ର, ୫୨୯ । ଦ୍ୱି ସପ୍ତ — ଚଉଦ,
 ୫୩୦ । ତଳ — ଶଯ୍ୟା, ବିକର୍ତ୍ତନ — ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ଗଳ-ଘଣ୍ଟେ ନାହିଁ ଗିରି-ତଟଦେଶ ୫୩୫
ବାହୁଡ଼ନ୍ତି ପଲେ ପଲେ ଗୁଗ ମେଷ,
ମହିଷ-ଟିପାର ଗୁରୁ ଗୁରୁ ଧୂନ—
ଦୋଷେ ମୃଗବିତ ଅରଣ୍ୟ-ସରଣୀ
ଗୋଷ୍ଠୀ ଧୂମରେଖା ଉଠି ଗିରି-ପାଦେ
କୁଞ୍ଜିତ-ଗଡ଼ରେ କାନନ ଆକ୍ରାଦେ । ୫୩୦
କଳରବେ ଏଇ ଉଡ଼ଣ ହୃଦରୁ
ଅରଣ୍ୟେ ଲେଉଟନ୍ତି ଯେହା ମାଡ଼ି-ତରୁ,
ପୀତ-ଅସ୍ତ୍ର-କର ଦେବାରୁ ପଡ଼ିତ
ଡେଶା ଦିଶେ ଯେହେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡିତ ।
ରହୁଛି କୁଣି ବର୍ମ ଅନ୍ତରାଳେ, ୫୪୫
ବୁଡ଼ିଲେ ମିହିର ଢଳେଇ ଉଡ଼ାଳେ,
କେତେ ଯନ୍ତେ, ଆହା କାଦମ୍ବିନୀ ପମ୍ପ
ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଜଳେ ବାନ୍ଧି ନେଉଛୁ ସେ ମଣି ।
ଧରିଣୀ-ବଦନେ ପୀତ ଅସ୍ତ୍ରରାଗ
ବୋଲି ଦେଉଛି କି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରାଗ ? ୫୪୦
ଶାରଦ ଦିନାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲାଳାମୟୀ
ପ୍ରକାଶନ୍ତି କେତେ ନବ ନବ ଛଇ ।
ବିଶାଳ ଭ୍ରମିଲିଚି ଗୁପ୍ତା ଜଳ ସ୍ଥଳ

୫୩୫ । ନାହିଁ—ଶବ୍ଦାୟମାନ କରି, ୫୩୮ । ଅରଣ୍ୟ-ସରଣୀ—ବନପଥ,
୫୪୧ । ଏଇ—ଏକଜାତୀୟ ଜଳଚର ପକ୍ଷୀ, ୫୪୨ । ମାଡ଼ିତରୁ—ବସା କରିଥିବା
ଗଛ, ୫୪୫ । ବର୍ମ—ପଥ । ୫୪୭ । ମିହିର-ସୂର୍ଯ୍ୟ, ୫୪୭ । କାଦମ୍ବିନୀ—ମେଘ,
୫୪୮ । ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଜଳ—ପଣନ୍ତୁକାନି, ୫୫୦ । ପରାଗ—ଫୁଲର ରେଣୁ, ୫୫୧ ।
ଦିନାନ୍ତ—ଦିନସର ଶେଷଭାଗ, ସନ୍ଧ୍ୟା ।

ଆବରଇ ହମେ ବ୍ୟାପି ପ୍ରବାଞ୍ଚଳ,
 ପୀତ ଅସ୍ତାତପ ଦୀପଶୈଳ ମାଥେ ୫୫୫
 ଲଭିଗଲା ସେହି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରପାତେ,
 ପଡ଼ିଲା ଚିଲିକା ବସେ ସନ୍ଧ୍ୟାଲୋକ,
 ଶୋକେ ବଧୂ ଛୁଡ଼ି ଦୂରେ ଗଲା କୋକ ।
 ସନ୍ଧ୍ୟାରାଗ ହେଉ ହୃଦ-ମଳୋରସେ
 ଆସଇ ଏ ଭାବ ଭାବୁକ ମାନସେ, ୫୬୦
 ପ୍ରଚେତା-ପ୍ରବାଳ-ପ୍ରାସାଦର ରୁଚି
 ମାଳ-ମାରୁ ଅବା ପୁଷ୍ଟି ବାହାରୁଛି !
 କୁଳେ, ଦୀପେ, ଶୈଳପାଦପେ ବିହଙ୍ଗେ
 ଉଡ଼ିଯାଇ ବସୁନ୍ତି ନାନାରଙ୍ଗେ ।
 ପଶ୍ଚିମ ସନ୍ଧ୍ୟାର ବଦାପନା ପାଇଁ, ୫୬୫
 ଯତ୍ର ଆସନ୍ତି ଶଇଳୁ ଓହ୍ଲାଇ,
 ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଚେତସୀ ବର୍ଣ୍ଣ ବଇଭବେ
 ମିଶେ ଦିବା ଯହିଁ ଭୂତ-ମହାଶୈବେ,
 ଏଣେ କରେ ବୋଲି ଅମର-ସଚଣୀ,
 ବିରଜନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ ଚୂଡ଼ାମଣି । ୫୭୦

୫୫୫ । ଅସ୍ତାତପ—ଅସ୍ତ୍ରକାଳୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ, ମାଥେ—
 ମସ୍ତକରେ, ୫୫୬ । କୋକ—ଚନ୍ଦ୍ରବାକ, ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ରାଧି ଆସିଲେ
 ଚନ୍ଦ୍ରବାକ ଚନ୍ଦ୍ରବାଙ୍କର ବିଚ୍ଛେଦ ହୁଏ । ୫୫୭ । ସନ୍ଧ୍ୟାରାଗ—ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ
 ରକ୍ତମା, ହେଉ—ଦେଖି, ଉତ୍ତର—ବନ୍ଧ, ୫୬୧ । ପ୍ରଚେତା—ବରୁଣ, ଜଳର
 ଦେବତା, ପ୍ରାସାଦ—ଅଜାଲିକା, ରୁଚି—କାନ୍ତି, ୫୬୨ । ଯତ୍ର—ଉପେ, ୫୬୩ ।
 ପ୍ରାଚେତସୀ—ପ୍ରଚେତା ବା ବରୁଣଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅଧିଷ୍ଠିତ ପଶ୍ଚିମ, ଦିଗ, ବଇଭବ—
 ବିଭବ, ୫୬୪ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ ଚୂଡ଼ାମଣି—ଶିବଙ୍କର ମସ୍ତକର ଭୂଷଣ ଚନ୍ଦ୍ର ।

ତାରୁଟିଏ ରଜ ତାରପତି ପାଶେ
 ବେନିଏ କରନ୍ତି ରଜ୍ୟ ଅର୍ଦ୍ଧାଳାଶେ,
 ବାଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଯୋଗେ ଧୌତ ପୌରନ୍ଦରୀ
 ହିମରଜ ମୁଖେ ବୋଲି ହେଲୁ ପରି,
 ଯେହ୍ନା ରୂପଶୋଭା ବିପରୀତ ବସି ୫୭୫
 ଦେଖାନ୍ତି ରେବେ ପ୍ରାଚୀ ପ୍ରାଚେତସୀ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକେ ଧୌତ ପୂର୍ବାକାଶ, ପୁନଃ
 ବାରୁଣି ଆକାଶ କୁକୁମେ ଅରୁଣ,
 ଅର୍ଦ୍ଧାଳା ଶିଶୁର, ଅର୍ଦ୍ଧାଳା ପାଦପା
 ପ୍ରାୟ ଦିଶେ ଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟୋମାର ମୂରତି । ୫୮୦
 ଦିଗବଳୟବ୍ୟାପୀ ନୀଳ-ଜଳାରଣ୍ୟ
 ରଞ୍ଜିତ ଚନ୍ଦ୍ରକା ନିଜ ଶୁଭ୍ର ବର୍ଣ୍ଣେ,
 ପ୍ରାଚୀମୂଳ ଏବେ ମୀନଜବା ନାବେ
 ଗୁପ୍ତାକାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦିଶେ ଠାବେ ଠାବେ,
 ମଧ୍ୟ ଧରି ସେହି ସମୁଦ୍ର ମୁହାଣେ ୫୮୫
 ନିଜ ଗୃହକଥା ଭାବି ଏକଥାନେ,
 ଭାଲେରି ଶିଖରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ତାର ଦେଖି
 ଆସନ୍ତି ପଟ୍ଟିକା ମହୋଲ୍ଲାସେ ଟେକି ।

୫୭୩ । ପୌରନ୍ଦରୀ—ପୁରନ୍ଦର ଅର୍ଥାତ୍ ଜନ୍ମଜ ଦ୍ଵାରା ଅଧିଷ୍ଠିତ
 ପୁରନ୍ଦର । ୫୭୪ । ସୂର୍ଯ୍ୟରଜ—ସୁନାର ଧୂଳି ୫୭୫ । ପ୍ରାଚୀ—ପୂର୍ବଦିଗ,
 ପ୍ରାଚେତସୀ—ପଣ୍ଡିତମଣି, ୫୮୦ । ବ୍ୟୋମ—ଆକାଶ; ଅର୍ଦ୍ଧାଳପାଦପା—
 ମହାଦେବଙ୍କୁ ଅର୍ଦ୍ଧନାଗଶୂର କହନ୍ତି । ୫୮୩ । ମୀନଜବା—କେଉଟି,
 ୫୮୮ । ପଟ୍ଟିକା—ପାଲ ।

ତାଙ୍କ କଣ୍ଠ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ-ଗୀତାମୃତ
 ଦୁରୁ ବନ୍ଧିଆଣେ ଚଳିକା-ମାରୁତ । ୫୯୦
 ଉଲ୍ଲାସର ଆତ୍ମା ପ୍ରାୟେ ଗୀତ ତାନ
 ହୃଦ ମାଳ ବସେ କରେ ଅଧୁଷ୍ଟାନ,
 ହସନ୍ତ ଗୌରବେ ମଧୁର-ହାସିନୀ,
 ଦଗ୍ଧନା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଦୁକୂଳ ବାସିନୀ,
 ଭ୍ରାନ୍ତର ପୁଣି କ୍ଷଣେ କରେ ଜାତ ୫୯୫
 “ଗଲ୍ଲଣିତ ଗଲ୍ଲ କଥାରେ ସଙ୍ଗାତ,”
 ସଙ୍ଗୀତ ଆବେଗେ ନାନାରୂପେ ମନ
 ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୃଥକେ କର ବଚରଣ,
 ଗୁଲିଯାଏ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ କେଉଁ ସ୍ଥାନେ
 କି ଲେଉଟିବା ଆଣେ ସେହି ତା ନ ଜାଣେ । ୬୦୦
 ଧନ୍ୟ ସେହି ଯାର ଆଜ୍ଞା ଶିରେ ଧରି
 ଏ ଲାଳା ରଚନ୍ତି ଦେବା ବାଗୀଶୁଣୀ;
 ଧନ୍ୟ ରଥେ ! ତୁମ୍ଭ ଜନ୍ମ ଶୁଭକ୍ଷଣେ,
 ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତୁମ୍ଭେ ଉତ୍ତଳଭୁବନେ,

୫୯୯ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ—କବି ବଳଦେବ ରଥଙ୍କର ରାଜଦତ୍ତ ଉପାଧି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।
 ଏହାଙ୍କ ରଚିତ ‘କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ’ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅତି ପରିଚିତ ।
 ସେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ଓ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ
 ଥିଲେ । ୫୯୪ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଦୁକୂଳ ବାସିନୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକରଣ ରୂପକ ପାଟଲୁଗା
 ପିନ୍ଧିଥିବା ୫୯୬ ଗଲ୍ଲଣିତ...ସଙ୍ଗାତ—କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ‘ଗ’
 ଗୀତର ଘୋଷା ୫୯୮ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୃଥକ—ଇନ୍ଦ୍ରପାଣିତ ୬୦୧ । ବାଗୀଶୁଣୀ—ବାଗ୍-
 ଦେବତା ସରସ୍ୱତୀ ୬୦୩ । ରଥେ—ବଳଦେବ ରଥ ୬୦୪ । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ—ସେ
 ମୃତ୍ୟୁକୁ ଜିଣିଛନ୍ତି ।

ତୁମ୍ଭ ମାଟିଦେହ ଗ୍ରାସିଛି ଶୁଣାନ, ୭୦୫
 ମାତ୍ର ଯଶୋଦେହେ ତୁମ୍ଭେ ଆୟୁଷ୍ମାନ ।
 ମୀନ-ଆକର୍ଷଣ-ଆଶେ ପୋତପାଳ
 ତରଣୀରେ ଜାଳ ଦେଲୁଣି ମଶାଳ,
 ଭବେ ପାପମୂର୍ତ୍ତି ପରି ଅଟଇ ସେ,
 ସ୍ପର୍ଶ ମାରମୁକ, ରୂପେ ରମ୍ୟ ଦିଶେ; ୭୧୦
 ପାପ-ଗର୍ଭେ ଯେହ୍ନେ ପଡ଼ଇ ଅଜ୍ଞାନ,
 ତତ୍ତ୍ୱ-ଗର୍ଭେ ମୀନ ଖେଳି ଦେବେ ପ୍ରାଣ,
 ତରଙ୍ଗେ ଦୋହଲି ଦୋହଲି ବୋଇତ
 ଥରେ ଦିଶେ, ଥରେ ହୁଏ ଅନ୍ତର୍ହିତ,
 ଦୁଃଖୀ ମନେ ଆଶା ଉତ୍ଥାନ ପତନ ୭୧୫
 ପ୍ରାୟେ ଶିଖା ଉଠେ ପଡ଼େ ଘନ ଘନ,
 ନିଶାଗମେ ହମେ ଲୋକ-କୋଳାହଳ
 ନିବର୍ତ୍ତି ଅବନୀ ହେଉଛି ନିଷ୍ଠୁଳ,
 ଜଳ ସ୍ଥଳ ନଭଃ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ପରିପ୍ଳୁତ,
 ସୃଷ୍ଟି ଦିଶେ ଯେହ୍ନେ ପାରଦ-ଧଉତ, ୭୨୦
 ପ୍ରତିବିମ୍ବରୂପି ଦ୍ୱୀପ-ଶୈଳ-ତଳେ
 ସ୍ପଷ୍ଟାକାରେ ଶୋଭେ ହ୍ରଦ ଅନ୍ତସ୍ଥଳେ,
 କ୍ଷୀରୋଦ-ସୋଦର-ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଶ୍ରେଣେ ଭସି
 ଦିଶନ୍ତି ବିଶଦ ଗିରି, ବନ, ନାସି,

୭୦୭। ଯଶୋଦେହ—ଯଶରୂପକ ଶରୀର ୭୦୭। ପୋତପାଳ—ନାବିକ
 ୭୧୪। ଅନ୍ତର୍ହିତ—ଲୀନ ୭୧୫। ପାରଦ—ଶୁକୁ ଧାରୁବିଶେଷ, ପାରା
 ୭୨୪। ବିଶଦ—ନିର୍ମଳ ।

ସିନ୍ଧୁ ତରୁପସେ ମସୃଣ ଉପଳେ ୧୨୫
 ଜକଜକ ହୋଇ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ପ୍ରତିଫଳେ,
 ସର୍ପେ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର-ଚନ୍ଦ୍ର ଭଳି
 ଗୁପ୍ତା-ମିଶ୍ର-କରେ ଶୋଭେ ବନସ୍ଥଳୀ,
 ପ୍ରଶାନ୍ତ, ନାରବ ଗିରି ବନଦେଶ,
 ନାହିଁ ଏଥୁ ନର ଚନ୍ଦ୍ରଲର ଲେଶ, ୧୩୫
 ଦୂର ଝରନାଦ, ଝିଙ୍କାରି-ଝଙ୍କାର
 କରେ ନିଶୀଥନା ପ୍ରଭାବ ;
 କଳି ଉପଦ୍ରବେ ତ୍ୟକ୍ତ ଲୋକାଳୟ
 ଶାନ୍ତି କି ଏ ସ୍ଥଳେ ଭଜିଲେ ଆଶ୍ରୟ ?
 ଚଳିକା ! ତୋହର ଏହି ଶୋଭାବନ ୧୩୬
 ବର୍ଣ୍ଣୋତ୍ସବମୟ ଦୃଶ୍ୟ ସାୟନ୍ତନ
 ଅଟେ ସବଶୋଭା-ସୀମନ୍ତର ଟୀକା,
 ପ୍ରକୃତିର ଗୁରୁ ଆଲେଖ୍ୟ ଶାଳିକା,
 ଏ ସୁଖର ମୁହିଁ ନୁହଇ ଭଜନ,
 ମୋ ଭାବେ ଏ ସିନା ଭଙ୍ଗୁର ସ୍ବପନ, ୧୪୦
 ସଫାର ନିଗଡ଼େ ସଫାର-କାରରେ
 ଯାପିବ ଜୀବନ ସଦା ହାହାକାରେ ।
 ବନ୍ଦୀ କାରାଗୃହେ ସୂରୁଥାଏ ଯଥା
 ଚରହୁତ ତାର ପୂର୍ବ ସ୍ବାଧୀନତା,

୧୨ । ସିନ୍ଧୁ — ଚକ୍ରକଣ, ଉପଳ — ପ୍ରସ୍ତର, ୧୨୭ । ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର — ଶିବ,
 ୧୩୫ । ନିଶୀଥନା — ରାତି ୧୩୫ । ଶୋଭାବନ — ସୁନ୍ଦର ୧୩୬ । ସାୟନ୍ତନ —
 ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ । ୧୩୮ । ଆଲେଖ୍ୟ ଶାଳିକା — ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା । ୧୩୯ ।
 ଭଜନ — ପାଠ ।

ସଂସାର-ନିରସେ ଅଙ୍ଗ ଦେଇ ତାଳି ୧୪୫
 କରିବି ଏହାକୁ ସ୍ମୃତିର ସଙ୍ଗାଳି ।
 ମାଗୁଛି ଚଲିକା, ମେଲଣି ତୋଠାରେ,
 ବାହୁଡ଼ିବି ଏବେ ଦାରୁଣ ସଂସାରେ,
 କରିଥିଲି ଆଶା କରିବି ଯାପନ
 ତୋ ପଶ୍ଚିମ ଖରେ ପଶ୍ଚିମ ଜୀବନ, ୧୫୦
 ବିନା ପ୍ରୟାସରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପିପାସୀ
 ମେଣ୍ଟି ବାର ଥିଲୁ ତୋହଠାରେ ଆଶା
 ଭରଂ ହୋଇଥିଲେ ରୁଚି ଅନୁକୂଳ
 ଆଶ୍ରି ଥାନ୍ତି ମୁହଁତୋର ରମ୍ୟକୂଳ,
 କୁଟୀର ବିରଚି କଟିଆ-ଚରଣେ ୧୫୫
 କାଟୁଥାନ୍ତି-ଆୟୁ-ଶେଷ ନିକାଞ୍ଚନେ,
 ମାତ୍ର ପରିଣାମେ ଗୁପ୍ତାବାଜିବତ
 ଆଶାରେ ସେ ଆଶା ହେଲୁ ପରିଣତ,
 ସଂସାରେ ଥାଇ ମୁଁ ସଦା ଉଦାସୀନ,
 ଉଦାସୀନ ପ୍ରାୟେ କଟାଇଲି ଦିନ, ୧୬୦
 ସଂସାରୀ ସଙ୍ଗତେ ସଙ୍ଗୀ ହେବାପାଇଁ
 କେବେହେଁ ମୋହର ମନ ବଳେ ନାହିଁ,
 ହସି ଖେଳି ସେହୁ ଗମନ୍ତି ସମୟ
 ଜୀବନ ମଣନ୍ତି ମହୋତ୍ସବମୟ,

୧୪ । ନିରସ—ନରକ ୧୫୦ । ପଶ୍ଚିମ ଜୀବନ—ଜୀବନର ଶେଷଭାଗ
 ୧୫ । ପ୍ରୟାସ—ତେଷା ୧୫୫ । କୁଟୀର—କୁଡ଼ିଆ ୧୫୬ । ପରିଣାମ—ଶେଷ
 ୧୫୭ । ଉଦାସୀନ—ଅନାସକ୍ତ ୧୬୩ । ଗମନ୍ତି—କଟାନ୍ତି ।

ଛୁର ଭାଗ୍ୟ ମୋର ପିନ୍ଧିତ ପାଷାଣେ ୭୭°
 ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନେ,
 ଚିର ହାହାମୟ ଏ ଛୁର ଜୀବନ,
 ଜୀବନ ନୁହଇ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ !
 ଚିରଦିନ ଦୁଃଖ-ପ୍ରହାରେ ଜର୍ଜର
 ପଟ୍ଟଶିଷ୍ୟ ମୁଁହିଁ ଦୁଃଖ-ରୁ ରୁଜ୍ଜର, ୭୭°
 ଦୁଃଖଦତ୍ତ ଜ୍ଞାନ-ରସ୍ତରେ ଜଗତ
 ଦେଖିବାରେ ମୁଁହିଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ସତତ,
 ସୁଖ ବୋଲି ଯାକୁ ବୋଲଇ ସଂସାର
 କରୁଥାଇ ତାକୁ ଦୁରୁଁ ମୁଁ ଜୁହାର,
 ସୁଖରୂପେ ଯାହା ଜନନେନ୍ଦ୍ର ଦିଶେ ୭୭୫
 ହାତେ ଆସେ, ହାତୁଁ ପଡ଼ିବାପାଇଁ ସେ,
 ବସ୍ତୁ ନୁହନ୍ତି ସେ ଅଟଇଟି ଧୂମ,
 ଅନ୍ୟ ନାମ ତା'ର ଆକାଶକୁସୁମ,
 ତୋହରି ପୁଲନେ ମୃଗତୃଷ୍ଣା-ପ୍ରାୟେ
 ମନୋମୃଗକୁ ସେ ଜଗତେ ଭ୍ରମାଏ, ୭୮°
 ସେ ସୁଖେ ନ ଥିଲ କେବେ ମୋର ସ୍ମୃତ୍ତା,
 ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲ ମାତ୍ର ତୋର ଶରଗୁଡ଼ା;
 ଶାନ୍ତିରସାସ୍ପଦ ସେହି ଦୟାକୋଳେ

୭୭୫ । ପିନ୍ଧିତ—ଆଚ୍ଛାଦିତ ୭୭° । ପଟ୍ଟଶିଷ୍ୟ—ବଡ଼ଗୁଡ଼ି ୭୭୭। ଧୂମ—ଧୂଆଁ
 ୭୭୮ । ଆକାଶ କୁସୁମ—ଆକାଶର ଫୁଲ ପରି ଅସଭ୍ୟ ୭୭୯ । ପୁଲିନ—ତଟ
 ୭୮୧ । ସ୍ମୃତ୍ତା—ଆଗ୍ରହ । ୭୮୩ । ଆସ୍ପାଦ—ଆଧାର ୭୮୪ । ନରୋଳ—ନରବ

ବାଗ୍‌ଦେବୀ ନରଣ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ଵଳିତ ନିରାଶେ
 ପ୍ରଜ୍ଜ୍ଵଳିତ ଯେସନ ମଞ୍ଜୁ ନିରଜନେ ୭୮୫
 ତୋ ମଧୁର-ରୂପ ମଧୁ ଆସ୍ବାଦନେ
 ଭାଗ୍ୟବାନ ବେନି ବାଣୀଙ୍କ କୁମର
 କବି ବଳଦେବ, ଭଞ୍ଜି ଶରବର,
 କାହିଁ ସେହି, କାହିଁ ମୁଁ ଅକଞ୍ଚନ ?
 ଦେଖୁଥିଲି ସିନା ଜାଗ୍ରତ ସ୍ବପନ ! ୭୯୦
 ଆଶାମତେ ମନ୍ତ୍ର ହୋଇ କେତେ ଥର
 ପ୍ରଭାତଲି ମନ ମୋଦଳେ ଉଦର,
 ନ ଦେଖି ମୋହର ଜୀବନ-ପଞ୍ଜି କା,
 ଗଢୁଥିଲି ବସି ମନ ଅଞ୍ଜଳିକା,
 ତୋଳୁଥିଲି ସିନା ବ୍ୟୋମ-ପୁଷ୍ପମାନ, ୭୯୫
 କରୁଥିଲି ମୃଗତୃଷ୍ଣା ଜଳ-ସ୍ନାନ,
 ଅଗ୍ର ପଡ଼ି ଶ୍ରମ ଭବିତବ୍ୟ-ରୁପା
 ପଲକେ ଭୁଟିଲ ସେ ମୋହନ-ମାୟା
 ସେ ଛୁପୁ-ଅରାରେ ଦେଖିଲି ଶୁଷ୍କ
 ନୌରାଗ୍ୟ-ପ୍ରେତର ବିକଟ ନର୍ତ୍ତନ, ୮୦୦

୭୮୮ । ଭଞ୍ଜ ଶରବର—କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ । ସେ ଘୁମୁସର
 ରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମିଥିଲେ । ସେ ଯେତେ ଉଚ୍ଚଦରର କାବ୍ୟକବିତା ଲେଖି
 ଯାଇଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟ କୌଣସି କବି ସେତେ ଲେଖିନାହାନ୍ତି । ବୈଦେହୀଶ-
 ବିଳାସ, ଲବଣ୍ୟବତୀ, କୋଟିବିଦ୍ରାଘସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ ତାଙ୍କଦ୍ଵାରା
 ରଚିତ । ସେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ
 ପାଦରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ । ୭୮୯ । ଅକଞ୍ଚନ—ସାନସାନ, ୭୯୨ ।
 ମୋଦକ—ମିଷ୍ଟୁଦ୍ରବ୍ୟ, ୭୯୫ । ବ୍ୟୋମପୁଷ୍ପ—ଆକାଶକୁସୁମ ।

ଗୁରୁ ଛବି ତୋର ସେହି ବଞ୍ଚିକା
 ତଡ଼ି ଦେଲ ମନୁ ନିମିଷେ, ଚଳିକା !
 ଦେବି ବାଣୀପାଣି, କେଉଁ ପାପଫଳେ
 କରୁଣା ତୋହର ଉଣା ଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳେ ?
 ଦୁଃସ୍ୱର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶୋଭାର-କ୍ଷିପାନ, ୭୫୦
 ମାତ୍ର ଏ ଶୋଭାରେ ତୋର ଅଧିଷ୍ଠାନ—
 ବିନୁ ସିନା ମାତା, ହୋଇଛି ବିବଶା,
 ଭଜିଛି ଅରଣ୍ୟ-ପ୍ରସନ୍ନର ଦଶା,
 କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିପ୍ରାସ୍ତୋତ ବିଖ୍ୟାତ ଜଗତେ
 ମହାନଦୀ ନାମ ରହିଲା ଗୁପ୍ତତେ । ୭୫୧
 ସୁରୂପା ଅଂଶୁପା ଲୋକେ ଅଗୋଚର
 ପୂଜାସ୍ତୁତ ହେଲା ଗୋଷ୍ଠଦ-ପୁଷ୍କର ।
 ତୋର କୃପାବଳେ କ୍ଷୁଦ୍ର ମହାପୁରୀ,
 ଗୋ କୃପା ବିହୁନେ ବଡ଼ ହୁଏ ସାନ,
 ଖବ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରୀର ବୋଲୁଏ, ୭୫୫

୭୫୫ । ନିଧାନ — ଆଧାର, ୭୦୭ । ବିବଶ — ଅବସନ୍ନ, ୭୦୮ । ଅରଣ୍ୟ-
 ପ୍ରସନ୍ନ — ବଶମୁଖ; ୭୦୯ । ଶିପ୍ରା — ଉଜ୍ଜ୍ୱଳା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନଦୀ; ସଂସ୍କୃତ
 ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି; ୭୧୧ । ସୁରୂପ — ମନୋହର;
 ଅଂଶୁପା — କଟକ ଜିଲ୍ଲାରେ ବାଙ୍କୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହ୍ରଦବିଶେଷ; ୭୧୨ । ଗୋଷ୍ଠଦ
 — ଗୋରୁଖୋଜ ପରି; ପୁଷ୍କର — ଆଜମୀର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକସୁନ୍ଦହ୍ରଦ,
 ଆକାରରେ ଏହା ଅଂଶୁପାର ଦଶମାଂଶ ମଧ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ତଥାପି ପୁଷ୍କର
 ଏକ ଶୀର୍ଷକ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଶଂସିତ । ୭୧୫ ।
 ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ — ମଥୁରା ନିକଟସ୍ଥ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଏକ ପୋଖରୀରୁ ମଧ୍ୟ
 ଅଧିକ ଉଚ୍ଚ ନୁହେଁ ।

ମହାଶୟ ରୂପ ଲେଖେ ପୂଜା ପାଏ,
 ସୁଭାବେ ଗିରଫ ହୋଇ ମେଘାସନ
 ଲଭି ନାହିଁ ଗିରି-ସମାଜେ ଆସନ ।
 ତୋ କୃପା ବିହୀନେ ଉତ୍କଳମାତାର
 ନାମେ ଖ୍ୟାତିଗ୍ରସ୍ତେ ପଡ଼ି ନାହିଁ ଗାର, ୭୨୦
 ଭାଗ୍ୟଦୋଷେ ଅଙ୍ଗ ଅଜ୍ଞାନ-ଶବ୍ଦ-
 ଅନ୍ଧାରେ ଅଭାଗୀ ରହିଛି ଆବର
 ପାହୁଲଣି ଘୋର ତାମସୀ ଯାମିନୀ
 ଫୁଟିବ ଉତ୍କଳ-ଭାଷା-କମଳିନୀ,
 ଏ ଘୋର ଯାମିନୀ-ଅବସାନ-ଶଂସୀ ୭୨୫
 କାବ୍ୟ ତାରୁପେ ଶର ଗଙ୍ଗ ବଂଶୀ
 ଉଦ୍‌ଭବେ ପ୍ରଥମେ ବାମଣୀ ରାଜନ
 ବାସୁଦେବ ବିଶ୍ଵ-କଲ୍ୟାଣ-ଭ୍ରାଜନ,

୭୧୭ । ମେଘାସନ — ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଅବସ୍ଥିତ ପର୍ବତ, ଉତ୍କଳରେ
 ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଏହା ସଙ୍ଗେ ଆଦୌ ତୁଳନାୟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ-
 ପର୍ବତ କାବ୍ୟ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ମେଘାସନର ନାମଗର ନାହିଁ ।
 ୭୧୯ । ତୋକୃପା — ସରସ୍ଵତୀଙ୍କର ଦୟା; ୭୨୧ । ଶବ୍ଦ-ଭାଷା — ଶବ୍ଦ; ୭୨୨ ।
 ଅଭାଗୀ — ହତଭାଗୀ ଉତ୍କଳମାତା; ୭୨୩ । ତାମସୀ ଯାମିନୀ — ଅନ୍ଧକାରମୟୀ
 ରାତି; ୭୨୪ । କମଳିନୀ — ପଦ୍ମ (ରାତି ପ୍ରଭାତ ହେଲେ ପଦ୍ମ ଫୁଟେ) ।
 ୭୨୫ । ଘୋର ଯାମିନୀ ଅବସାନଶଂସୀ — ଏ ଅନ୍ଧକାରମୟୀ ରାତି ପାହୁ
 ଆୟୁଧବାର ସୂଚକ; କାବ୍ୟ ତାର — କୁଆଁ ତାର, କୁଆଁ ତାର ଦେଖାଗଲେ
 ସକାଳ ହୋଇ ଆସିଲଣି ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଗଙ୍ଗବଂଶୀ — ବାମଣୀର
 ମହାରାଜା ସାର୍ଵ ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବଙ୍କୁ ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଅଛି ।
 ସେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ; ୭୨୮ ।
 କଲ୍ୟାଣ — ମଙ୍ଗଳ ।

ରଖିଲେ ସୁନାମ ଯେହୁ କାଳେ କାଳେ
 ଚୁଣିଯନ୍ତେ ଖୋଳି ଯଶୋଗିରି ଭାଲେ, ୧୩୦
 ତମଃ ପଳାଉଛୁ ହୋଇ ତରତର,
 ପ୍ରାଚୀନଭଃ ନବ-ବିଭାରେ ଭାସୁର,
 ରବିରୂପେ ଏବେ ଉଦୟ ଅଟଳେ
 ରବି-ବଂଶମଣି ଉଦିତ ଉଜ୍ଜଳେ,
 ଶ୍ରୀମାନ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର-ଆଶ୍ୟାଧାରୀ ୧୩୫
 ଉଜ୍ଜଳ-ଅଜ୍ଞାନ-ତମ ଧୃଃସକାରୀ,
 ସୌଦାମିନୀ-ଲକ୍ଷ୍ୟେ ସମୁଜ୍ଜଳ-ଶିଖ—
 ମେଘାସନ-କୁଞ୍ଜି-ବିହାର ରସିକ,
 ଅଶ୍ଵ-ସଞ୍ଚାଳନେ ଅଭୂତ-କୌଶଳୀ,
 ଦୃଷ୍ଟି-ଭେଦା ଯାର ବଜ୍ରନାଦୀ ନଳୀ, ୧୪୦
 ବାଣୀପାଣି ପୂଜାଯୋଗ୍ୟ କଞ୍ଜକୁଳ
 ଫୁଟିବାର ଏହି କାଳ ଅନୁକୁଳ,
 ସେ ପଦ୍ମ ଫୁଟିବ କବି-ହୃଦ-ସରେ
 ନବୋଦିତ ଏହି ଭଞ୍ଜି-ରବି-କରେ

୧୩୧ । ତମଃ — ଅନ୍ଧକାର, ୧୩୪ । ରବି ବଂଶମଣି—ଏଠାରେ ମୟୂର-
 ଭଞ୍ଜର ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଲକ୍ଷିତ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜବଂଶ
 କୌଶେୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶଜାତ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର କୁଶଙ୍କ
 ବଂଶୋଦ୍ଭୂତ, ୧୩୫ । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର—ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ
 ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଜାପାଳକ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ସାହିତ୍ୟକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ
 କରୁଥିଲେ; ୧୩୬ । ତମ—ଅନ୍ଧକାର, ୧୩୭ । ସୌଦାମିନୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ—
 ବିଜୁଳିର ନୃତ୍ୟ ୧୩୮ । ଅଶ୍ଵ...କୌଶଳୀ—ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଅଶ୍ଵଚାରୀରେ
 ନିପୁଣ ଥିଲେ, । ୧୪୦ । ନଳୀ—ବନ୍ଧୁକ, ୧୪୧ । କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ ।

ପୁଞ୍ଜିବେ ତୋ ପଦ ଉଛଳ ସନ୍ତତି ୭୪୫
 ସେହି ପଦେ, ପଦୁବାସିନି, ସ୍ଵରତି !
 ଚଳିକା ! ତୋ ଖର ବସ୍ତ୍ରର ଲଳିତ
 ସେହି ରବିକରେ ହେବ ଆଲୋକିତ,
 ବାଣୀ-ଆବିର୍ଭାବ ଯୋଗ୍ୟସ୍ଥଳ ଜାଣି
 ଆଶ୍ରିବେ ତୋ ଝର ବୁଧ, କବି, ଜ୍ଞାନୀ, ୭୫୦
 ହୋଇ ତୁ ତାଙ୍କର ବିହାର-ଚଢ଼ାଗ
 ଲଭୁକୁ ଅଖିଳ-ଜନ-ଅନୁରାଗ ।

— — —

୭୫୧ । ଚଢ଼ାଗ — ପୁଷ୍କରିଣୀ, ୭୫୨ । ଅଖିଳ — ସମଗ୍ର ।

ମୁଦ୍ରାକର — ଶ୍ରୀ ଜୟରାମ ମହାପାତ୍ର, ବି. କମ୍., ବ୍ରହ୍ମପ୍ରକାଶିନୀ
 କଟକ-୧

ଏକଟଙ୍କା ପରିଶ ନଥା ପଇସା